

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА

Кваліфікована наукова праця
на правах рукопису

ПАХОЛОК ЮЛІЯ ПАВЛІВНА

УДК: 349.6

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОЗДОРОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО
ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

Спеціальність – 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подается на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.П. Пахолок

Науковий керівник
БАЛЮК Галина Іванівна,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Пахолок Ю.П. Правове регулювання оздоровлення радіоактивно забруднених територій (порівняльно-правовий аналіз). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

Дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним порівняльно-правовим дослідженням правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Актуальність теми обґрунтовується тим, що однією з екологічних проблем, що стоїть перед нашою державою, є питання приведення у екологічно безпечний стан та оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Активний розвиток атомно-промислового комплексу в нашій державі зумовлений наявністю розвіданих покладів природного цирконію та урану, як елементів, необхідних для виробництва ядерного палива, та наявністю промислової бази з видобування та переробки уранових руд. В Україні радіоактивно забрудненими територіями є території, що зазнали радіоактивного впливу в результаті Чорнобильської катастрофи, а також території уранодобувних і уранопереробних виробництв, хвостосховищ та інших місць зберігання відходів уранового виробництва, зокрема, території колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» та державного підприємства «Східний гірничо-збагачувальний комбінат». Щодо останніх, то наявна вітчизняна нормативно-правова база не приділяє необхідної уваги питанням приведення їх у екологічно безпечний стан, утримання у такому стані, а також оздоровлення з можливістю їх повторного використання у майбутньому. Тобто, можемо зазначити, що чинне законодавство України врегульовує питання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій локально: зокрема, щодо територій, що зазнали радіоактивного впливу в результаті Чорнобильської

катастрофи. Крім того, відсутні ефективні правові механізми державного фінансування екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Мета дисертації полягає в тому, щоб на основі аналізу правової доктрини, положень чинного національного законодавства, законодавства зарубіжних країн і нормативних актів міжнародних організацій та узагальнення практики їх застосування визначити зміст і особливості правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства у сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Визначено, що вперше з необхідністю правового регулювання режиму радіоактивно забруднених територій наша держава зіткнулась лише після Чорнобильської катастрофи, причому особливістю законодавства в цій сфері було і залишається те, що регулюванню підлягають законодавчо визначені території, яке визначає їхні кордони і спеціальні соціальні та еколого-оздоровчі заходи.

Регулювання відносин щодо визначення правового режиму радіоактивно забруднених територій має комплексний характер та включає різноманітні галузеві норми, у першу чергу, об'єднуються норми екологічного та ядерного права. Це норми права, що визначають межі радіоактивно забрудненої території, градацію такої території залежно від радіометричних показників і передбачають набір спеціальних заходів екологічного оздоровлення радіоактивно забрудненої території. Правовий режим радіоактивно забрудненої території включає в себе систему спеціальних обмежень щодо використання природних ресурсів, захисні та відновлювальні заходи, порядок визначення меж її розповсюдження, особливий порядок державного управління такою територією, обсяг прав і обов'язків суб'єктів екологічних правовідносин, а також механізм, який забезпечує запобігання порушенням режиму природокористування.

До Чорнобильської катастрофи правове регулювання використання ядерної енергії та радіаційного захисту здійснювалось на рівні підвідомчих актів. Катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції завдала значної шкоди екологічного та соціально-економічного характеру нашій державі. На території України виникли

суспільні відносини нового типу, що потребували спеціального правового регулювання. Після проголошення незалежності України на порядок денний постала необхідність розробки концепції державного управління ядерною галуззю в Україні, яка б передбачала створення нормативно-правової бази в сфері регулювання відносин використання ядерної енергії, радіаційного захисту та екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

У чинному законодавстві України на даний час відсутня дефініція категорії «екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій». Проте вказаний термін вживається у деяких законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах. Законодавець, використовуючи поняття «екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій», вживає його лише щодо екологічного оздоровлення територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. На нашу думку, термін «екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій» доцільно вживати і відносно таких територій, що є радіоактивно забрудненими в результаті інших чинників, зокрема, господарської діяльності.

Визначено, що під екологічним оздоровленням радіоактивно забруднених територій необхідно розуміти врегульований правовими нормами тривалий процес соціально виправданого повернення забруднених територій у суспільно прийнятний екологічний та естетичний стан та у подальше корисне використання.

Метою екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій можемо визначити зменшення радіаційного опромінення населення та навколишнього природного середовища на територіях і промислових майданчиках, використання яких обмежене через високий рівень радіоактивності.

Завданням екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є зменшення радіаційного опромінення від забруднених ґрунтів, споруд для зберігання відходів чи іншої забрудненої інфраструктури, підземних чи поверхневих вод.

Результатом екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є забезпечення захисту населення, яке проживає поряд із такими територіями, приведення в екологічно безпечний стан територій, а також створення можливостей і

формування засад сталого розвитку радіоактивно забруднених територій та їхнього подальшого використання у господарській діяльності.

У роботі досліджено теоретико-правові підходи до вивчення питань, пов'язаних із радіоактивним забрудненням територій. Радіоактивне забруднення відносять до фізичного забруднення, що означає привнесення у навколишнє природне середовище джерела енергії, яке знаходить свій прояв у відхиленні від норми її фізичних властивостей. Фізична природа радіоактивності полягає у мимовільному перетворенні атомних ядер, у результаті чого змінюється їх масове число та виникає іонізуюче випромінювання, що складається з трьох видів (основних) ядерних випромінювань (альфа, бета та гамма промені). Радіаційне забруднення є одним із найбільш небезпечних видів забруднення небезпечними речовинами.

Основним нормативно-правовим актом, положеннями якого визначений правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення, є Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року. Цим Законом визначено чотири види режимів відповідної території, які відрізняються між собою порядком здійснення та організації ведення на них господарської діяльності. Крім вказаного законодавчого акту, норми якого спрямовані на екологічне оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, варто зазначити Закон України «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічну безпечну систему» від 11 грудня 1998 року.

Окремо варто звернути увагу на проблеми встановлення правового режиму на інших, крім територій Чорнобиля, об'єктах і територіях, – об'єктах і територіях урановидобувних та уранопереробних підприємств, яким, на нашу думку, не приділено належної уваги та недостатньо врегульовано їх правовий режим в законодавстві. Закон України «Про видобування і переробку уранових руд» є основним законодавчим актом, положеннями якого врегульовано провадження діяльності в урановій сфері. З метою захисту населення від можливого негативного

впливу діяльності уранових об'єктів у місцях їхнього розташування встановлюються території з особливим режимом, санітарно-захисна зона та зона спостереження.

Державна політика в сфері соціального захисту осіб, постраждалих від катастрофи на Чорнобильській АЕС, та щодо створення умов проживання та праці на радіоактивно забруднених територіях базується на таких основних принципах як: повної компенсації шкоди особам, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС та соціального захисту такої категорії осіб; пріоритету здоров'я та життя осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; повної відповідальності держави за створення нешкідливих і безпечних умов праці; застосування економічних методів покращення рівня життя шляхом проведення політики пільгового оподаткування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; комплексного виконання завдань соціальної політики, охорони здоров'я та використання радіоактивно забруднених територій відповідно до державних цільових програм із вказаних питань та врахування інших напрямів соціальної та економічної політики, а також досягнень в сфері науки та охорони довкілля; підвищення кваліфікації та здійснення заходів щодо професійної переорієнтації постраждалого населення внаслідок Чорнобильської катастрофи; координації діяльності державних установ, органів, організацій і об'єднань громадян, діяльність яких спрямована на вирішення різних аспектів проблеми соціального забезпечення постраждалого населення та проведення консультацій і співробітництва між органами державної влади та постраждалими громадянами (їх представниками) під час прийняття рішень щодо соціального захисту на державному та місцевому рівнях; міжнародного співробітництва в сфері соціального захисту, охорони здоров'я, охорони праці, використання міжнародного досвіду з організації роботи з цих питань.

У роботі зроблено висновки, що чинне законодавство України в сфері правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій як система комплексних норм відсутнє. Правові норми, що містяться в суміжному законодавстві, мають локальний характер: визначають правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, хоча радіоактивно забруднених територій в Україні, як уже

було зазначено, значно більше. Крім того, на законодавчому рівні не визначено й не закріплено критеріїв досягнення кінцевої мети екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, зайнятих об'єктами, пов'язаними з використанням радіоактивних матеріалів та інших радіоактивно забруднених речовин, а також відсутній порядок формування та використання коштів, призначених для припинення діяльності цих об'єктів, що не дозволяє вирішити дану проблему засобами територіального чи галузевого управління.

Визначено, що співробітництво України з Міжнародним агентством з атомної енергії (далі – МАГАТЕ), Європейською Комісією та іншими міжнародними інституціями в сфері екологічного оздоровлення активно розвивається, а міжнародними організаціями надається фінансова та технічна підтримка не тільки проєктів в Україні щодо екологічного оздоровлення території, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, а й територій колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв, зокрема, територій колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод». Враховуючи складність та довготривалість процесу відновлення радіоактивно забруднених територій з метою можливості їх повторного використання у господарській діяльності, МАГАТЕ відіграє важливу роль у цьому процесі. Завдяки розробленим даною організацією проєктам та програмам оздоровлення радіоактивно забруднених об'єктів і територій такий процес проходить із залучених міжнародних експертів більш швидко.

Зазначено, що нестабільне фінансування, перерви дії державних цільових екологічних програм з порушеного питання фактично унеможливили здійснення безперервного радіоекологічного моніторингу як підґрунтя для проведення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. За період з 2003 року по 2019 рік були прийняті чотири державні цільові екологічні програми в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, зокрема, територій колишніх уранодобувних і уранопереробних виробництв. Кінцева мета всіх прийнятих програм не була досягнута, зокрема через відсутність повноцінного фінансування. У цілому реалізація державних екологічних програм щодо приведення

у безпечний стан радіаційно забруднених об'єктів не стали дієвим та ефективним механізмом у вирішенні вказаного питання.

Аргументовано, що необхідно надати земельним ділянкам, на яких розташовані місця зберігання відходів уранового виробництва, будівлі та споруди, забруднені природними радіоактивними речовинами, які через їх екологічну небезпеку неможливо використовувати в господарській діяльності, правового режиму таких, що «не підлягають оподаткуванню. Вважаємо, що статтю 283 Податкового кодексу України необхідно доповнити положенням про те, що не підлягають оподаткуванню землі промисловості (енергетики), на яких розташовані місця зберігання відходів уранового виробництва, що містять природні радіоактивні речовини, споруди та будівлі, забруднені природними радіоактивними речовинами». Водночас необхідно встановити додаткові дотації з Державного бюджету України для відповідних місцевих бюджетів із метою компенсації втрат доходів місцевих бюджетів у результаті звільнення від оподаткування земельних ділянок, що є радіоактивно забрудненими.

Доведено: Україні необхідно запозичити досвід таких держав, як Німеччина, Франція та Чехія в тому контексті, що при закритті уранових шахт, насамперед, повинні братися до уваги екологічні фактори та стан навколишнього природного середовища. Це, в свою чергу, вказує на ще одну проблему українського суспільства, яка потребує вирішення – низький рівень екологічної свідомості та культури. Україні необхідно гармонізувати загальні принципи та розробити документи, схожі з документами інших держав, які зіткнулися з необхідністю вирішення подібних проблем, оскільки проблемні питання, що існують на радіоактивно забруднених промислових майданчиках, мають комплексний характер і стосуються багатьох аспектів, а саме: екологічних, технологічних, медичних, соціальних. Беручи до уваги їх масштабний характер, такі проблемні питання важко вирішувати на місцевому чи регіональному рівнях, держава має взяти на себе повну відповідальність за безпеку таких об'єктів.

Положення та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані при розробці напрямів подальшого вдосконалення екологічного права з формуванням

засад правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, при підготовці змін і доповнень до чинного законодавства України, при проведенні занять із загальної та особливої частин екологічного права, спецкурсів «Правове регулювання екологічної та радіоекологічної безпеки» та «Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду», а також при формуванні еколого-правової культури та освіти в Україні, зокрема у сфері охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки людини та суспільства від впливу небезпечних факторів, за надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, зокрема радіоактивного забруднення територій та негативного впливу іонізуючого випромінювання на здоров'я людини.

Ключові слова: довкілля, навколишнє природне середовище, радіоактивне забруднення, екологічна безпека, радіаційний захист, екологічне законодавство, правовий режим радіоактивно забруднених територій, правове регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, уранові та ядерні об'єкти, атомна електростанція, Чорнобильська катастрофа, уранодобувна та уранопереробна промисловість, державна цільова екологічна програма.

SUMMARY

Pakholok Y.P. Legal regulation of rehabilitation of radioactively contaminated territories (comparative legal analysis). – Manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge, specialty 081 «Law».

The dissertation is the first in Ukraine special comprehensive comparative legal study of the legal regulation of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories.

The topicality of the topic is justified by the fact that one of the environmental threats facing our state is the issue of bringing radioactively contaminated territories to an ecologically safe state and rehabilitating them. The active development of the nuclear industrial complex in our country is due to the presence of explored deposits of natural zirconium and uranium, as elements necessary for the production of nuclear fuel, and the presence of an industrial base for the extraction and processing of uranium ores. In Ukraine, radioactively contaminated territories are the territories that were radioactively affected as a result of the Chernobyl disaster, as well as the territories of uranium mining and uranium processing plants, tailings and uranium production waste storage sites, in particular, the territories of the former production association "Prydniprovsk Chemical Plant" and the state enterprise " Eastern Mining and Processing Plant". As for the latter, the existing domestic legal framework does not pay the necessary attention to the issue of their ecologically safe condition and rehabilitation with the possibility of their repeated use in the future. That is, we can note that the current legislation of Ukraine regulates the issue of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories locally: in relation to the territories that were exposed to radioactive influence as a result of the Chernobyl disaster. In addition, there are no effective legal mechanisms for state financing of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories.

The purpose of the dissertation is to determine the content and specifics of the legal regulation of environmental rehabilitation of radioactively contaminated territories, as well as to formulate a proposal for improving national legislation, based on the legal doctrine, the provisions of current national legislation, the legislation of foreign countries and the

normative acts of international organizations and the generalization of the practice of its application in the field of ecological improvement of radioactively contaminated territories.

It was determined that for the first time the state was faced with the need to legally regulate the regime of radioactively contaminated territories only after the Chernobyl disaster, and the peculiarity of the legislation in this area was and remains that legally defined territories are subject to regulation, which determines their borders and special social and ecological health measures.

The regulation of relations regarding the determination of the legal regime of radioactively contaminated territories is complex in nature and includes various industry norms, first of all, the norms of environmental and nuclear law are combined. These are legal norms that determine the boundaries of a radioactively contaminated territory, the gradation of such territory depending on radiometric indicators and provide for a set of special measures for the ecological improvement of a radioactively contaminated territory. The legal regime of radioactively contaminated territories includes a system of special restrictions on the use of natural resources, protective and restorative measures, the procedure for determining the limits of its distribution, a special procedure for state management of such a territory, the scope of rights and obligations of subjects of environmental legal relations, as well as a mechanism which ensures the prevention of violations of the nature management regime.

Before the Chernobyl disaster, the legal regulation of the use of nuclear energy and radiation protection was carried out by subordinate acts. The disaster at the Chernobyl nuclear power plant caused significant environmental and socio-economic damage to our country. A new type of social relations arose on the territory of Ukraine, which required special legal regulation. After the declaration of Ukraine's independence, the need to develop a concept of state management of the nuclear industry in Ukraine, which would provide for the creation of a regulatory framework in the sphere of regulating nuclear energy use and radiation protection relations, was on the agenda.

Currently, there is no definition of the category "ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories" in the current legislation of Ukraine. However, this term is used in some legislative and by-law regulations. The legislator using the concept of

"ecological remediation of radioactively contaminated territories" uses it only in relation to the ecological remediation of territories exposed to radioactive contamination as a result of the Chernobyl disaster. In our opinion, the term "ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories" should also be used in relation to such territories that are radioactively contaminated as a result of other factors, in particular, economic activity.

It was determined that the ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories should be understood as a long process of socially justified return of contaminated territories to a socially acceptable aesthetic state and further beneficial use.

The purpose of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories can be defined as the reduction of radiation exposure of the population and the natural environment in territories and industrial sites, the use of which should be limited due to the high level of radioactivity.

The task of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories is to reduce radiation exposure from contaminated soils, waste storage facilities or other contaminated infrastructure, underground or surface waters.

The result of the ecological improvement of radioactively contaminated territories is to ensure the protection of the population living near such territories, to bring the territories to an ecologically safe state, as well as to create opportunities and form the basis for the sustainable development of radioactively contaminated territories and their further use in economic activity.

The paper examines theoretical and legal approaches to the study of issues related to radioactive contamination of territories. Radioactive pollution is classified as physical pollution, which means the introduction of a source of energy into the natural environment, which manifests itself in the deviation from the norm of its physical properties. The physical nature of radioactivity consists in the involuntary transformation of atomic nuclei, as a result of which their mass number changes and ionizing radiation appears, consisting of three types of (main) nuclear radiation (alpha, beta and gamma rays). Radiation pollution is one of the most dangerous types of pollution by hazardous substances.

The main normative legal act, the provisions of which determine the legal regime of the territories that have undergone radioactive contamination, is the Law of Ukraine "On

the Legal Regime of the Territories that have undergone radioactive contamination as a result of the Chernobyl disaster" dated February 27, 1991. The Law of Ukraine "On the Legal Regime of the Territory that Has Been Radioactively Contaminated as a Result of the Chernobyl Disaster" defines four types of regimes of the relevant territory, which differ in the order of carrying out and organizing economic activities on them. In addition to the specified legislative act, the norms of which are aimed at the ecological improvement of the territory that has undergone radioactive contamination as a result of the Chernobyl disaster, it is worth noting the Law of Ukraine "On the general principles of further operation and decommissioning of the Chornobyl NPP and the transformation of the destroyed fourth power unit of this NPP into an ecologically safe system for ecologically secure system" dated December 11, 1998.

Separately, it is worth paying attention to the problems of establishing a legal regime on other than Chernobyl territories, objects and territories, - objects and territories of uranium mining and uranium processing enterprises, which, in our opinion, have not been given due attention and are not sufficiently regulated in the legislation. The Law of Ukraine "On Extraction and Processing of Uranium Ores" is the main legislative act, the provisions of which regulate activities in the uranium sphere. In order to protect the population from the possible negative impact of the activity of uranium objects, territories with a special regime, a sanitary protection zone and a surveillance zone are established in the places where they are located.

State policy in the field of social protection of victims of the Chernobyl nuclear power plant disaster and the creation of living and working conditions in radioactively contaminated territories is based on such basic principles as: full compensation for damage to persons who suffered as a result of the Chernobyl nuclear power plant disaster and social protection of this category of persons; prioritizing the health and lives of persons affected by the Chernobyl disaster; full state responsibility for creating harmless and safe working conditions; the application of economic methods to improve the standard of living by implementing a policy of preferential taxation of citizens who suffered as a result of the Chernobyl disaster; integrated implementation of tasks of social policy, health care and use of radioactively contaminated territories in accordance with state target programs on the

specified issues and taking into account other directions of social and economic policy, as well as achievements in the field of science and environmental protection; professional development and implementation of measures for professional reorientation of the affected population as a result of the Chernobyl disaster; coordination of the activities of state institutions, bodies, organizations and associations of citizens, whose activities are aimed at solving various aspects of the problem of social security of the affected population and conducting consultations and cooperation between state authorities and affected citizens (their representatives) during decision-making regarding social protection on state and local levels; international cooperation in the field of social protection, health care, labor protection, use of international experience in organizing work on these issues.

The researches concludes that the current legislation of Ukraine in the field of legal regulation of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories is generally absent. The legal norms contained in the related legislation are of a local nature: they determine the legal regime of territories that have undergone radioactive contamination as a result of the Chernobyl nuclear power plant disaster, although there are significantly more radioactively contaminated territories in Ukraine. In addition, at the legislative level, the criteria for achieving the ultimate goal of ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories, occupied by objects related to the use of radioactive materials and other radioactively contaminated territories, have not been defined and established, as well as there is no procedure for the formation and use of funds intended for termination of the activity of these objects, which does not allow solving this problem by means of territorial or branch management.

It is noted that the cooperation of Ukraine with the International Atomic Energy Agency, the European Commission and other international institutions in the field of environmental rehabilitation is actively developing, and international organizations provide financial and technical support not only for projects related to the ecological rehabilitation of the territory that has undergone radioactive contamination as a result of the Chernobyl disaster, but also and on the territories of former uranium mining and uranium processing plants, in particular, on the territory of the former industrial association "Prydniprovsky Chemical Plant". Considering the complexity and duration of the process of restoration of

radioactively contaminated territories and the possibility of their reuse in economic activities, the IAEA plays an important role in this process. Thanks to the projects and programs developed by this organization for the rehabilitation of radioactively contaminated objects and territories, such a process takes place more quickly with the involvement of international experts.

It was noted that unstable funding, interruptions of the state targeted environmental programs actually made it impossible to carry out continuous radioecological monitoring as a basis for carrying out ecological rehabilitation of radioactively contaminated territories and objects. For the period from 2003 to 2019, four state-targeted environmental programs were adopted in the field of environmental radioactively contaminated territories, in particular, the territories of former uranium mining and uranium processing plants. The ultimate goal of all accepted programs was not achieved, in particular due to the lack of adequate funding. In general, the implementation of state environmental programs to bring radiation-contaminated objects into a safe state did not become an effective and efficient mechanism for solving the specified issue.

It is argued that it is necessary to give the land plots on which uranium production waste storage sites are located, buildings and structures contaminated with natural radioactive substances, which due to their ecological danger cannot be used in the economic activity of the legal regime, such as are not subject to taxation. We believe that Article 283 of the Tax Code of Ukraine stipulates that industrial (energy) lands that are in temporary conservation, in particular land plots on which uranium production waste sites are located, containing natural radioactive substances, structures and buildings, are not subject to taxation natural radioactive substances. It is also necessary to establish additional subsidies from the State Budget of Ukraine for the relevant local budgets in order to compensate for the loss of revenues of local budgets as a result of the exemption from taxation of land plots that are radioactively contaminated.

It has been proven that Ukraine needs to borrow the experience of countries such as Germany, France and the Czech Republic in the context that when closing uranium mines, environmental factors and the state of the natural environment must first of all be taken into account, this in turn indicates another problem of the Ukrainian society, which needs to be

solved - low level of environmental awareness and culture. Ukraine needs to harmonize general principles and develop similar documents for other states that are faced with the need to solve similar problems, since the problematic issues that exist at such industrial sites are complex in nature and concern many aspects, namely: environmental, technological, medical, social. Taking into account their large-scale nature, such problematic issues are difficult to solve at the local or regional level, the state must take full responsibility for the safety of such facilities.

The provisions and conclusions of the dissertation research can be used in the development of directions for the further improvement of environmental law with the formation of the foundations of legal regulation of environmental rehabilitation of radioactively contaminated territories, in the preparation of changes and additions to the current legislation of Ukraine, in conducting classes on the general and special parts of environmental law, special courses "Legal regulation of ecological and radio-ecological safety" and "Civil-legal liability for nuclear damage", as well as in the formation of ecological-legal culture and education in Ukraine, in particular in the field of environmental protection, ensuring the ecological safety of people and society from the influence of dangerous factors, emergency situations of man-made and natural nature, in particular radioactive contamination of territories and the negative impact of ionizing radiation on human health.

Key words: environment, surrounding natural environment, radioactive pollution, environmental safety, radiation protection, environmental legislation, legal regime of radioactively contaminated territories, legal regulation of ecological remediation of radioactively contaminated territories, uranium and nuclear facilities, nuclear power plant, Chernobyl disaster, uranium mining and uranium processing industry, state target environmental program.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пахолок Ю.П. Зарубіжний досвід правового регулювання зниження рівня радіоактивного забруднення територій до прийняттого рівня для здоров'я людини та довкілля. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 5 (124)/2022. С. 72–77. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/5.124-12>

2. Пахолок Ю.П. Роль Міжнародного агентства з атомної енергії в процесі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 74: частина 2. С. 23–27. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.36>

3. Пахолок Ю.П. Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій як складова екологічної безпеки. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 77: частина 2. С. 11–16. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.1>

4. Пахолок Ю.П. Правове регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий Вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2023. Вип. 15 (27), Т. 2. С. 175–180. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.175-180>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Пахолок Ю.П. Проблеми вдосконалення правового захисту громадян, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (13 грудня 2021 року). За загальною редакцією О. Васильченко; Є. Герасименко, О. Сінькевич, А. Матат. Київський національний

університет імені Тараса Шевченка. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. С. 185–188.

6. Пахолок Ю.П. Компенсація шкоди, завданої атомним об'єктам та радіоактивним забрудненим територіям внаслідок збройної агресії Російської Федерації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2022 року) / За заг. ред. д.ю.н., акад. НАПрН України О.П. Орлюк, к.ю.н., доц. Г.З Остапенко, к.ю.н. А.В. Айдинян. К.,2022. С. 256–258.

7. Пахолок Ю.П. Досвід держав-членів Європейського Союзу в процесі правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. *Сучасний конституціоналізм: нові виклики, цінності та євроінтеграційні перспективи: матеріали круглого столу з нагоди Дня Конституції України* (30 червня 2022 року) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2022. С. 41–43.

8. Пахолок Ю.П. Актуальні проблеми оподаткування земель, на яких розташовані місця зберігання відходів уранового виробництва, будівлі та споруди, забруднені природними радіоактивними речовинами: збірник тез наукових доповідей *Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від Дня народження професора Василя Лук'яновича Мунтяна* (м. Київ, 21 жовтня 2022 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН : Хмельницький, Хмельницький університет управління і права імені Леоніда Юзькова. 2022. С. 129–131.

9. Пахолок Ю.П. Правове регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій: досвід Японії: матеріали науково-практичної онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за загальною редакцією А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Кафедра екологічного права, Каф. права Європейського Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. С. 240–244.

10. Пахолок Ю.П. Міжнародно-правове забезпечення ядерної безпеки в умовах дії воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2022 року): електронний збірник / редакційна колегія: О. Васильченко;

О. Лотюк; П. Діхтієвський; В. Пашинський; А. Матат. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022. С. 66–68.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	22
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ.....	31
1.1. Теоретико-правові підходи до вивчення питань, пов'язаних із радіоактивним забрудненням територій.....	31
1.2. Правові основи надання територіям режиму радіоактивно забруднених.....	41
1.3. Особливості правового статусу громадян, що постраждали внаслідок радіоактивного забруднення територій.....	54
Висновки до розділу 1.....	65
РОЗДІЛ 2. ЕКОЛОГО-ПРАВОВЕ ОЗДОРОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ.....	69
2.1. Теоретико-правова характеристика екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.....	69
2.2. Міжнародно-правове регулювання та роль міжнародних організацій у екологічному оздоровленні радіоактивно забруднених територій.....	78
2.3. Досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.....	88
Висновки до розділу 2.....	108
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ШЛЯХИ ОЗДОРОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ.....	112
3.1. Організаційно-правові механізми екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.....	112
3.2. Функціонально-правове забезпечення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.....	124
3.3. Юридична відповідальність за недотримання порядку приведення у екологічно безпечний стан радіоактивно забруднених територій».....	138

	21
Висновки до розділу 3.....	161
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АЕС – атомна електростанція

ВО «ПХЗ» – Виробниче об'єднання «Придніпровський хімічний завод»

ВЯП – відпрацьоване ядерне паливо

ГЕС – гідроелектростанція

ДАЗВ – Державне агентство України з управління зоною відчуження

Держатомрегулювання, ДІЯРУ – Державна інспекція ядерного регулювання України

ДП – державне підприємство

ЗК України – Земельний кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергії

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПК України – Податковий кодекс України

Проммайданчик – промисловий майданчик

РАВ – радіоактивні відходи

ДП «СхідГЗК» – Державне підприємство «Східний гірничо-збагачувальний комбінат»

США – Сполучені Штати Америки

ТВЕЛ – Тепловидільний елемент

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЧАЕС – Чорнобильська атомна електростанція

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальним викликом початку ХХІ століття є боротьба з екологічними загрозами, що зумовлені швидкими темпами промислового розвитку минулого століття. Боротьба з таким викликом, зокрема, охорона, захист та відновлення навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки є першочерговим завданням держави. Однією з екологічних проблем, що стоїть і перед нашою державою, є питання приведення у екологічно безпечний стан та оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Активний розвиток атомно-промислового комплексу в нашій державі зумовлений наявністю розвіданих покладів природного цирконію та урану, як елементів, необхідних для виробництва ядерного палива, та наявністю промислової бази з видобування та переробки уранових руд.

В Україні радіоактивно забрудненими територіями є території, що зазнали радіоактивного впливу в результаті Чорнобильської катастрофи, а також території уранодобувних і уранопереробних виробництв, хвостосховищ і місць зберігання відходів уранового виробництва, зокрема, території колишнього ВО «ПХЗ» та ДП «СхідГЗК». Щодо останніх, то наявна вітчизняна нормативно-правова база не приділяє необхідної уваги питанням приведення їх територій у екологічно безпечний стан та оздоровлення з можливістю їх повторного використання у майбутньому. Можемо зазначити, що чинне законодавство України врегульовує питання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій локально: щодо територій, що зазнали радіоактивного впливу в результаті Чорнобильської катастрофи. Крім того, відсутні ефективні правові механізми державного фінансування екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій є актуальним питанням і для інших держав, зокрема для Японії, США, ФРН, Франції, Чехії. Дослідження особливостей правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій за законодавством зарубіжних країн є актуальним і з огляду на євроінтеграційні процеси, що відбуваються у нашій державі,

та необхідність приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Зарубіжний досвід виступає основою для проведення змін і формулювання рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері.

Науково-теоретичним підґрунтям для написання дисертаційного дослідження стали праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, Р.М. Басая, О.П. Віхрова, М.М. Воробець, Н.С. Гавриш, М.М. Гіроля, А.В. Григоренка, І.М. Гудкова, І.В. Гукалової, А.Л. Деркача, К. Джефрі, Т.В. Дудар, Н.С. Дурасової, Я.М. Загряя, Г.Д. Коваленка, І.В. Кожем'яки, М.П. Константінова, Р.О. Коцюби, М.В. Краснової, О.В. Кульчицької, О.С. Лисанець, О.Ю. Лисенка, Г.В. Лисиченка, Ю.В. Маслової, Ю.П. Мельник, С. Мена, В. Мьоррея, Н.В. Нікітіної, О.Б. Німка, Л.Р. Нижник, Т.К. Оверковської, В.Ф. Опришка, Е.В. Позняк, А.О. Попової, М.А. Савіцької, М.В. Сарапіної, А.І. Семиноги, В.І. Сіряк, Ю.М. Сороки, О.В. Сушик, Ю.В. Ткаченка, М.І. Хилька, В.Й. Чабана, Т.А. Шараєвської, А.І. Шевцова та інших. Разом із цим, праці вказаних науковців присвячені, здебільшого, дослідженню особливостей правового режиму територій, що зазнали радіоактивного впливу в результаті Чорнобильської катастрофи, а питання екологічного оздоровлення територій уранодобувних і уранопереробних виробництв в Україні розглянуті, в основному, в геологічному та технічному аспектах. Крім того, на сьогодні відсутні порівняльно-правові дослідження правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій за законодавством зарубіжних країн.

Зазначене вище й обґрунтовує актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (тему затверджено на засіданні Вченої ради Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка протоколом № 4 від 25 жовтня 2021 року).

Роботу виконано в межах тем Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі правової доктрини, положень чинного національного законодавства, законодавства зарубіжних країн, нормативних актів міжнародних організацій та узагальнення практики їх застосування визначити зміст і особливості правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства у сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання:**

дослідити теоретико-правові підходи до вивчення питань, пов'язаних із радіоактивним забрудненням територій;

визначити правові основи надання територіям режиму радіоактивно забруднених;

проаналізувати особливості правового статусу громадян, що постраждали внаслідок радіоактивного забруднення територій;

здійснити теоретико-правову характеристику екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій;

визначити роль міжнародних організацій у процесі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій;

узагальнити досвід зарубіжних країн у процесі правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій;

дослідити організаційно-правові механізми та функціонально-правове забезпечення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій;

надати загальну характеристику юридичної відповідальності за недотримання порядку приведення у екологічно безпечний стан радіоактивно забруднених територій;

сформулювати та обґрунтувати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення законодавства України в сфері екологічного оздоровлення

радіоактивно забруднених територій, за результатами аналізу національного законодавства та використовуючи досвід зарубіжних країн.

Об'єктом дослідження є екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій як явище правової дійсності.

Предметом дослідження є норми права, що регулюють відносини в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, практика їх застосування, а також здобутки правової доктрини з обраної теми дисертаційного дослідження.

Методи дослідження. Методи дослідження використані з урахуванням поставленої у дисертаційному дослідженні мети, завдань, об'єкта та предмета. Під час написання роботи були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання, серед них – метод правової інтерпретації, формально-юридичний, історико-правовий, системно-структурний та порівняльно-правовий методи.

Зокрема, історико-правовий метод був використаний при здійсненні ретроспективного огляду ядерного законодавства щодо надання територіям режиму радіоактивно забруднених [п. 1.1; 1.2]. Формально-юридичний метод був використаний при дослідженні особливостей правового статусу громадян, що постраждали внаслідок радіоактивного забруднення території та теоретико-правовій характеристиці екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій [п. 1.3; 2.1]. Порівняльно-правовий метод був використаний при визначенні ролі міжнародних організацій у процесі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій та дослідженні досвіду окремих зарубіжних країн у процесі правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій [п. 2.2; 2.3]. Системно-структурний метод і метод правової інтерпретації були використані при дослідженні організаційно-правових механізмів та функціонально-правового забезпечення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій [п. 3.1; 3.2; 3.3].

Нормативною базою дослідження є: норми Конституції України, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають правовий режим територій,

що зазнали радіоактивного забруднення, та правові засади екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Під час написання дисертаційного дослідження також були проаналізовані нормативні акти, прийняті МАГАТЕ, законодавство таких зарубіжних країн, як Велика Британія, Іспанія, ФРН, США, Франція, Чехія, Японія та інші.

Емпіричну основу дослідження склали аналіз і узагальнення статистичних та аналітичних даних, політико-правова публіцистика та довідкові видання щодо впливу іонізуючого випромінювання на здоров'я людей і вплив радіоактивного забруднення на стан навколишнього природного середовища.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні спеціальних комплексних порівняльно-правових досліджень особливостей правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Наукова новизна дослідження розкривається у наступних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

запропоновано авторське визначення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, під яким необхідно розуміти врегульований правовими нормами тривалий процес соціально виправданого повернення забруднених територій у суспільно прийнятний екологічний та естетичний стан та у подальше корисне використання;

визначено та аргументовано потребу в удосконаленні чинного законодавства України в сфері правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, зокрема доповнення Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» розділом, що матиме назву «Радіоактивно забруднені території», дія якого буде поширюватись на всю територію України;

обґрунтовано необхідність доповнення статті 283 Податкового кодексу України положенням про те, що не підлягають оподаткуванню земельні ділянки на яких розташовані місця відходів уранового виробництва, що містять природні радіоактивні речовини, споруди та будівлі, забруднені природними радіоактивними

речовинами, враховуючи неможливість їхнього використання у господарській діяльності;

узагальнено досвід зарубіжних країн у процесі правового регулювання екологічного оздоровлення, зокрема, визначено доцільність запозичення досвіду таких держав, як Німеччина, Франція та Чехія в тому контексті, що при закритті уранових об'єктів, насамперед, повинні братися до уваги екологічні фактори та стан навколишнього природного середовища;

визначено роль міжнародних організацій у процесі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Зокрема, МАГАТЕ та Європейською Комісією надається технічна та фінансова підтримка не лише проєктів щодо екологічного оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на ЧАЕС, а й територій колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв (території колишнього ВО «ПХЗ»). Крім того, завдяки розробленим цією міжнародною організацією проєктам та програмам, а також участі міжнародних експертів під час їх виконання, процес екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій проходить більш швидко;

удосконалено:

концепцію розробки правових норм як складових елементів механізму правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій;

визначення поняття радіоактивно забруднених територій, під якими необхідно розуміти частину території, яка здійснює негативний вплив на навколишнє природне середовище та загрожує здоров'ю населення, та яка підлягає екологічному оздоровленню після забруднення радіоактивними речовинами;

розуміння ролі органів спеціальної компетенції та державних підприємств, що наділені повноваженнями в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій;

набуло подальшого розвитку:

підхід щодо надання території режиму радіоактивно забрудненої, насамперед, враховуючи зміни характеру суспільного життя, підвищення соціальної

відповідальності суспільних і природничих наук за прийняті рішення та надані рекомендації, вдосконалення нормативно-правової бази, а також забезпечення усталеного розвитку нашого суспільства;

положення щодо особливостей законодавчого регулювання правового режиму радіоактивно забруднених територій, а саме: запропоновано на законодавчому рівні надати повноваження щодо встановлення правового режиму зон (спеціальних режимів господарювання) ВО «ПХЗ» органам місцевої влади за погодженням з Держатомрегулювання України;

положення щодо визначення особливостей правового статусу громадян, що постраждали внаслідок радіоактивного забруднення території, а саме: забезпечення безпеки людини на радіоактивно забруднених територіях здійснюється відповідно до законодавства, яке регулює, з однієї сторони, соціальний захист населення, яке проживає на територіях, що зазнали або потенційно схильних до радіаційного забруднення, а з іншої – законодавства, норми якого спрямовані на забезпечення екологічної безпеки, включаючи радіаційну безпеку населення.

Все це дало змогу сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – при розробці напрямів подальшого вдосконалення екологічного права з формування засад правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій;

правотворчій діяльності – при підготовці змін і доповнень до чинного законодавства України;

навчальному процесі – при проведенні занять із загальної та особливої частин екологічного права, спецкурсів «Правове регулювання екологічної та радіоекологічної безпеки» та «Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду»;

правовиховній діяльності – при формуванні еколого-правової культури та освіти в Україні, зокрема, у сфері охорони навколишнього природного середовища,

забезпечення екологічної безпеки людини та суспільства від впливу небезпечних факторів, за надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, зокрема, радіоактивного забруднення територій і негативного впливу іонізуючого випромінювання на здоров'я людини.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, висвітлені у доповідях на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини як індикатор розвитку сучасної держави (м. Київ, 13 грудня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (м. Київ, 12 травня 2022 року); Круглому столі з нагоди Дня Конституції «Сучасний конституціоналізм» України (м. Київ, 30 червня 2022 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції присвяченій 100-річчю від Дня народження професора Василя Лук'яновича Мунтяна (м. Київ, 21 жовтня 2022 року); Науково-практичній онлайн конференції «Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану» (м. Харків, 08 грудня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні» (м. Київ, 15 грудня 2022 року).

Публікації. Основні результати дослідження викладені в десятих наукових публікаціях, у чотирьох наукових статтях, опублікованих у виданнях, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань із юридичних наук, і шести тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (232 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 206 сторінок, із них основного тексту 160 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

1.1. Теоретико-правові підходи до вивчення питань, пов'язаних із радіоактивним забрудненням територій

Світовим викликом на початку XXI століття стала боротьба з екологічними загрозами. У цей період уряди більшості демократично розвинених держав почали усвідомлювати серйозність і незворотність негативних наслідків форсованих темпів промислового розвитку минулого століття.

Катастрофа на Чорнобильській АЕС 1986 року звернула увагу наукової спільноти на необхідність вивчення екологічної сфери під іншим кутом виміру. З другої половини 1980-х років почало формуватися розуміння необхідності захисту довкілля та суспільства від негативного впливу самої людини, створених нею технологій, механізмів від наслідків науково-технічної революції. Чорнобильська катастрофа продемонструвала, що суспільство може бути піддано негативним впливам науково-технічного прогресу незалежно від соціально-політичного ладу в державі [180, с. 17]. Право повинно своєчасно реагувати на відносини, що виникають між суспільством і державою при використанні досягнень сучасної науки та техніки, а також сприяти обмеженню та усуненню шкоди, яку можуть завдати людині та навколишньому природному середовищу недостатньо продумані експерименти, насамперед, потенційно небезпечні виробництва, процеси, технології, що загрожують самому існуванню цивілізації [69, с. 3].

Актуальною проблемою сьогодення є проблема безпечного використання радіоактивно забруднених територій. Радіаційне забруднення земель на території України зробило фактично неможливим їхнє використання в нормальному правовому режимі. Радіаційне забруднення є одним із найбільш небезпечних видів забруднення небезпечними речовинами. До джерел радіоактивних ізотопів відносять: паливно-енергетичні комплекси; розробка родовищ уранових руд; втрати під час переробки уранових руд; випробування ядерної зброї, місця зберігання РАВ; аварії на АЕС тощо.

У широкому соціальному аспекті регулювання правового режиму радіоактивно забруднених територій ставить перед нашою державою низку проблем, основу яких складає розробка та реалізація програми екологічного оздоровлення відповідних територій. Під такою програмою, на нашу думку, необхідно розуміти систему організаційних, соціально-правових і технічних заходів, метою яких є відновлення умов нормального проживання та ведення господарської діяльності. Одним із основних напрямів діяльності України в цій сфері є формування правового механізму, який би забезпечував виконання зазначених завдань [68, с. 56].

Уперше з необхідністю правового регулювання режиму радіоактивно забруднених територій держава зіткнулась лише після Чорнобильської катастрофи, причому особливістю законодавства в цій сфері було і залишається те, що регулюванню підлягають законодавчо визначені території, яке визначає їхні кордони та спеціальні соціальні та еколого-оздоровчі заходи. Більш детально законодавчі акти в сфері правового регулювання режиму радіоактивно забруднених територій будуть проаналізовані у наступному підрозділі дослідження.

Накопичені РАВ та ядерне паливо, що відпрацювало, зупинені установки та об'єкти інфраструктури, радіоактивно забруднені території складають ядерну спадщину. Для провідних ядерних держав притаманне чітке розмежування відповідальності за ядерну спадщину між державою та бізнесом [77, с. 25]. Основними принципами при даному розмежуванні є наступні:

за все, що пов'язане з розробкою та виробництвом ядерної зброї, роботою ядерних, енергетичних та інших установок військового призначення відповідає держава;

за всі наукові дослідження та атомну енергетику до ухвалення відповідних законодавчих актів, що закріплювали б відповідальність бізнесу за кінцеві стадії поводження з відпрацьованим ядерним паливом, РАВ та виведення з експлуатації, відповідає держава;

за все, що пов'язано з науковими дослідженнями, у тому числі оборонного характеру, та атомною енергетикою, після ухвалення відповідних законодавчих актів, що закріплювали б відповідальність бізнесу за кінцеві стадії поводження із

відпрацьованим ядерним паливом, радіоактивними відходами та виведення з експлуатації, відповідають бізнес-структури [77, с. 25-26].

Нормативно-правова база, що врегульовувала б питання екологічного оздоровлення та використання радіоактивно забруднених територій, в Україні практично відсутня. По-перше, немає спеціального закону, по-друге, правові норми, що містяться в суміжному законодавстві, мають локальний характер: визначають правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, хоча радіоактивно забруднених територій в Україні більше. Продовження використання ядерної енергії, нехтуючи системою заходів безпеки, може спричинити появу нових радіоактивно забруднених територій.

Розробка норм права як складових елементів механізму правового регулювання радіоактивно забруднених територій вимагає наукового обґрунтування таких проблем, як визначення об'єкта, суб'єкта та кола правовідносин, які підлягають регулюванню, вибір способів правового регулювання тощо. Ці проблеми є спільними для екологічного та ядерного права.

Об'єктом правового регулювання, на нашу думку, є території, на яких внаслідок забруднення радіоактивними речовинами проявляються стійкі негативні зміни у навколишньому природному середовищі, що загрожують стану природних екологічних систем, генофондам тварин і рослин, а також життю та здоров'ю населення [69, с. 134].

«Територія», як правовий феномен, не одержала свого легального визначення. Причому, необхідно зазначити, що мова йде не про поняття «території» в її специфічному, забрудненому стані, що вимагає вилучення її з нормального використання та поширення на неї надзвичайного особливого правового режиму. У юридичній науці поняття території, точніше державної території, розглядається у двох значеннях. У першому державну територію розглядають як середовище перебування, до якого входять основні природні об'єкти – суші та води в межах кордонів держави, повітряний простір над сушею і надрами, і водами, що лежать під ними, і як об'єкт і простір. Прихильники цього підходу намагаючись віднайти адекватну категорію в межах внутрішнього права використовували поняття «земля»

[137, с. 185]. Проте, з метою регулювання правового режиму радіоактивно забруднених територій таке визначення можемо вважати неповним, оскільки забрудненню піддається не тільки земельний простір, а й інші природні та штучні об'єкти, що знаходяться на землі, під нею та над нею. Крім того, у даному випадку мова йде не про всю територію держави, а лише про її частину. Можливим було б послатись на адміністративно-правове поняття території, однак, у географічному відношенні радіоактивно забруднені території можуть не збігатись із адміністративно-правовим поділом, крім того, регулювання цих відносин не обмежується лише нормами адміністративного права.

У тлумачному словнику термін «забруднення» визначають як занесення в середовище існування нових, не характерних для нього біологічних, фізичних або хімічних елементів вище допустимої норми, що призводить до порушення екологічної рівноваги у такому середовищі та загибелі окремої групи чи всіх організмів у ньому [75, с. 682].

У чинному законодавстві України міститься визначення категорії «забруднення земель», а саме накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах у результаті антропогенного впливу агрохімікатів і пестицидів, радіонуклідів, важких металів та інших речовин, вміст яких призводить до якісних або кількісних змін і перевищує природний фон (стаття 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [24]).

Ю.О. Вовк при дослідженні проблем заподіяння шкоди об'єктам природи, зазначав, що забруднення чи виснаження об'єктів природи є різновидом їхнього погіршення чи псування [91, с. 14]. Цю позицію підтримують й інші вчені [78, с. 46].

Т.К. Оверковська визначає поняття «забруднення земель» як зміну кількісного та якісного стану земель, що відбулися під впливом господарської діяльності чи інших антропогенних навантажень, у результаті проникнення в землю забруднюючих речовин [126, с. 15]. А радіоактивно забруднені землі, вчена визначає, як землі, що потребують радіаційного захисту та проведення спеціального втручання, що мають на меті обмеження додаткового іонізуючого випромінювання, зумовленого катастрофою на Чорнобильській АЕС, та забезпечення ведення нормальної

господарської діяльності [127, с. 94]. Аналізуючи зазначене визначення радіоактивно забруднених земель, можемо зробити висновок, що воно не є повним, оскільки обмежується виключно землями, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Т.А. Шараєвська розглядає територію, що постраждала в результаті надзвичайної екологічної ситуації, як ділянку суші, водного та атмосферного простору, інших природних комплексів і ресурсів, яка обмежується межами зони надзвичайної екологічної ситуації, що встановлюється у визначеному законом порядку. До ознак постраждалої території від надзвичайних екологічних ситуацій вона відносить наступні: порядок встановлення меж відповідної території; матеріальне наповнення території (суша, повітря, вода, надра); встановлення щодо постраждалої території спеціального правового режиму, зокрема зони надзвичайної екологічної ситуації тощо [182, с. 89].

Регулювання відносин в сфері визначення правового режиму радіоактивно забруднених територій має комплексний характер та включає різноманітні галузеві норми, зокрема, об'єднуються норми земельного, екологічного та ядерного права. Це норми права, що визначають межі радіоактивно забрудненої території, градацію такої території залежно від радіометричних показників і передбачають набір спеціальних заходів екологічного оздоровлення радіоактивно забрудненої території.

Основними факторами, що визначають радіаційну обстановку, вважаються: наявність радіаційно небезпечних об'єктів (АЕС, місця зберігання радіоактивних відходів), підприємств зі збагачення та переробки сировини з високим вмістом природних радіонуклідів (об'єкти видобування та переробки урану), природний радіаційний фон, аварії на підприємствах атомного комплексу, вторинна вітрова міграція радіоактивного пилу, що утворюється на забруднених територіях. Критерієм класифікації радіоактивно забрудненої території є радіометричний параметр [94, с. 131].

Радіоактивне забруднення науковці відносять до фізичного забруднення, що означає привнесення у навколишнє природне середовище джерела енергії, яке знаходить свій прояв у відхиленні від норми її фізичних властивостей. Фізична

природа радіоактивності полягає у мимовільному перетворенні атомних ядер, у результаті чого змінюється їх масове число та виникає іонізуюче випромінювання, що складається з трьох видів (основних) ядерних випромінювань (альфа, бета та гамма промені). Характер взаємодії з речовиною визначається видом випромінювання та її енергією [100, с. 59].

Необхідно зазначити, що радіація (radiation – пер. з англ.) означає випромінювання і застосовується не тільки щодо радіоактивності, але і цілої низки інших фізичних явищ, наприклад, теплова радіація, сонячна радіація тощо. Саме тому щодо радіоактивності застосовують прийняте Міжнародною комісією з радіаційного захисту термін «іонізуюче випромінювання». Іонізуючим називають будь-яке випромінювання, при взаємодії якого із середовищем, відбувається утворення заряджених атомів та молекул – іонів, що призводять до іонізації середовища [72, с. 21].

Локальні радіоактивні забруднення у більшості випадків є прогнозованими, а отже, способи їх дезактивації є заздалегідь визначеними. Масовими варто вважати такі забруднення, що становлять небезпеку для життя та здоров'я населення, що, у свою чергу, викликає необхідність проведення часткової або повної його евакуації із забруднених територій та виконання дезактиваційних робіт як у середині, так і поза зоною знаходження джерела радіоактивного забруднення.

Аварії, пов'язані з атомною енергетикою, наприклад, на атомних електростанціях, можуть бути джерелами радіоактивних забруднень. Переважна більшість радіоактивних речовин утворюється й у ядерному паливі, тобто всередині герметичних трубок ТВЕЛ – тепловиділяючих елементів реактора. У кожному реакторі накопичуються десятки мільйонів кюрі радіоактивних елементів (продукти поділу урану). Серйозну небезпеку вони можуть становити тоді, коли можуть вийти за межі атомної електростанції при послідовному пошкодженні кількох бар'єрів: пошкодження герметичності корпусу реактора; пошкодження обладнання чи трубопроводів першого контуру реакторної установки; порушення охолодження та пошкодження трубок ТВЕЛів. Накопичення водню в радіоактивних відходах також може призвести до вибуху та викиду радіоактивних речовин зі сховищ [106, с. 51].

Організація безпеки роботи АЕС є важливою складовою її функціонування. З метою здійснення контролю за радіаційним впливом проводяться вимірювання радіоактивного фону на потужності та в приміщеннях АЕС [123, с. 66].

При аварії на атомній електростанції радіоактивні частинки осідають шляхом руху хмари в перші години після аварії, утворюючи радіоактивний слід. На поширення радіоактивної хмари та характер радіоактивного забруднення атмосфери та місцевості впливатимуть швидкість і напрямок вітру. Радіоактивне забруднення повітря визначається вмістом пилу у приземному шарі повітря на забрудненій території. Пилоутворення зростає при торф'яних, лісових пожежах, під час проведення сільськогосподарських та інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву (прокладання гідротехнічних та інших споруд, лісорозробки та ін.) [100, с. 61-62].

Радіоактивні забруднення поділяють на первинні, вторинні та багаторазові.

Первинні радіоактивні забруднення спричиняються тими радіоактивними елементами, що утворилися у процесі виробничої діяльності, аварії, вибухів ядерних боєприпасів. Вторинне забруднення полягає в переході радіоактивності із забруднених об'єктів на незабруднені. Радіонукліди із забруднених транспорту, споруд і доріг можуть переходити назад у повітряне середовище, а потім осідати, забруднювати чисті об'єкти. Один і той самий об'єкт може за рахунок вторинних процесів забруднюватися декілька разів. Багаторазові радіоактивні забруднення є найбільш небезпечними джерелами забруднення. Наприклад, викиди радіоактивних речовин в атмосферу та поширення цих викидів у вигляді аерозольної хмари. Можливе також контактне радіоактивне забруднення, що виникає внаслідок зіткнення поверхонь різних об'єктів із твердим або рідким середовищем, які містять радіонукліди. Контактне забруднення можливе під час процесі видобутку урану шахтним способом, у процесі видобування, переробки, транспортування та зберігання ядерного палива [106, с. 53].

Радіоактивно забруднену територію Г.І. Балюк пропонує розглядати як сукупність об'єктів різних галузей права, що врегульовують відносини, які виникають у специфічних умовах радіоактивного забруднення, з метою екологічного

оздоровлення таких територій і можливого використання їх в умовах забруднення [69, с. 136].

На нашу думку, під радіоактивно забрудненою територією необхідно розуміти частину території, яка здійснює негативний вплив на навколишнє природне середовище та загрожує здоров'ю населення, та яка підлягає екологічному оздоровленню після забруднення радіоактивними речовинами.

Катастрофи, стихійні лиха можуть виникнути на різних територіях, а їх наслідки можуть бути як короткостроковими, так і довгостроковими, завдаючи шкоди довкіллю та населенню. У випадку виникнення надзвичайної екологічної ситуації на території її виникнення встановлюється особливий правовий режим [152, с. 446]. Правовий режим радіоактивно забруднених територій включає в себе систему спеціальних обмежень щодо використання природних ресурсів, захисні та відновлювальні заходи, порядок визначення меж її розповсюдження, особливий порядок державного управління такою територією, обсяг прав і обов'язків суб'єктів екологічних правовідносин, а також механізм, який забезпечує запобігання порушенням режиму природокористування [76, с. 122].

До радіоактивно забруднених земель прирівнюються землі, надані згідно зі статтею 37 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [15] для розміщення ядерних об'єктів та установок, земельні ділянки на яких розміщені об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами, та сховища РАВ (стаття 25 Закону України «Про поводження з радіоактивними відходами» [16]).

Законодавством про охорону навколишнього природного середовища та земельним законодавством визначені умови та встановлений порядок надання земельних ділянок для розміщення ядерних об'єктів.

У ЗК України також містяться положення, які спрямовані на регулювання правового режиму території, що зазнала радіоактивного забруднення. Захист земель від забруднення радіоактивними речовинами та від інших несприятливих техногенних та природних процесів виступає однією із складових охорони земель. Радіаційно небезпечні та радіоактивно забрудненні землі ЗК України відносять до

техногенно-забруднених земель, які в разі неможливості одержання екологічно чистої продукції та перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечними для їх здоров'я та підлягають консервації [8].

Легальне визначення техногенно забруднених земель наведено у статті 169 ЗК України, відповідно до якої такими землями є землі, що забруднені в результаті господарської діяльності людини, що призвело до негативного впливу на довкілля та здоров'я людей та до їхньої деградації. До техногенно забруднених земель належать радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені землі, а також землі, що забруднені важкими металами або іншими хімічними елементами [8].

Техногенне забруднення пов'язане із здійсненням господарської діяльності людини, саме поняття «техногенне» вказує на забруднення від технічних джерел (технічного обладнання, установок, агрегатів, систем тощо) [114]. Заподіяння техногенного забруднення можливе як при звичайній експлуатації господарських об'єктів (при недосконалої техніки чи технології виробництва, порушень норм екологічного законодавства), так і у випадках настання аварій на таких об'єктах [71, с. 12].

О.С. Лисанець визначає «техногенне забруднення» як зовнішнє привнесення до ґрунту забруднюючих речовин, які погіршують умови життєдіяльності рослин та організмів та зумовлюють негативні зміни його хімічних, фізичних та агрохімічних властивостей [114].

Консервація земель є тимчасовим виведенням техногенно забруднених, малопродуктивних, деградованих земель, використання яких є економічно та екологічно неефективним, перебування на яких є небезпечним для здоров'я людей та на яких неможливо одержувати екологічно чисту продукцію (стаття 1 Закону України «Про охорону земель» [23]).

В Україні розташовані одні з найбільших у Європі уранові родовища [214]. Лише розвіданих та підтверджених запасів уранової руди, необхідної для виробництва ядерного палива для АЕС (не враховуючи перспективних), вистачить більше ніж на 80 років експлуатації атомних електростанцій України за теперішніми технологіями. Проте збільшення обсягу видобутку і переробки уранових руд, а також

розвиток підприємств, які мають забезпечити розвиток атомної промисловості та енергетики України, стримується необхідністю вирішення екологічних і технічних проблем галузі [90, с. 87].

Отже, на сьогодні одним із актуальних питань є питання екологічного оздоровлення територій колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв.

Розвиток сьогоденної екологічної ситуації в нашій державі переконує в тому, що суспільство повинно посилити увагу до проблем охорони довкілля відповідно до його зростаючого значення у збереженні середовища перебування людини. Реальністю сучасності є підвищення штучного радіоактивного фону, зростаюче забруднення біосфери, збільшення можливості надходження радіоактивних речовин по біологічному ланцюгу «грунт – рослина – тварина – людина» [69, с. 139].

Вирішувати зазначені вище проблеми, на нашу думку, потрібно комплексно, беручи до уваги суттєві зміни характеру суспільного життя, підвищення соціальної відповідальності суспільних і природничих наук за прийняті рішення та надані рекомендації, вдосконалення нормативно-правової бази. Щодо останнього, то екологічне та ядерне право та законодавство повинні стати одним із важелів забезпечення усталеного розвитку нашого суспільства. Ідея усталеного розвитку з'явилась в результаті того, що попередній розвиток привів цивілізацію до антропологічної та екологічної кризи. Усталений розвиток є переходом до гармонійного співрозвитку цивілізації та довкілля.

Одним із основних обов'язків, покладених на державу, є відновлення якості довкілля, до якого належить сукупність природних та «набутих» властивостей (сформовані в результаті антропогенного впливу), що відповідають законодавчо встановленим санітарно-гігієнічним та екологічним нормативам, які спрямовані на забезпечення належних умов для відтворення та розвитку живих організмів.

1.2. Правові основи надання територіям режиму радіоактивно забруднених

Катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції завдала значної шкоди екологічного та соціально-економічного характеру нашої державі.

На території України виникли суспільні відносини нового типу, що потребували спеціального правового регулювання. Однією із причин, що зумовили аварію на Чорнобильській АЕС, була відсутність нормативної бази в сфері використання ядерної енергії та радіаційного захисту [104, с. 76]. На той час перед Українською Радянською Соціалістичною Республікою постало завдання забезпечити захист громадян і навколишнього природного середовища за ситуації надзвичайного характеру та встановити вимоги безпечного використання ядерної енергії.

Варто зазначити, що до Чорнобильської катастрофи правове регулювання використання ядерної енергії та радіаційного захисту здійснювалось підвідомчими актами (зокрема, йдеться про Санітарні правила та норми роботи з радіоізотопами 1953 року та Санітарні правила роботи з радіоактивними речовинами та джерелами іонізуючих випромінювань 1960 року). Однак, ці акти не врегульовували питання щодо прав, обов'язків і відповідальності стосовно забезпечення екологічної безпеки при радіоактивному забрудненні [112, с. 101]. У 1974 році було прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення боротьби із забрудненням моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря», яким було врегульовано окремі питання використання ядерної енергії [104, с. 76].

Першими законодавчими актами, якими було врегульовано питання радіаційного захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, були постанова Ради Міністрів Союзу РСР «Щодо забезпечення в країні єдиної системи оперативного контролю за радіаційною обстановкою та станом радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції» від 31 жовтня 1986 року, указ Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за незаконні дії з радіоактивними матеріалами» від 03 березня 1988 року, постанова Верховної Ради СРСР «Про єдину програму ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і ситуацію, пов'язану із цією аварією» від 25 квітня

1990 року. Останнім актом було передбачено необхідність розробки законів щодо урегулювання використання ядерної енергії та радіаційну безпеку на Чорнобильській АЕС [65, с. 184].

За аналогією відповідні нормативні акти приймалися органами влади Української Радянської Соціалістичної Республіки. Зокрема, Верховною Радою УРСР було прийнято постанову «Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи» [29] від 01 серпня 1990 року, згідно із положеннями якої, вся територія України була оголошена зоною екологічного лиха та були передбачені конкретні заходи щодо вирішення екологічних проблем, насамперед, розробка законодавчих актів про правовий захист населення, яке постраждало в результаті Чорнобильської катастрофи, та про правовий режим зон екологічного лиха.

Після проголошення незалежності України наша держава зіткнулася фактично з відсутністю законодавства в сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки. Серед джерел ядерного законодавства Радянського Союзу переважали, в основному, підзаконні, відомчі нормативні акти. Саме тому на порядок денний постала необхідність розробки концепції державного управління ядерною галуззю в Україні, яка б передбачала створення нормативно-правової бази в сфері регулювання відносин використання ядерної енергії та радіаційного захисту [69, с. 81].

Здійснивши ретроспективний огляд та проаналізувавши чинне вітчизняне законодавство в сфері визначення правового режиму охорони та використання радіоактивно забруднених територій, можемо виокремити періоди його формування.

I період: до початку 90-х років XX ст. Визначення нормативних вимог радіаційної безпеки населення, а також здійснення нагляду та контролю за їхнім дотриманням входили до повноважень санітарних органів і мали, в основному, відомчий характер.

II період: 1986–1991 роки. Катастрофічні наслідки Чорнобильської катастрофи зумовили розвиток законодавства щодо забезпечення радіаційної безпеки. Однак, варто зауважити, що перші закони, якими були врегульовані окремі питання ліквідації наслідків катастрофи та компенсації шкоди постраждалим особам, були прийняті

лише через п'ять років – у 1991 році: закони України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року.

III період: 1995–2014 роки. Прийняття таких законів України: «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про видобування і переробку уранових руд», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» та ін.

IV період: 2014–2022 роки. Прийняття актів з урахуванням положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої, від 27 червня 2014 року. Відповідно до статті 342 вказаного документу співробітництво між сторонами розповсюджується на весь спектр діяльності в сфері цивільної ядерної енергетики. Співробітництво відбувається шляхом імплементації окремих угод [3].

V період: 2022 рік – теперішній час. З початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України російськими військовими було тимчасово окуповано території Чорнобильської та Запорізької АЕС. В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні можемо спостерігати швидку зміну законодавства України. Деякі з цих змін спрямовані на повоєнне відновлення України та компенсацію заподіяної шкоди державою-агресором. Питання визначення способів компенсації шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу внаслідок збройної агресії Російської Федерації, у тому числі шкоди, заподіяної урановим і атомним об'єктам, а також радіоактивно забрудненим територіям, потребує подальшого правового регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Як обґрунтовано зазначає Г.І. Балюк, сучасне національне ядерне законодавство розвивається динамічно [69, с. 83]. Державою продемонстровано

готовність та прихильність забезпечення пріоритету людини та довкілля в сфері використання ядерної енергії, а також запровадження ефективних засобів захисту від потенційної небезпеки з метою захисту життя та здоров'я окремих осіб і суспільства в цілому, навколишнього природного середовища від негативного впливу іонізуючого випромінювання, радіоактивних відходів та відпрацьованих відходів під час виробництва ядерного палива.

Зазначене твердження підтверджує й той факт, що 29 вересня 1997 року в рамках міжнародного руху підвищення забезпечення радіаційної безпеки в сфері використання ядерної енергії під егідою Міжнародного агентства з атомної енергії, Україною було підписано «Об'єднану конвенцію про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами» [2], яка була ратифікована Законом України від 20 квітня 2000 року.

Основними законодавчими актами, які регулюють правовий режим охорони та використання радіоактивно забруднених територій, забезпечення безпеки провадження діяльності з видобування та переробки уранових руд, як діяльності, що здійснюється в умовах дії іонізуючого випромінювання та пов'язаної з використанням ядерної енергії, є:

1) Конституція України. Статтею 16 Основного Закону України визначено, що «підтримання екологічної рівноваги та забезпечення екологічної безпеки на території України є обов'язком держави» [1].

2) закони України:

Земельний кодекс України № 2768-III від 25 жовтня 2001 року [8];

«Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» № 39/95-ВР від 08 лютого 1995 року [15];

«Про видобування і переробку уранових руд» № 645/97-ВР від 19 листопада 1997 року [18];

«Про поводження з радіоактивними відходами» № 255/95-ВР від 30 червня 1995 року [16];

«Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» № 15/98-ВР від 14 січня 1998 року [19];

«Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» № 1370-XIV від 11 січня 2000 року [21];

«Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» № 2064-III від 19.10.2000 року та інші [22];

3) підзаконні нормативно-правові акти:

«Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97). Державні гігієнічні нормативи (ДГН 6.6.1.-6.5.001-98)», затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря України № 62 від 01 грудня 1997 року [44];

«Норми радіаційної безпеки України. Доповнення: радіаційний захист від джерел потенційного опромінення НРБУ-97/Д-2000. Державні гігієнічні нормативи (ДГН 6.6.1.-6.5.061-2000)», затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря України № 116 від 12 липня 2000 року [45];

наказ Держатомрегулювання від 13 грудня 2022 року № 734 «Про удосконалення нормативно-правових актів щодо діяльності з видобування, переробки уранових руд» [58];

«Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 54 від 02 лютого 2005 року [46];

«Порядок проведення державної експертизи ядерної та радіаційної безпеки (НП 306.1.107-2005)», затверджений наказом Державного комітету ядерного регулювання України № 21 від 21 лютого 2005 року [50];

Методичні вказівки «Радіаційно-гігієнічне регламентування проведення робіт на об'єктах ліквідованого Придніпровського хімічного заводу (ПХЗ)», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 3 від 11 січня 2007 року [48];

«Порядок звільнення радіоактивних матеріалів від регулюючого контролю в рамках практичної діяльності», затверджений наказом Державного комітету ядерного регулювання України № 84 від 01 липня 2010 року [51];

«Загальні вимоги до системи управління діяльністю у сфері використання ядерної енергії (НП 306.1.190-2012)», затверджені наказом Держатомрегулювання № 190 від 19 грудня 2011 року [52];

«Порядок видачі дозволів на використання земель і водойм, розташованих у санітарно-захисній зоні ядерної установки, об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, уранового об'єкта», затверджений наказом Держатомрегулювання № 8 від 16 січня 2012 року [54];

«Порядок проведення навчання і перевірки знань з питань радіаційної безпеки в персоналу і посадових осіб суб'єктів окремих видів діяльності у сфері використання ядерної енергії», затверджений наказом Держатомрегулювання № 143 від 02 жовтня 2014 року [55];

«Вимоги та умови безпеки (ліцензійні умови) провадження діяльності з переробки уранових руд», затверджені наказом Держатомрегулювання № 101 від 27 травня 2015 року [56];

«Вимоги до адміністративного контролю майданчиків уранових об'єктів у рамках обмеженого звільнення їх від регулюючого контролю», затверджені наказом Держатомрегулювання № 60 від 21 лютого 2017 року [57].

Вважаємо за необхідне проаналізувати положення окремих законодавчих актів щодо правових основ надання територіям режиму радіоактивно забруднених та його регулювання.

У Законі України «Про поводження з радіоактивними відходами» закріплені «загальні принципи та положення державної політики в сфері поводження з радіоактивними відходами у всіх галузях, що, в цілому, відповідають міжнародним рекомендаціям та принципам».

Разом із тим, вказаним законодавчим актом не передбачено чітких вимог щодо поводження з відходами з природною радіоактивністю, що розглядаються в Нормативах радіаційної безпеки України як особлива категорія «техногенно-підсилених джерел природного походження» з відповідними критеріями безпеки та чітко визначеними вимогами.

У статті 26 Закону України «Про поводження з радіоактивними відходами» зазначені ті види діяльності, що «заборонені на територіях, відведених під сховища радіоактивних відходів, та об'єкти, що призначені для поводження з радіоактивними відходами: земельні ділянки, що відведені під сховища радіоактивних відходів, виводяться з господарського обороту та відокремлюються від суміжних територій санітарно-захисними зонами (в межах яких забороняється: здійснення всіх видів користування надрами, водокористування та лісокористування, за винятком зумовлених затвердженими проектами; проживання населення; здійснення без спеціального дозволу лісгосподарської, сільськогосподарської та іншої виробничої діяльності, що має на меті одержання товарної продукції; будівництво об'єктів громадського та соціального призначення; інша діяльність, що не гарантує дотримання режиму радіаційної безпеки)» [16].

Вказаним законодавчим актом також встановлений правовий режим зони посиленого радіоекологічного контролю. У такій зоні встановлена заборона на: будівництво оздоровчих закладів (будинків відпочинку, таборів, санаторіїв) та нових підприємств, що шкідливо впливають на здоров'я населення та навколишнє природне середовище; діяльність, що погіршує радіоекологічну ситуацію; залучення учнів та студентів до робіт, що можуть негативно вплинути на стан їхнього здоров'я; внесення отрутохімікатів без спеціального дозволу.

Необхідно зазначити, що вимоги радіаційного захисту, які діють в Україні, відповідають міжнародним вимогам та містяться у вищезазначених нормативно-правових актах в сфері радіаційного захисту: «Нормах радіаційної безпеки України 1997 року» (із змінами) (НРБУ-97), «Нормах радіаційної безпеки України, доповнення: Радіаційний захист від джерел потенційного опромінення» 2000 року (НРБУ-97/Д-2000), в яких закріплені основні підходи та принципи стосовно обмеження потенційного опромінення сховищ радіоактивних відходів, та «Основних санітарних правилах забезпечення радіаційної безпеки України» (ОСПУ-2005). Розділи 16 та 17 ОСПУ-2005 містять правила радіаційної безпеки при опроміненні джерелами природного походження. Відповідні правила застосовуються й до всіх процесів, пов'язаних із видобуванням та переробкою урану, а працівники, які зайняті

на таких виробництвах, кваліфікуються як персонал, якщо виконання робіт пов'язане з такими джерелами є невід'ємною частиною радіаційно-ядерних технологій.

Згідно із НРБУ-97 такий персонал відноситься до категорії А. Згідно із п. 17.3 ОСПУ-2005 «при здійсненні робіт, при виконанні яких не задіяні радіаційно-ядерні технології, працівники теж можуть зазнавати додаткового опромінення техногенно-підсиленими джерелами природного походження. У такому випадку встановлюються дозові критерії необхідності здійснення обліку та контролю за природною складовою опромінення працівників, а також відповідний персонал згідно із НРБУ-97 може належати до категорії Б».

Необхідно зазначити, що у чинному вітчизняному законодавстві в сфері впливу на організм людини техногенно-підсилених джерел природного походження відсутні конкретні рекомендації зі зменшення негативного впливу на здоров'я людини колишніх об'єктів добування і переробки уранових руд. А саме відсутні чіткі вимоги, що могли б допомогти визначити критерії дезактивації колишніх уранових об'єктів та рекультивації хвостосховищ.

Крім вищеназваних нормативно-правових актів, прийняті спеціальні закони, які визначають правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції.

Масштаби забруднення території України та забруднення довкілля за її межами внаслідок Чорнобильської катастрофи визначаються складом та кількістю радіонуклідів, які були поширені в довкіллі внаслідок існування багатоденного джерела викиду радіоактивних речовин. Вжиті контрзаходи та процеси самоочищення природного середовища призвели до зменшення вмісту радіонуклідів у об'єктах навколишнього природного середовища [173, с. 9].

Основним нормативно-правовим актом, положеннями якого визначений правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення, є Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року [12].

Відповідно до цього нормативного акту, зазначену територію поділено на певні зони та встановлено особливості здійснення господарської діяльності в цих зонах (спеціальні режими господарювання):

- «1) зона посиленого радіоекологічного контролю;
- 2) зона гарантованого добровільного відселення;
- 3) зона обов'язкового (безумовного) відселення;
- 4) зона відчуження».

Законом України «Про правовий режим території, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» визначено чотири види режимів відповідної території, які відрізняються між собою порядком здійснення та організації ведення на них господарської діяльності [12].

Крім вказаного законодавчого акту, норми якого спрямовані на екологічне оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, варто зазначити Закон України «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» від 11 грудня 1998 року [20]. Вказаним законодавчим актом передбачено здійснення заходів із запобігання винесенню радіонуклідів за межі вказаних зон і радіоактивному забрудненню навколишнього середовища, заходів із подолання негативного екологічного впливу цих зон на суміжні території. Законом передбачено, що «роботи, визначені в ньому, повинні здійснюватися згідно із затвердженою в установленому порядку відповідною загальнодержавною програмою».

Одним із завдань стосовно перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему є вилучення із нього матеріалів, що містять радіоактивні відходи та ядерне паливо. До вилучення зазначених відходів і матеріалів забезпечується їх приведення в контрольований стан.

Фінансування робіт, що спрямовані на забезпечення екологічної безпеки на територіях, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС. Згідно з Законом України «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС на екологічно безпечну

систему» «здійснюється за рахунок Державного бюджету України, добровільних внесків фізичних та юридичних осіб, міжнародної технічної допомоги, а також за рахунок інших надходжень, не заборонених законодавством, зокрема це можуть бути кошти, отримані від міжнародної гуманітарної та благодійної допомоги, кошти місцевих бюджетів тощо». Всі кошти зараховуються на окремий рахунок: розпорядника коштів визначає Уряд.

Разом із тим, як зазначає Г.І. Балюк, сьогодні Україна залишається однією із найбільш екологічно проблемних країн світу внаслідок багатьох чинників, зокрема, надмірної і хижацької експлуатації природних ресурсів і водночас низького контролю за їх використанням, накопичення великої кількості шкідливих відходів тощо [66, с. 80].

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджених Законом України від 28 лютого 2019 року 2697-VIII, вказано, що «екологічними проблемами (основними загрозами) є, зокрема, припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів» [26].

Таким чином, встановлення спеціальних режимів на територіях, радіоактивно забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи, сприяє перетворенню об'єкта «Укриття» на екологічну безпечну систему, створенню умов для економічного розвитку та екологічного оздоровлення вказаних територій. Ефективне правове регулювання господарської діяльності в умовах спеціальних правових режимів спрямоване на забезпечення якнайшвидшого подолання наслідків катастрофи на ЧАЕС.

Одним із шляхів забезпечення охорони й відновлення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки на територіях, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, стало створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника [212].

Положення про Чорнобильській радіаційно-екологічний біосферний заповідник затверджено наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 3 лютого 2017 року № 43. Згідно із зазначеним Положенням, «заповідник

є неприбутковою, бюджетною, природоохоронною, науково-дослідною установою державного значення; метою створення такого заповідника є збереження у природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери та здійснення фонового екологічного моніторингу» [49].

Е.В. Позняк зазначає, що основними завданнями такого заповідника є: виконання заповідником бар'єрно-захисних функцій (недопущення поширення радіонуклідів на території, що не зазнали забруднення радіоактивного забруднення), а також збереження тамтешньої фауни та флори. Ми погоджуємось із вище зазначеним твердженням про те, що такий заповідник є свого роду «територією відродження» [150, с. 55].

Окремо варто звернути увагу на питання встановлення правового режиму на інших, крім територій Чорнобиля, об'єктах і територіях, – об'єктах і територіях урановидобувних та уранопереробних підприємств. На нашу думку, цьому питанню не приділено належної уваги, а правовий режим на вказаних територіях недостатньо врегульовано в законодавстві (на прикладі колишнього ВО «ПХЗ» та ДП «СхідГЗК»).

Закон України «Про видобування і переробку уранових руд» від 19 листопада 1997 року № 645/97-ВР є основним законодавчим актом, положеннями якого врегульовано провадження діяльності в урановій сфері [18].

З метою захисту населення від можливого негативного впливу діяльності уранових об'єктів у місцях їхнього розташування встановлюються території з особливим режимом, санітарно-захисна зона та зона спостереження. На територіях з особливим режимом проводиться постійний контроль за станом радіаційної обстановки. У санітарно-захисній зоні та зоні спостереження обмежується здійснення господарської діяльності у встановленому законом порядку (стаття 15 Закону України «Про видобування і переробку уранових руд» [18]).

Згідно зі статтею 17 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» до «виключної компетенції Верховної Ради України у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки належить встановлення правового режиму територій навколо діючих АЕС, підприємств по видобуванню уранових руд та статусу громадян, які проживають на них» [15].

Однак, аналізуючи наявну інформацію щодо певних зон та встановлення особливостей здійснення господарської діяльності в цих зонах (спеціальних режимів господарювання) за радіаційним фактором промислового майданчика колишнього уранового виробництва ВО «ПХЗ» слід зазначити, що вони визначені лише актом органу місцевого самоврядування, а саме Положенням про режимну територію колишнього уранового виробництва ВО «Придніпровський хімічний завод», затвердженим рішенням Дніпродзержинської міської ради № 562-IV від 24 червня 2005 року [59].

На нашу думку, враховуючи, що колишнє виробниче об'єднання «Придніпровський хімічний завод» припинило свою діяльність, можливо на нормативному рівні надати повноваження щодо встановлення правового режиму зон (спеціальних режимів господарювання) ВО «ПХЗ» органам місцевої влади за погодженням з Держатомрегулювання.

До того ж, використання водойм і земель, розташованих у санітарно-захисній зоні уранових об'єктів, що знаходяться за межами території промислового майданчика колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» (хвостосховище Дніпровське та уранові об'єкти на Сухачівському майданчику), здійснюється згідно з вимогами «Порядку видачі дозволів на використання земель і водойм, розташованих в санітарно-захисній зоні ядерної установки, об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, уранового об'єкта», затвердженого наказом Держатомрегулювання № 8 від 16 січня 2012 року [54].

Відповідно до статті 12 Закону України «Про видобування і переробку уранових руд» «діяльність уранових об'єктів може бути припинена шляхом їхньої ліквідації або перепрофілювання для випуску іншої продукції, а також тимчасового зупинення (консервації; витрати, пов'язані з припиненням діяльності уранових об'єктів, які включають кошти на дезактивацію, рекультивацію земель, хвостосховищ, здійснення контролю в санітарно-захисній зоні та зоні спостереження, відносяться до складу витрат виробництва, а порядок формування та використання зазначених коштів затверджується Кабінетом Міністрів України» [18].

Отже, відповідно до вказаної статті, можемо виділити три варіанти припинення діяльності уранових об'єктів:

1) тимчасове зупинення (консервація). Такий варіант припинення діяльності уранового об'єкту є тимчасовим заходом до моменту прийняття рішення про ліквідацію такого уранового об'єкта;

2) перепрофілювання, що спрямоване на використання гірничих виробок та споруд для випуску іншої продукції. Перепрофілювання шахти може бути здійснене з метою видобування інших корисних копалин чи створення сховища для захоронення РАВ;

3) ліквідація уранового об'єкту.

Проте, власне порядок припинення діяльності уранових об'єктів на сьогодні законодавством чітко не регламентований.

Разом із тим він має істотні особливості. Зокрема, при закритті уранових шахт необхідно враховувати, що вони розташовані у районах, в яких проживають люди, які користуються індивідуальними колодязями, а при затопленні шахти відбудеться вимивання уранової руди, підйом ґрунтових вод та забруднення підземних горизонтів.

Так само, до цього часу Кабінетом Міністрів України не визначений порядок формування та використання коштів на дезактивацію, рекультивацію земель, хвостосховищ, здійснення контролю в санітарно-захисній зоні та зоні спостереження.

Відсутність достатньої вітчизняної нормативно-правової бази щодо регулювання процедури закриття уранових шахт та виділення фінансування на проведення екологічно оздоровчих заходів припинених уранових об'єктів є одним з чинників, який зумовлює перебування відповідних територій у занедбаному стані та створює небезпеку здійснення негативного впливу на життя та здоров'я людей, а також на навколишнє природне середовище.

У зв'язку з вказаним вище, актуальним є питання створення достатньої та ефективної нормативно-правової бази, необхідної для розв'язання проблем приведення у безпечний стан та утримання у безпечному стані об'єктів і територій урановидобувних та уранопереробних підприємств.

1.3. Особливості правового статусу громадян, що постраждали внаслідок радіоактивного забруднення території

Масштаби та негативні наслідки радіаційного забруднення навколишнього природного середовища призвели до цілої низки екологічних та гуманітарних проблем. У результаті цього було порушено право громадян на безпечне довкілля, і як наслідок – інші права та свободи громадян, пов'язані з охороною життя, здоров'я, житла, майна, вільного переміщення та вибору місця проживання.

Чинне законодавство України про охорону навколишнього природного середовища передбачає певні екологічні вимоги, у тому числі, й вимоги радіаційної безпеки, які реалізуються за допомогою системи нормативів якості довкілля та допустимого впливу на нього. Нормативи якості навколишнього природного середовища встановлюються на рівні, необхідному для забезпечення екологічної безпеки, і застосовуються з метою оцінки стану навколишнього природного середовища і нормування допустимого впливу на нього.

Забезпечення безпеки життя та здоров'я людини на радіоактивно забруднених територіях являє собою встановлену законом (у тому числі, технічними актами) систему організаційних, економічних, правових і соціальних заходів, а також медичних і екологічних вимог, що спрямовані на захист навколишнього природного середовища, життя і здоров'я населення від можливого шкідливого впливу іонізуючого випромінювання на них, а також компенсують негативні наслідки впливу радіації, що проявляється у формі захисту майнових інтересів, створення умов для проживання і трудової діяльності постраждалих осіб [167, с. 11].

Рівень правового та соціального захисту громадян є показником розвитку усього суспільства та держави. Проте, проаналізувавши наявну нормативно-правову базу в сфері соціального захисту осіб, які постраждали в результаті радіоактивного забруднення територій, можемо вказати на наявність певних недоліків чинного

національного законодавства, що, у свою чергу, впливає на якість реалізації задекларованих положень [120, с. 266].

Катастрофа на Чорнобильській АЕС, що відбулась у 1986 році, призвела до глобальних демографічних, медичних та радіоекологічних наслідків, а також спричинила серйозний негативний вплив на економічний і соціальний розвиток постраждалих територій. Однак, саме ці наслідки обумовили початок формування вітчизняного законодавства в сфері соціального захисту осіб, які постраждали в результаті радіоактивного забруднення територій [146, с. 185].

Спеціальним законодавчими актами в зазначеній сфері, як уже було зазначено, є: закони України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [13] та «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [12]. Положеннями цих нормативно-правових актів закріплено, що основною метою діяльності органів державної влади є захист осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також вирішення пов'язаних із цим проблем соціального та медичного характеру, що виникли у результаті радіоактивного забруднення території.

Державна політика в сфері соціального захисту осіб, постраждалих від катастрофи на Чорнобильській АЕС, та щодо створення умов проживання та праці на радіоактивно забруднених територіях базується на таких основних принципах як:

- 1) повної компенсації шкоди особам, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції, та соціального захисту такої категорії осіб;
- 2) пріоритету здоров'я та життя осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи;
- 3) повної відповідальності держави за створення нешкідливих і безпечних умов праці;
- 4) застосування економічних методів покращення рівня життя шляхом проведення політики пільгового оподаткування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

5) комплексного виконання завдань соціальної політики, охорони здоров'я та використання радіоактивно забруднених територій відповідно до державних цільових програм із вказаних питань та врахування інших напрямів соціальної та економічної політики, а також досягнень в сфері науки та охорони довкілля;

6) підвищення кваліфікації та здійснення заходів щодо професійної переорієнтації населення, постраждалого населення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

7) координації діяльності державних установ, органів, організацій і об'єднань громадян, діяльність яких спрямована на вирішення різних аспектів проблеми соціального забезпечення постраждалого населення та проведення консультацій і співробітництва між органами державної влади та постраждалими громадянами (їх представниками) під час прийняття рішень щодо соціального захисту на державному та місцевому рівнях;

8) міжнародного співробітництва в сфері соціального захисту, охорони здоров'я, охорони праці, використання міжнародного досвіду з організації роботи з цих питань [13].

До осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних випробувань та аварій, військових навчань пов'язаних із застосуванням ядерної зброї, належать:

1) громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС та її наслідків (учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС);

2) громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації інших ядерних аварій, їхніх наслідків, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, у ядерних випробуваннях, у складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт;

3) громадяни, враховуючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС (потерпілі від Чорнобильської катастрофи);

4) громадяни, які постраждали від порушення правил експлуатації обладнання з радіоактивною речовиною, радіоактивного опромінення в результаті будь-якої

аварії, порушення правил захоронення та зберігання радіоактивних речовин, що сталося не з вини постраждалих осіб [13].

На всіх громадян, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, покладається обов'язок проходити обстеження в медичних закладах. Підтвердженням правового статусу особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, є посвідчення встановленого зразка.

Правовою підставою для надання особі відповідного статусу може бути довідка про евакуацію, відселення, документ, який підтверджує період роботи (служби) у зоні відчуження, довідка про період проживання та роботи на радіоактивно забруднених територіях.

Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» для громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, передбачені наступні компенсації та пільги:

«першочергове обслуговування у лікувально-профілактичних закладах і аптеках;

безоплатне придбання ліків за рецептами лікарів;

безоплатне позачергове зубопротезування;

безоплатне користування всіма видами приміського та міського транспорту на території України;

позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов (включаючи сім'ї загиблих громадян);

50-ти відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами та житлом;

виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 % середньої заробітної плати незалежно від страхового стажу;

використання чергової відпустки у зручний для особи час, а також отримання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком на чотирнадцять робочих днів» та інші.

Недоліком Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», на нашу думку, є те, що його

положення, у більшій мірі, мають декларативний характер, враховуючи те, що пільги, передбачені особам, які мають статус постраждалих у результаті катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції, здійснюються або із затримкою, або взагалі не здійснюються. Зазначені проблеми, виникають через відсутність чітко визначеного та ефективного правового механізму реалізації положень про соціальний захист такої категорії осіб.

Як обґрунтовано стверджує Л.Ю. Малюга, для чинного законодавства України в сфері соціального захисту осіб, які постраждали в результаті радіоактивного забруднення територій, характерні такі риси як: безсистемність; невідповідність підзаконних нормативно-правових актів принципам верховенства права та законності; низький рівень виконання вимог законодавчих у вказаній сфері; існування великої кількості підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері і, як результат, громадянам України досить складно розібратися у гарантованих та наданих державою правах і порядком їх реалізації [121, с. 218].

Ураховуючи наявні недоліки, здійснено певні кроки щодо їхнього вирішення та вдосконалення механізму реалізації системи соціального захисту. Одним із них є ухвалення Рішення Конституційним Судом України щодо визнання неконституційними та скасування Конституційним Судом України обмеження пільг особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та відновлення положення про надання соціальних гарантій цій категорії осіб (Рішення від 17.07.2018 р. № 6-р/2018).

У цьому Рішенні Конституційним Судом України були зроблені висновки про те, що обмеження у наданні пільг призводить до зниження рівня соціального забезпечення, а також до звуження прав громадян, які постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи. Вказаним рішенням були скасовані:

- 1) положення щодо обрання компенсації та пільги лише за одним із законів України громадянами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та, які наділені правом на отримання інших пільг;

- 2) обмеження прав осіб, які постраждали у результаті Чорнобильської катастрофи, на пільги у випадку, коли розмір середньомісячного сукупного доходу

сім'ї за попередні шість місяців не перевищує величину доходу, який надає особі право на податкову соціальну пільгу, сукупний дохід сім'ї визначається із розрахунку на одну особу [230].

Окремо необхідно зазначити, що до Верховної Ради України направлений на розгляд проєкт «Постанови про встановлення мораторію на внесення змін до переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 9472 від 10 липня 2023 року, метою якого, на думку його авторів, повинно бути недопущення необґрунтованого погіршення соціального захисту та звуження прав осіб, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС.

Необхідність прийняття цього законопроєкту обґрунтована, зокрема, тим, що на офіційному сайті ДАЗВ 22 червня 2023 року було оприлюднено проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України». Відповідно до зазначеного проєкту постанови Кабінетом Міністрів України пропонується суттєво скоротити кількість населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. До цього переліку увійшли 155 із 863 населених пунктів із 12 областей України, до нього не було включено більшість населених пунктів північних регіонів Житомирської області [161].

Скорочення кількості населених пунктів, що віднесені до зон радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС матиме своїм наслідком зменшення кола осіб, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції, а отже, і втрату соціального захисту.

Крім того, проєкт постанови Кабінету Міністрів України, як зазначено у пояснювальній записці до нього, був підготовлений на основі даних дозиметричної паспортизації, проведеної у 2011 році, хоча згідно з положеннями Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» така процедура повинна проводитись щорічно.

Загальновідомим є і той факт, що у період з 26 лютого по 31 березня 2022 року територія Чорнобильської АЕС та зони відчуження була тимчасово окупована військовими Російської Федерації. Під час окупації цих територій військові здійснювали масові вибухові та земляні роботи, маневри військової техніки, що зумовило вивільнення великої кількості радіоактивного пилю. Саме тому при підготовці проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» уповноважений орган повинен був провести дозиметричну паспортизацію, яка б продемонструвала актуальні дані станом на 2023 рік, на основі яких необхідно було готувати проект відповідного нормативно-правового акту [161].

Ми підтримуємо проект «Постанови про встановлення мораторію на внесення змін до переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 9472 від 10 липня 2023 року, оскільки він спрямований на забезпечення виконання передбачених чинним законодавством зобов'язань держави в сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

На думку А.І. Семиноги, щоб подолати існуючі проблеми в сфері соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, потрібно виконати наступні дії.

По-перше, систематизувати законодавчі акти (закони України, розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств) за тематикою та видами задля виключення дублювання та усунення внутрішніх протиріч та множинності нормативно-правових актів у сфері визначення змісту та обсягу прав осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

По-друге, припинити практику прийняття нормативно-правових актів, що звужують зміст і обсяг прав осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Усунути колізії між законами та підзаконними нормативно-правовими актами, оскільки підзаконні акти (постанови, положення, інструкції, накази) повинні

роз'яснювати виконання вимог закону, при цьому, не змінюючи його змісту. Для законодавства в сфері соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, притаманне те, що, формально будучи основним нормативно-правовим актом, спеціальний закон фактично «розчиняється» у множинності підзаконних нормативно-правових актів, які можуть звужувати зміст та обмежувати права постраждалих осіб. Останнє знаходить свій прояв у зменшенні розміру соціальних виплат, зменшенні обсягу соціальних послуг тощо.

По-третє, налагодити та встановити зв'язок із фактичними потребами осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та пільгами, передбаченими чинним законодавством України, враховуючи те, що діючий механізм надання пільг не враховує рівень доходів громадян, оскільки в межах однієї категорії пільговиків відповідний рівень доходів осіб може значно відрізнятись.

По-четверте, розробити програму довгострокового розвитку та ефективний правовий механізм забезпечення економічної діяльності територій, що зазнали радіоактивного забруднення в результаті Чорнобильської катастрофи, за допомогою прийняття норм, що мають на меті надання соціальних пільг постраждалим особам, встановлення та забезпечення функціонування різних економічних стимулів тощо [164, с. 25].

Крім настання глобальних екологічних та медичних наслідків, катастрофа на Чорнобильській АЕС стала причиною низки негативних соціально-психологічних процесів, зумовлених масовим переселенням людей із постраждалих територій, зміною умов проживання, роботи, змінами в економічній діяльності регіонів тощо. Разом із цим експерти наголошують на низці змін у сфері психічного здоров'я населення, що проживає на радіоактивно забруднених територіях [118, с. 108].

В оглядовій доповіді ООН на Чорнобильському форумі (2003–2005 рр.) вказується, що «психологічні наслідки чорнобильської аварії виявилися найбільш серйозною проблемою» [85, с. 176]. Масовий психологічний стрес населення безпосередньо після катастрофи на Чорнобильській АЕС, а потім визнання на рівні закону мільйонів громадян, які проживають на радіоактивно забруднених територіях, і, які брали участь в ліквідації наслідків аварії, «жертвами» Чорнобиля та

постраждалими, обумовили формування високого рівня соціально-психологічної напруженості, що детерміноване неповним та недостовірним інформуванням населення щодо наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС, здійснюваними контрзаходами тощо [118, с. 109].

Упродовж періоду після Чорнобильської катастрофи відбувався відтік населення із зон із високим рівнем забруднення. Цей процес відбувався, як в межах державної програми обов'язкового переселення, так і за власною ініціативою мешканців радіоактивно забруднених територій. У результаті цього, значна кількість населення, яка була сильно стурбованою негативним впливом іонізуючого випромінювання, покинула цю територію.

Соціально-психологічним проблемам життєдіяльності населення на радіоактивно забруднених територій притаманні певні специфічні ознаки. До таких ознак належать:

- 1) структура соціально-психологічних проблем населення є відмінною залежно від зон проживання на радіоактивно забруднених територіях;
- 2) різний рівень стресових реакцій у мешканців різних зон зі спеціальним правовим режимом.

Відповідно до наявних висновків, найменш схильними до стурбованості соціально-психологічними проблемами стресових реакцій, зумовлених радіаційним фактором, є мешканці зони обов'язкового відселення. Вищий рівень стурбованості соціально-психологічними проблемами життєдіяльності спостерігається у населення радіоактивно забруднених територій. Найбільший рівень стурбованості проблемами здоров'я, особистісними психологічними змінами виявляють у мешканців зони з правом на відселення, основною причиною такого психологічного стану є побоювання місцевого населення втратити свій пільговий статус. Крім того, за останні роки, політика надання пільг на державному рівні неодноразово змінювалась, а тому мешканці районів із пільговим соціально-економічним статусом і відносно невисоким рівнем радіоактивного забруднення можуть бути позбавлені правового статусу постраждалих осіб внаслідок Чорнобильської катастрофи, що означає

припинення виплати пільг. Мешканці зони обов'язкового відселення є менш стурбованими соціально-психологічними проблемами [81, с. 311].

Разом із спеціальним правовим регулюванням соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, компенсація та відшкодування шкоди за перевищення річної основної дозової межі опромінення особи закріплена у статті 19 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», згідно із якою за кожний мілізіверт перевищеної допустимої межі опромінення (допустима межа опромінення не повинна перевищувати 1 мілізіверта за рік) компенсація визначена в розмірі 1,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Порядок надання компенсації за перевищення основної дозової межі опромінення особи за рік встановлюється Кабінетом Міністрів України [19].

Правовою підставою надання такої компенсації є встановлення факту перевищення основної дозової межі опромінення міським або районним дозовим реєстром. Необхідно зауважити, що для нарахування відповідної компенсації опромінення повинно відбуватись не з вини самої особи [19].

Необхідно звернути увагу, що положення вказаних законів спрямовані виключно на захист населення, що постраждало в результаті катастрофи на Чорнобильській АЕС, у той же час, існують дослідження, що підтверджують негативний вплив іонізуючого випромінювання на здоров'я людей, які проживають в інших областях, зокрема, біля територій колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв і хвостосховищ. Тобто, Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» передбачені компенсації та пільги особам, які проживають на території, що зазначала радіоактивного впливу внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС 1986 року, у той же час право жителів інших радіаційно забруднених територій на соціальне забезпечення є обмеженим.

Брати до уваги потрібно й те, що об'єкти уранодобувного та уранопереробного виробництв, які були в експлуатації або експлуатуються по сьогоднішній день, не

відповідають необхідному рівню захисту, що передбачається міжнародними стандартами безпеки території радіаційного забруднення [178, с. 30].

Підсумувавши вищезазначене, можемо зробити висновки, що до основних проблем населення, що проживає на радіаційно забруднених територіях, варто віднести наступні:

1) в умовах недостатнього фінансування із державного бюджету заходів щодо соціальної реабілітації населення цей процес відбувається повільно;

2) держава не компенсує шкоду в повному обсязі, а складна соціально-економічна ситуація на радіоактивно забрудненій території змушує жителів задовольняти потреби невеликими розмірами компенсацій та пільг;

3) не здійснюється оздоровлення радіаційно забруднених територій, відсутні джерела чистої води та чисті покоси для худоби.

Негативний вплив на здоров'я людей, які проживають на території поблизу уранодобувних і уранопереробних виробництв, більш детально проаналізуємо на конкретному прикладі міста Кропивницького та Кіровоградської області. У межах обласної програми «Стоп-радон» у 2017 році були проведені дослідження на вміст радону-222 майже в семистах закладах освіти (дошкільних та загальноосвітніх закладах). За результатами проведеного дослідження було виявлено, що у 70 % досліджуваних об'єктів радіаційно-гігієнічний норматив перевищує норму (в п'ятикратному, а на декількох об'єктах – у десятикратному розмірі). Річна доза опромінення у дітей, які навчаються у дошкільних і загальноосвітніх закладах, може становити від 4 до 16 мілізіверт на рік (відповідно до Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» дозова норма опромінення людини на рік не повинна перевищувати 1 мілізіверта) [160].

З метою вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням екологічної безпеки на зазначеній території та захистом здоров'я місцевого населення, була прийнята Державна програма забезпечення сталого розвитку регіону видобування та первинної переробки уранової сировини на 2006-2030 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2004 р. № 1691, однак ситуація в області не змінилась [37].

Отже, забезпечення безпеки людини на радіоактивно забруднених територіях здійснюється відповідно до законодавства, що регулює, з однієї сторони, соціальний захист населення, яке проживає на територіях, що зазнали або потенційно схильних до радіаційного забруднення, а з іншої – законодавства, норми якого спрямовані на забезпечення екологічної безпеки, включаючи радіаційну безпеку населення.

Разом із цим положення законів спрямовані здебільшого на захист населення, що постраждало в результаті катастрофи на Чорнобильській АЕС, у той же час право жителів інших радіаційно забруднених територій (зокрема, колишніх та діючих уранових підприємств) на соціальне забезпечення є порівняно обмеженим.

Висновки до розділу 1

Враховуючи викладене вище можемо зробити наступні висновки.

Одним із основних обов'язків, покладених на державу, є відновлення якості довкілля, до якого належить сукупність природних та «набутих» властивостей (сформованих в результаті антропогенного впливу), що відповідають законодавчо встановленим санітарно-гігієнічним та екологічним нормативам, які спрямовані на забезпечення належних умов для відтворення та розвитку живих організмів.

Регулювання відносин щодо радіоактивно забруднених територій має комплексний характер та включає різноманітні галузеві норми, у першу чергу, норми екологічного та ядерного права. Це норми права, що визначають межі радіоактивно забрудненої території, градацію такої території залежно від радіометричних показників і передбачають набір спеціальних заходів екологічного оздоровлення радіоактивно забрудненої території.

На нашу думку, під радіоактивно забрудненою територією необхідно розуміти частину території, яка здійснює негативний вплив на навколишнє природне середовище та загрожує здоров'ю населення та яка підлягає екологічному оздоровленню після забруднення радіоактивними матеріалами.

Незважаючи на наявність в нормативно-правових актах категорії «техногенно забруднені землі», її зміст та сутнісні характеристики є недостатньо розкритими, крім того не розкрито використання окремих категорій забруднених земель. Більшість правових норм мають відсилочний характер, ними не визначено державно-правові механізми використання та охорони техногенно забруднених земель, не закріплені спеціальні заходи в сфері охорони техногенно забруднених земель тощо.

На сьогодні чинним національним законодавством України врегульований, переважно, лише правовий режим радіаційно забруднених та радіаційно небезпечних територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Разом із цим, на території нашої держави до територій, що зазнали радіоактивного забруднення, належать території, що постраждали внаслідок уранодобувного та уранопереробного виробництва, які складають уранову спадщину України. Чинне законодавство не визначає та не регламентує у необхідному обсязі правовий режим відповідних радіоактивно забруднених територій, а також відсутня класифікація радіоактивно забруднених територій, крім територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Згідно із положеннями чинного законодавства виключною компетенцією українського парламенту у сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки є встановлення правового режиму територій навколо діючих підприємств по видобуванню уранових руд та АЕС.

Однак, аналізуючи наявну інформацію щодо санітарно-захисної зони промислового майданчика колишнього уранового виробництва «Придніпровський хімічний завод» за радіаційним фактором відповідно до чинного законодавства вона не встановлена. Крім того, Положення про режимну територію колишнього уранового виробництва ВО «Придніпровський хімічний завод» [59], затверджене рішенням Дніпродзержинської міської ради № 562-IV від 24 червня 2005 року, фактично суперечить вимогам чинного законодавства України. Враховуючи, що колишнє ВО «ПХЗ» припинило свою діяльність, на нашу думку, доцільно на

нормативному рівні передати повноваження щодо встановлення правового режиму відповідних зон органам місцевої влади за погодженням з Держатомрегулювання.

На законодавчому рівні не визначено й не закріплено критеріїв досягнення кінцевої мети екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, також відсутній порядок формування та використання коштів, призначених для припинення діяльності цих об'єктів, що не дозволяє вирішити дану проблему засобами територіального чи галузевого управління.

Для чинного законодавства України в сфері захисту прав громадян, які постраждали у результаті радіоактивного забруднення території, характерні певні недоліки, які потребують усунення задля забезпечення належного рівня захисту прав та інтересів відповідної категорії осіб. Головними напрямками вдосконалення національного законодавства України у цій сфері, на нашу думку, повинні стати належний рівень матеріального забезпечення постраждалих осіб, а також господарсько-економічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій з метою їх подальшого використання у господарській діяльності та забезпечення зайнятості та працевлаштування населення.

Множинність підзаконних нормативно-правових актів в сфері захисту прав громадян, які постраждали у результаті радіоактивного забруднення території, та відсутність ефективного та чітко визначеного правового механізму їх реалізації обмежує права відповідної категорії осіб.

Чинне законодавство України в сфері захисту прав громадян, які постраждали у результаті радіоактивного забруднення території, не охоплює своєю дією частину населення, яке зазнало радіаційного впливу (зокрема, йдеться про мешканців окремих районів Дніпропетровської та Кіровоградської областей), однак не отримує жодних соціальних гарантій і компенсацій за період проживання на радіоактивно забрудненій території.

Крім того, актуальним залишається вирішення соціально-психологічних проблем громадян, які проживають на радіоактивно забруднених територіях. Виразність таких проблем у населення безпосередньо пов'язана з категорією зони проживання і з отриманням повної, достовірної та достатньої інформації, наданням

своєчасної та професійної психологічної підтримки, спрямованої на підвищення соціальної активності осіб та інформування щодо питань проживання на радіоактивно забруднених територіях. Вирішенням цих проблем може стати формування та проведення якісної інформаційно-правової роботи з населенням, що проживає на радіоактивно забруднених територіях.

РОЗДІЛ 2. ЕКОЛОГО-ПРАВОВЕ ОЗДОРОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1 . Теоретико-правова характеристика екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій

Ядерна наука та технології мають низку корисних застосувань у мирній сфері, включаючи вироблення електроенергії та виробництво радіоізотопів для лікування захворювань. Усі радіоактивні матеріали та установки, на яких вони знаходяться, повинні безпечно утилізуватися після того, як вони досягнуть кінця терміну служби.

У сучасних умовах держави, приступаючи до розробки нових ядерно-енергетичних програм, складають попередні плани безпечної утилізації матеріалу, перш ніж, розпочинається будівництво відповідного об'єкта, а також заздалегідь складають плани фінансування цих робіт. Проте, так було не завжди, коли будувались більш ніж 400 ядерних енергетичних реакторів, що діють сьогодні у світі, тому що такої вимоги не існувало [189].

Наразі у багатьох країнах розробляються чи реалізуються плани виведення таких установок із експлуатації.

Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій є складним процесом для держав, що здійснюють таку діяльність у всьому світі. Сюди відносяться аспекти та проблеми, пов'язані з правовим регулюванням, управлінням, технологіями, безпекою та екологією.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В.Т. Бусела поняття «оздоровлювати» означає «поліпшення стану чого-небудь, усуваючи недоліки; робити що-небудь більш нормальним» [75, с. 834].

У чинних законодавчих актах України на даний час відсутня дефініція категорії «екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій». Однак вказаний термін вживається у деяких законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах. Зокрема, поняття «екологічне оздоровлення» вживався у «Загальнодержавній

програмі подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки», затвердженій Законом України № 3522-IV від 14 березня 2006 року [25].

Однак, на сьогодні в Україні з 2011 року не було прийнято загальнодержавної програми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Категорія «екологічне оздоровлення» вживається у Законі України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» № 2710-IX від 03 листопада 2022 року [27], а саме – відповідно до бюджетної програми КПКВК 2708070 «Радіологічний захист населення та екологічне оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення». Крім того, бюджетні програми з тотожною назвою передбачались у законах про Державний бюджет України за 2021 і 2022 роки [61].

Разом із цим варто звернути увагу на те, що бюджетною програмою КПКВК 2708070 визначені видатки на оздоровлення радіоактивно забруднених територій, які постраждали внаслідок катастрофи на ЧАЕС, не врегульовуючи питання екологічного оздоровлення інших радіоактивно забруднених територій в Україні, зокрема, території колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв.

Також поняття «екологічне оздоровлення» вживається й на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Наприклад, положення щодо окремих аспектів фінансування екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій передбачені постановою Верховної Ради України «Про інформацію Кабінету Міністрів України про виконання Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 3117-III від 07 березня 2002 року [30].

На виконання положень Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» програми екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій приймаються на місцевому рівні. Як приклад, можемо навести програму «Радіаційний захист населення та екологічне оздоровлення територій, що зазнали радіоактивного забруднення», затверджену Волинською обласною державною адміністрацією від 26 грудня 2019 року, якою визначений перелік заходів щодо оздоровлення радіоактивно забруднених територій у різних сферах діяльності, насамперед, сільському та лісовому господарствах [61].

Проте вказане поняття вживається тільки по відношенню до екологічного оздоровлення територій, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на ЧАЕС.

Ми вважаємо, що поняття «екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій» необхідно вживати й відносно тих територій, які є радіоактивно забрудненими внаслідок впливу інших чинників.

Метою екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій варто визначити зменшення радіаційного опромінення населення та довкілля на територіях і промайданчиках, використання яких повинно бути обмежене внаслідок високого рівня радіоактивності до такого, щоб такі території могли використовуватись у подальшому у різних цілях [140, с. 12].

Однак, у деяких випадках повторне використання таких об'єктів в господарській діяльності може бути недоцільним і в подальшому на них можуть накладатися обмеження. Наприклад, після виведення з експлуатації деякі промайданчики можуть бути повторно використані для неядерної промислової діяльності, але не для проживання. Деякі колишні уранові копальні та шахти передаються для повторного використання як природні заповідники або інші місця для окремих видів відпочинку.

Екологічне оздоровлення являє собою великий промисловий проєкт, під час реалізації якого необхідно виключати як радіологічні, так й інші ризики для безпеки персоналу, місцевого населення та навколишнього природного середовища. Тому відповідна правова основа, а також належна підготовка персоналу для реалізації проєкту належить до обов'язкових попередніх умов забезпечення радіоекологічної безпеки на відповідних територіях та об'єктах [144, с. 176].

Для екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій та об'єктів також характерна наявність скоординованої системи поводження з радіоактивними відходами, що утворюються внаслідок виведення об'єктів з експлуатації та подальшого екологічного оздоровлення. При виведенні з експлуатації утворюється великий обсяг матеріалів із низькими рівнями радіоактивності. Більшість відходів можуть зберігатися у пунктах приповерхневого сховища

відповідно до міжнародних стандартів для постійного захоронення. Відходи з вищими рівнями радіоактивності, як правило, повинні бути розміщені в сховищах, розташованих глибоко під землею [189].

Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій має своє завдання, змістом якого є зменшення радіаційного опромінення від забруднених ґрунтів, установок для зберігання РАВ чи іншої забрудненої інфраструктури, підземних чи поверхневих вод [108, с. 113].

При екологічному оздоровленні радіоактивно забруднених територій, на нашу думку, повинні враховуватися наступні фактори:

- 1) рівень радіаційного опромінення населення в результаті забруднення;
- 2) зниження доз опромінення та ризиків, що забезпечує найбільш оптимальне використання наявних фінансових, технічних та трудових ресурсів;
- 3) повернення промислового майданчика в стан, у якому він був до події, яка призвела до забруднення;
- 4) у багатьох випадках основним стимулом для екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є сприйняття громадськістю ризиків та переваг провадження діяльності з очищення. У таких ситуаціях важливим чинником щодо планового кінцевого стану промайданчика є загальне благополуччя місцевого населення.

Враховуючи зазначене вище, можемо визначити екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій як врегульований правовими нормами процес соціально виправданого повернення забруднених територій у суспільно прийнятний екологічний та естетичний стан та у подальше корисне використання.

Наявність достатнього фінансування є ключовим фактором проведення ефективного екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Значна частина промислових майданчиків, які необхідно виводити з експлуатації та оздоровлювати, перебувають у державній власності, а отже, витрати на реалізацію відповідних проектів оплачуються з національних бюджетів. Обсяг коштів, що виділяється на заходи екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, безпосередньо залежить від пріоритетів уряду кожної окремої держави.

Обсяг витрат значно відрізняється залежно від виду установки, стратегії демонтажу, мети звільнення промайданчиків, наявності та близькості інфраструктури для поводження з радіоактивними матеріалами, нормативно-правової бази та діючих правил. У зв'язку з цим більше уваги приділяється забезпеченню фінансових ресурсів для здійснення та завершення заходів екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій таким чином, щоб не перекладати тягар на майбутні покоління [89, с. 9].

Обмежені економічні можливості деяких держав впливають на вибір варіантів заходів екологічного оздоровлення радіоактивних територій. Як правило, у цьому випадку критерії кінцевого стану радіоактивно забруднених об'єктів визначені на забезпеченні мінімального рівня екологічної безпеки на певний період, а додаткові заходи, що забезпечують довгострокові гарантії стійкості захисних споруд та відновлення природних ландшафтів до екологічних і соціально прийнятних естетичних стандартів, відкладаються на невизначене майбутнє через необхідні більш значні витрати та терміни виконання проєктів.

У такому випадку, на нашу думку, доцільно розробити загальні підходи до обґрунтування тимчасових заходів, які повинні гарантувати стан безпеки об'єктів на кілька десятиків років та регламентуватись певними вимогами до якості робіт. Додаткові відновлювальні заходи можуть бути виконані пізніше, але така відстрочка має бути узгоджена з регуляторами, місцевими органами влади та громадськістю з метою надання гарантії завершення повного екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій у майбутньому. При цьому необхідно враховувати, що тимчасовий статус стану об'єктів все одно вимагатиме щорічних витрат на обслуговування, ремонтних робіт захисних споруд та інституційного контролю [177, с. 49].

Таким чином, у разі обмеженого фінансування потрібно розробляти комплексну стратегію довготривалого екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених об'єктів і територій, оскільки довгоживучі радіонукліди, що знаходяться, як правило, у хвостосховищах і відвалах, несуть у собі потенційну небезпеку на період від кількох сотень до тисячі років.

Принципи забезпечення довготривалих гарантій безпеки та відновлення довкілля при плануванні державних екологічних програм щодо приведення у безпечний стан колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв в Україні не були визначальними. У більшості випадків передбачалося лише виконання першочергових заходів.

На нашу думку, цикл екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій залежить від наявності трьох елементів таких як:

- 1) наявність правової бази;
- 2) визначення обсягів та порядку фінансування робіт, пов'язаних із екологічним оздоровленням радіоактивно забруднених територій;
- 3) наявність ресурсів та доступу до технологій, а також досвіду в цій галузі, включаючи наявність логістичних та управлінських рішень щодо поводження із радіоактивними відходами.

Вважаємо, що необхідно створити відповідну правову базу, де будуть чітко визначені обов'язки всіх зацікавлених сторін, включаючи компетентні органи. Метою нормативного регулювання повинно бути забезпечення вжиття необхідних заходів у зв'язку з тими ризиками, що можуть виникати при здійсненні подібних проєктів таким чином, щоб сприяти їх реалізації та дотриманню встановлених вимог безпеки. Виконати завдання, поставлені у програмі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, можна лише за умови, що на початковому етапі будуть чітко встановлені екологічні критерії кінцевого стану територій та об'єктів після завершення заходів.

Однак, на території України, де розпочалися або плануються оздоровчі проєкти, це завдання поки що не вирішено. Кінцевий стан об'єкта після оздоровлення має встановлюватися відповідно до економічних можливостей та соціальних очікувань суспільства. І чим нижче будуть критерії дозових обмежень, тим дорожче коштуватимуть роботи з їхнього досягнення [116, с. 5].

Кожен проєкт екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій повинен включати в себе наступні етапи:

- 1) підготовчий етап;

2) етап реалізації проєкту;

3) заключний етап [189].

Підготовчий етап розпочинається з політичного рішення та діалогу з суспільством, відповідно до якого визначається кінцевий результат та критерії досягнення кінцевої мети екологічного оздоровлення, які можуть бути закріплені на рівні місцевих та державних органів влади. Надалі ухвалюється рішення, що дозволяють забезпечити стійке фінансування програм, встановлюється відповідальність регуляторів та операторів за їх реалізацію.

На підготовчому етапі проводиться детальна оцінка безпеки об'єктів, розробляються критерії та вимоги до процедур та виконавців робіт. Оптимальні варіанти інженерних рішень формуються за результатами аналізу даних моніторингу та оцінок безпеки, включаючи елементи техніко-економічних обґрунтувань для кожного варіанта обраної стратегії та оцінки впливу на довкілля.

Проєкти піддаються багатоступеневому узгодженню та затвердженню – і лише після цього розпочинається реалізація інженерних заходів. Паралельно із реалізацією проєкту функціонують служби моніторингу навколишнього середовища, технічного та регулюючого нагляду, розробляються процедури та механізми інституційного контролю.

Дотримання вказаних етапів та дій дозволяє уникнути стратегічних та технічних помилок під час проєктування та будівництва захисних споруд.

Якщо роботи не супроводжуються обґрунтованою стратегією та планом черговості виконання завдань, а також паралельними підготовчими заходами та створенням відповідної інфраструктури, це призводить до неефективного виконання програми. Типовими є випадки, коли роботи починалися без достатнього обґрунтування стратегії вирішення проблеми в цілому або коли на одному і тому ж промайданчику окремі проєкти розроблялися різними організаціями і не були гармонізовані між собою відповідно до регуляторних або процедурних вимог. Відомі випадки, коли після розбирання будівель та обладнання протягом багатьох років не вдавалося дезактивувати та утилізувати розібрані металеві конструкції; вони зберігалися на тимчасових майданчиках, будучи відкритими джерелами

опромінення; не приділялося належної уваги прогнозуванню довготривалих ризиків забруднення довкілля радіонуклідами та хімічними забруднювачами тощо. Подібні проблеми мали місце і на початковому етапі реалізації програм екологічного оздоровлення колишніх уранових виробництв України [155].

Наразі існують невизначеності у визначенні критеріїв безпеки, які мають бути досягнуті (радіологічні та екологічні) на завершальному етапі екологічного оздоровлення. Відповідно, кінцевий стан програми оздоровлення безпосередньо залежить від подальшого використання промислового майданчика та прилеглих до нього територій. Наприклад, результатом приведення у екологічно безпечний стан колишнього ВО «ПХЗ» розглядають декілька сценаріїв:

збереження існуючої діяльності на проммайданчику з частковим використанням його території для тривалого сховища відходів уранового виробництва з оздоровленням лише прилеглих територій;

консервація відходів на місці з частковим звільненням даної території від регулюючого контролю, що дозволить створити умови для збереження та розвитку на проммайданчику виробництв, які не пов'язані з «урановою» інфраструктурою;

повне очищення майданчика та прилеглих територій (ландшафтний парк) та вивезення відходів у спеціально підготовлені хвостосховища [177, с. 54].

Дозові обмеження для різних категорій персоналу підприємств, які мають бути забезпечені на такому майданчику, повинні встановлюватися регулятором залежно від стратегії використання даного проммайданчика. Крім цього, критерії безпеки для прилеглих територій мають бути встановлені з урахуванням можливих варіантів подальшого соціально значущого використання [155].

Необхідно також встановити контрольні рівні забруднення навколишнього природного середовища в межах санітарно-захисної зони або для самих об'єктів, що підлягають екологічному оздоровленню (наприклад, на поверхні покриттів хвостосховища).

Додатково мають бути вдосконалені: порядок ліцензування видів діяльності, пов'язаних із екологічно-оздоровчими заходами; порядок та процедури планування заходів; процедури оцінки безпеки; порядок проведення заходів щодо технічного

нагляду на радіоактивно забруднених об'єктах; вимоги та рекомендації до проведення програм моніторингу довкілля та інспекцій, забезпечення якості робіт, управління даними та звітністю.

До початку робіт з екологічного оздоровлення об'єкта, на нашу думку, необхідно дослідити історію підприємства, діяльність якого у минулому була пов'язана з іонізуючим випромінюванням. Для того, щоб оцінити ймовірність виявлення радіоактивних відходів на об'єкті, необхідно ознайомитися з архівною документацією про минулу діяльність підприємства, про земельні та будівельні роботи, що проводились раніше, заходи щодо виведення об'єкта з експлуатації тощо [155].

В Україні на законодавчому рівні не визначено й не закріплено критеріїв досягнення кінцевої мети екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, зайнятих об'єктами, пов'язаними з використанням радіоактивних матеріалів, та іншими радіоактивно забрудненими територіями, а також відсутній порядок формування та використання коштів, призначених для припинення діяльності цих об'єктів, що не дозволяє вирішити дану проблему засобами територіального чи галузевого управління.

Крім того, на сьогодні відсутній нормативний документ, що однозначно закріплював би вимоги до ділянок територій, які підлягають екологічному оздоровленню, порядок, види та обсяги досліджень при проведенні заключного радіаційно-гігієнічного обстеження об'єктів та територій після забруднення радіонуклідами в результаті попередньої діяльності. Таким чином, актуальним питанням залишається необхідність розробки та затвердження таких нормативних документів.

2.2. Міжнародно-правове регулювання та роль міжнародних організацій у екологічному оздоровленні радіоактивно забруднених територій

Під час 66-ої сесії Генеральної конференції Міжнародного агентства з атомної енергії, яка відбулась 26 вересня 2022 року у Відні, Генеральний директор даної організації Рафаель Гроссі зазначив, що до 2050 року використання ядерної енергії в світі збільшиться в два рази за рахунок розробки нових технологій, що відповідають визначеним міжнародним співтовариством критеріям ядерної та радіаційної безпеки [80].

Однак такі критерії існували не завжди, а були сформовані з урахуванням досвіду подолання наслідків ядерних катастроф. Саме такі події привернули увагу світового співтовариства до вирішення нагальних екологічних проблем, що виходять за межі державного масштабу.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році національною владою було продовжено співпрацю з різними міжнародними організаціями в сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, розробки нових ядерних технологій та приведення у безпечний стан і оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Україна з 1957 року є членом МАГАТЕ [199], а у 1994 році Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [11], чим підтвердила готовність до державного регулювання питань забезпечення радіаційної безпеки в країні. Із зазначеного питання Україною підписано основоположні конвенції та угоди МАГАТЕ.

Між Кабінетом Міністрів України та Європейським Співтовариством з атомної енергії 25 січня 2006 року було підписано Угоду про співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії, затверджену постановою Кабінету Міністрів України № 59 від 25 січня 2006 року [38]. Положеннями зазначеного документу на Україну покладається обов'язок «вживати всіх необхідних заходів щодо недопущення впливу на навколишнє природне середовище, в тому числі, з приведення у безпечний стан промайданчиків уранових об'єктів, що ліквідуються» [38].

Зазначимо також, що відповідно до статті 342 «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх країнами-учасниками з іншої сторони», від 21 березня 2014 року, «співробітництво в цивільному секторі охоплює весь спектр діяльності в сфері цивільної ядерної енергетики, у тому числі питання охорони довкілля та здоров'я населення, а також передбачає подальший розвиток нормативної бази, який ґрунтується на законодавстві та практиці ЄС та на стандартах МАГАТЕ» [3].

Відповідно до Глави I «Співробітництво у сфері енергетики, включаючи ядерну енергетику» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію передбачено взаємне співробітництво, яке, серед іншого, передбачає таку сферу як «посилення та модернізація наявної енергетичної інфраструктури, що складає спільний інтерес, зокрема енергетичні потужності» (пункт «с» статті 338) [3].

Окремо необхідно звернути увагу на Директиви Європейського Союзу, положення яких є обов'язковими до виконання країнами-учасниками та наділені вищою юридичною силою по відношенню до актів внутрішнього законодавства.

Директивою Ради 2011/70/Євроатом від 19 липня 2011 року запроваджено межі Співтовариства для відповідального та безпечного управління РАВ та відпрацьованим ядерним паливом.

Згідно зі статтею 5 «Загальні принципи радіаційного захисту» Директиви № 2013/59/Євроатом у всіх випадках радіоактивного опромінення країни-учасниці зобов'язані встановлювати належний режим правового регулювання, який буде відображати систему радіаційного захисту, що ґрунтується на принципах обґрунтування, оптимізації та обмеження доз [88].

Відповідно до пункту першого статті 4 Директиви № 2006/21/ЄС країни-учасниці вживають усіх необхідних заходів щодо забезпечення поводження з відходами видобувної промисловості без загрози здоров'ю людини та без використання процесів або методів, що можуть завдати шкоди довкіллю, тобто без ризику для води, флори, ґрунту, ландшафту та повітря. Країни-учасниці вживають

також заходи для заборони залишення, скидання чи неконтрольованого захоронення відходів видобувної промисловості [86].

Згідно із пунктом другим статті 4 Директиви № 2006/21/ЄС країни-учасниці мають забезпечити те, щоб оператор вжив заходів, необхідних для попередження чи зведення до мінімуму негативного впливу на здоров'я людей та довкілля у результаті управління видобувними відходами.

Відповідно до пункту першого статті 5 Директиви № 2006/21/ЄС країни-учасниці мають забезпечити, щоб оператор склав план по управлінню відходами з метою розробки, мінімізації, обробки та утилізації видобувних відходів, враховуючи дотримання принципу постійного розвитку [86].

Згідно з пунктом першим статті 4 Директиви 2011/70/Євроатом країни-учасниці запроваджують і підтримують національні політики з управління відпрацьованим ядерним паливом та РАВ. На кожну країну-учасницю покладено кінцеву відповідальність з управління радіоактивними відходами та відпрацьованим паливом, утвореними на території відповідної держави [87].

Роль Міжнародного агентства з атомної енергії полягає в тому, щоб запобігати поширенню ядерної зброї та допомагати всім державам у налагодженні надійного, мирного та безпечного використання ядерної науки та технологій.

Створена у 1957 році під егідою Організації Об'єднаних Націй МАГАТЕ – єдина організація системи ООН, яка має експертний потенціал у сфері ядерних технологій. Унікальні спеціалізовані лабораторії МАГАТЕ сприяють передачі державам-членам МАГАТЕ знань та експертного досвіду у таких галузях, як здоров'я людини, продовольство, водні ресурси та довкілля. МАГАТЕ також є глобальною платформою для зміцнення фізичної ядерної безпеки [183, с. 10].

Правова база МАГАТЕ заклала систему фундаментальних принципів безпеки, яка відображає міжнародний консенсус щодо того, що можна вважати високим рівнем безпеки для захисту людей та навколишнього природного середовища від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання. Норми безпеки МАГАТЕ розроблялися для всіх типів ядерних установок та діяльності, які мають мирні цілі, включаючи виведення їх з експлуатації. Крім того, за допомогою своєї системи

інспекцій МАГАТЕ перевіряє дотримання державами-членами їх зобов'язань щодо використання ядерного матеріалу та установок виключно з мирною метою відповідно до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та інших угод про нерозповсюдження [124, с. 276].

Робота МАГАТЕ є багатогранною, у якій бере участь широке коло партнерів на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Відповідно до Статуту МАГАТЕ, затвердженого 23 жовтня 1956 року, програми та бюджет МАГАТЕ формуються на основі рішень його директивних органів – Ради керуючих та Генеральної конференції всіх держав-членів [213]. Центральні установи МАГАТЕ знаходяться у Віденському міжнародному центрі.

Однією з обов'язкових стадій планування робіт щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є обмін знаннями. Використовуючи досвід колег з інших країн, власники установок та майданчиків можуть складати більш обґрунтовані та комплексні плани на майбутнє. МАГАТЕ є платформою для такої співпраці. Нормативна база МАГАТЕ є також джерелом норм безпеки та керівних матеріалів з фізичної ядерної безпеки під час виведення з експлуатації та поводження з радіоактивними відходами [189].

Надійне та безпечне закриття ядерних установок після закінчення терміну корисної служби та подальша підготовка їх майданчиків для повторного використання потребують ретельного планування та якісного виконання. МАГАТЕ пропонує державам-членам широкий спектр послуг, пов'язаних з екологічним оздоровленням – від рекомендацій правового, регулюючого та технічного характеру та навчання персоналу.

У 2010 році було створено Міжнародний робочий форум з регулюючого нагляду за колишніми об'єктами уранового виробництва, мета якого – сприяти ефективному та дієвому нагляду за такими об'єктами відповідно до норм безпеки МАГАТЕ та належної міжнародної практики [189].

Учасники форуму мали змогу набути необхідного практичного досвіду в процесі міжнародних семінарів, практикумів, присвячених конкретним об'єктам. Цей механізм дозволяє накопичувати технічні знання, підвищувати ефективність

регулювання у сфері екологічного оздоровлення та допомагає розробляти ефективні стратегії вдосконалення процесів прийняття рішень на національному рівні [147, с. 27].

Одним із прикладів забезпечення ядерної безпеки у програмній діяльності МАГАТЕ є міжнародна співпраця після аварій на АЕС «Фукусіма-1». Після аварії, що сталася в Японії в березні 2011 року на АЕС «Фукусіма-1», активні дискусії щодо її наслідків для розвитку атомної енергетики розгорнулися саме на майданчику МАГАТЕ як єдиної міжнародної організації, що володіє необхідним потенціалом і експертизою у відповідній галузі [145, с. 240].

МАГАТЕ надає технічні консультації, обладнання, організує місії експертів та публікує керівні матеріали щодо проведення відновлювальних робіт, виходячи з прикладів міжнародної практики та норм безпеки МАГАТЕ. Ця міжнародна організація сприяла японській владі та вченим у технічних галузях щодо здійснення радіаційного моніторингу, відновлення та поводження з радіоактивними відходами.

Під егідою Міжнародного агентства з атомної енергії було сформовано міжнародну групу експертів для моніторингу та аналізу інформації, що надходить з японських АЕС та інших об'єктів відповідної інфраструктури в цій країні. Поряд з цим були організовані різні експертні місії МАГАТЕ, за підсумками яких були підготовлені та представлені рекомендації, які обов'язково повинні братися до уваги державами, що розвивають ядерну енергетику, щоб мінімізувати, а краще не допустити повторення таких техногенних катастроф у майбутньому.

Робота МАГАТЕ з аналізу причин та наслідків фукусімської аварії завершилася публікацією доповіді Генерального директора МАГАТЕ та п'яти технічних томів, які були представлені під час 59-ї сесії Генеральної конференції МАГАТЕ [211]. У розробці цих документів брали участь близько 180 експертів із 42 держав-членів, а також представники профільних міжнародних організацій.

Основними експертними місіями МАГАТЕ щодо подолання наслідків аварії на АЕС «Фукусіма-1» були наступні:

Міжнародна місія з відновлювальних заходів на великих забруднених територіях за межами майданчика АЕС «Фукусіма-1» (07–15 жовтня 2011 року) [196].

Метою цієї місії було: сприяння Японії щодо відновлення радіоактивно забруднених територій; створення стратегій та планів щодо відновлення радіоактивно забруднених територій; інформування міжнародного співтовариства про шкоду, заподіяну довкіллю та здоров'ю населення в результаті аварії.

Місія МАГАТЕ з проведення оцінки безпеки діючих енергетичних реакторних установок в Японії (23–31 січня 2012 року) [210]. Завданням зазначеної місії МАГАТЕ було провести (на прохання уряду Японії) оцінку безпеки діючих енергетичних реакторних установок.

Для технічної координації національних та багатосторонніх заходів щодо екологічного оздоровлення колишніх уранових об'єктів, насамперед, у Центральній Азії, МАГАТЕ у 2012 році сформувало Координаційну групу щодо колишніх уранових об'єктів [209].

МАГАТЕ розробило комплексні послуги з розгляду програм поводження з відпрацьованим ядерним паливом та радіоактивними відходами, екологічного оздоровлення. Ці послуги надаються з 2014 року та призначені для операторів установок та організацій-виконавців, відповідальних за виведення з експлуатації ядерних установок, поводження з радіоактивними відходами та оздоровлення промислових майданчиків, забруднених радіоактивними матеріалами. Послугами можуть скористатися також регулюючі органи, державні відомства та уповноважені особи, що визначають екологічну політику в державі, а сфера їх застосування може охоплювати наявні чи заплановані принципи формування політики та регулювання на національному рівні чи рівні організації [189].

Міжнародне агентство з атомної енергії було також створено Міжнародний проект з управління виведенням з експлуатації ядерних об'єктів та відновлення пошкоджених ядерних установок, реалізація якого розпочалася у січні 2015 року. Експерти, які приймають участь у ньому, отримують можливість вивчити та застосувати досвід виведення з експлуатації та очищення ядерних установок, пошкоджених внаслідок важких аварій [177, с. 66].

Співробітництво МАГАТЕ та України розпочалося ще до аварії на ЧАЕС. Однак, О.В. Кульчицька зазначає про те, що «питання безпеки експлуатації атомних

електростанцій в цій співпраці не посіли належного місця. Зокрема, у 60-70-х роках минулого століття співпраця між Україною та МАГАТЕ полягала у реалізації Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 01 липня 1968 року». Згідно із нормами вказаного нормативного документу, на МАГАТЕ покладалась реалізація функції контролю. Лише після катастрофи на ЧАЕС питання забезпечення радіаційної безпеки активізували подальшу співпрацю. У грудні 1989 року МАГАТЕ був розроблений проєкт, яким було передбачено дослідження та оцінка впливу наслідків катастрофи на ЧАЕС на здоров'я людини та довкілля. До даних робіт були залучені міжнародні експерти, а управління проєктом здійснював спеціально створений Міжнародний Консультативний комітет. Вказаний проєкт мав науковий характер, а його результати дозволили визначити подальші кроки для подолання наслідків аварії [111, с. 49].

У місті Відень 21 вересня 1990 року було підписано договір між МАГАТЕ та представниками урядів СРСР, УРСР, БРСР. Підписаним документом було закладено нормативне підґрунтя здійснення дослідницьких проєктів за участі міжнародних наукових установ [212].

На початку XXI століття співпраця між представниками МАГАТЕ та української влади здійснювалась в межах проведення відповідності безпеки АЕС критеріям ядерної безпеки, зокрема, в Україні з 31 січня по 12 лютого 2003 року працювали міжнародні експерти [92].

Протягом 2008–2010 років на ЧАЕС працювали чотирнадцять міжнародних місій. Результатом цих місій була розробка висновку міжнародних експертів щодо відповідності атомних енергоблоків міжнародним нормам в сфері ядерної безпеки [181, с. 136].

Серед основних проєктів можемо вказати такі:

1) План здійснення заходів на об'єкті «Укриття», що реалізується відповідно до Рамкової угоди між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку щодо діяльності Чорнобильського фонду «Укриття» від 20 листопада 1997 року (припинив дію для України 03 березня 2021 року) [5];

2) Проєкт підвищення безпеки ЧАЕС, що реалізується відповідно до Угоди про Грант між Європейським банком реконструкції та розвитку від 12 листопада 1996 року [4].

Проте території, які зазнали радіоактивного забруднення в результаті катастрофи на ЧАЕС, як було зазначено у попередніх розділах цього дослідження, є не єдиними, що утворилися на території України.

Міжнародна технічна допомога була направлена також на екологічне оздоровлення території та об'єктів колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод». Зокрема, така допомога була надана через міжнародні проєкти МАГАТЕ. У 2010-2014 роках через регіональний проєкт RER/3/010 здійснювалось навчання українських експертів та фахівців в сфері моніторингової діяльності, методології оцінки безпеки колишніх уранових об'єктів [177, с. 66].

Ще одна двостороння трирічна програма в сфері міжнародного співробітництва між МАГАТЕ та Україною, прийнята у 2014 році (UKR/9/032), була спрямована на розробку інфраструктури дезактивації, реконструкції та рекультивації колишніх об'єктів уранового виробництва та діючих уранових шахт. Зазначена програма полягає у плануванні заходів екологічного оздоровлення на території та об'єктах колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод». Крім того, програмою передбачено подальше сприяння в навчанні персоналу технологіям екологічного оздоровлення, розробці національної нормативно-правової бази та проведенні спільних семінарів з обміну міжнародним досвідом із залученням експертів [177, с. 67].

Європейською Комісією також було прийнято низку програм, спрямованих на надання міжнародної підтримки в сфері екологічного оздоровлення території та об'єктів колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод». Міжнародною програмою «Інструмент співробітництва в галузі ядерної безпеки» на 2014-2016 роки були запроваджені роботи з приведення в безпечний стан колишніх уранових об'єктів, що розташовані на території колишнього ВО «ПХЗ». Відповідно до програми роботи повинні виконуватись за наступними фазами:

1) довгострокова стратегія зняття з експлуатації та екологічного оздоровлення колишнього ВО «ПХЗ»;

2) здійснення невідкладних заходів в сфері ліквідації неминучих ризиків для персоналу колишнього ВО «ПХЗ»;

3) підтримка початкових робіт з виведення з експлуатації та дезактивації об'єктів колишнього ВО «ПХЗ» [170].

Станом на 2021 рік роботи за першою фазою були виконані, наразі виконуються заходи, передбачені другою фазою.

Однак, необхідно враховувати, що відповідно до інформації, розміщеної на сайті Офісу спільної підтримки в Києві (англ. Joint Support Office at Kyiv), перед тим, як приступити до виконання заходів із дезактивації та екологічного оздоровлення територій колишніх уранових об'єктів, необхідно вжити певні заходи щодо безпеки та захищеності промислового майданчика:

стабілізація та контроль радіоекологічних небезпек;

вдосконалення нормативної бази України, що регламентує екологічне оздоровлення місць уранової спадщини України;

пом'якшення ризику радіоекологічного опромінення персоналу та населення [177, с. 67].

Без здійснення вказаних заходів є неможливим зменшення ризику розповсюдження радіаційного забруднення території.

У межах міжнародного проєкту технічної допомоги ENSURE-II з метою надання методичної допомоги було розроблено проєкти окремих документів, що спрямовані на ліквідацію прогалин в сфері оздоровчого напрямку діяльності, а саме:

1) «Вимоги щодо забезпечення безпеки виведення з експлуатації та приведення у безпечний стан об'єктів колишніх уранових виробництв» (Draft, 2011);

2) «Рекомендації з дотримання радіаційної безпеки на період здійснення реабілітаційних заходів на території колишнього промислового майданчика виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» (Draft, 2012).

Зазначені документи були розроблені з врахуванням рекомендацій Міжнародного агентства з атомної енергії, міжнародних практик та ґрунтуються на

рекомендаціях Публікацій Міжнародної комісії з радіаційного захисту № 101, 103, 104 [153].

Під час останніх десяти років вітчизняні програми з екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій підтримувались міжнародними проектами, включаючи проекти технічного співробітництва МАГАТЕ та міжнародними програмами Європейського Союзу та інших міжнародних інституцій.

Сучасні загрози, насамперед, обумовлені повномасштабним вторгненням російських військ на територію України та окупацією окремих її частин, поставили перед міжнародним співтовариством, в першу чергу перед МАГАТЕ, нові виклики у сфері забезпечення радіаційної безпеки.

З 24 лютого 2022 року російськими військами були пошкоджені об'єкти, розташовані на території ЧАЕС, крім того, на сьогодні залишається тимчасово окупованою державою-агресором найбільша в Європі атомна електростанція – Запорізька АЕС. Директором МАГАТЕ Рафаелем Гроссі було зроблено заяву про початок консультацій щодо створення «захисної зони» навколо Запорізької АЕС [80].

Незважаючи на те, що представники МАГАТЕ неодноразово проводили зустрічі з представниками української влади стосовно забезпечення радіаційної безпеки на території Запорізької АЕС, можемо констатувати відсутність позитивних результатів стосовно вирішення питання забезпечення безпеки Запорізької АЕС. Окупаційною владою порушуються всі встановлені критерії безпеки на ядерних об'єктах, прийняті МАГАТЕ.

Незважаючи на грубі порушення міжнародних зобов'язань в сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки державою-агресором, МАГАТЕ не здатне припинити порушення критерії безпеки на тимчасово окупованій Запорізької АЕС. Такі обставини, певною мірою знецінюють роль і значення цієї організації. Наразі ця міжнародна організація не здатна, що певною мірою знецінює значення та роль цієї міжнародної організації.

2.3. Досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій

В Україні активно розвивається атомно-промисловий комплекс. Такий розвиток обумовлений наявністю розвіданих покладів цирконію та урану як необхідних елементів при виробництві ядерного палива. Території, на яких здійснюється видобування таких корисних копалин, є радіоактивно забрудненими та становлять небезпеку для здоров'я та життя місцевого населення, а також для довкілля загалом.

У попередньому розділі було визначено, що радіоактивними територіями в Україні, крім територій, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції, є території колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв, хвостосховища, в першу чергу, це частина територій Дніпропетровської та Кіровоградської областей.

У чинному національному законодавстві України не приділено необхідної уваги регулюванню екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Крім того, на сьогодні відсутнє належне державне фінансове забезпечення заходів в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій [141, с. 72].

З огляду на інтеграційні процеси в Україні та адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів, є потреба у дослідженні зарубіжного досвіду. Враховуючи наявні недоліки вітчизняної нормативно-правої бази, досвід зарубіжних країн є підґрунтям для її вдосконалення в сфері правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Як було попередньо зазначено, мета екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій полягає не тільки у створенні ґрунтових покриттів породних відвалів, очищенні промислових майданчиків, демонтажі радіоактивно забрудненого обладнання та будівель, але й у поверненні очищених територій суспільству для нових видів використання.

Вважаємо, що з метою дослідження особливостей правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, необхідно

проаналізувати досвід правового регулювання екологічного оздоровлення окремих зарубіжних країн.

Аналізуючи досвід Іспанії, зазначимо, що в цій державі було створено спеціальну державну установу «Енреса», основним завданням якої є виведення з експлуатації атомних електростанцій, уранових виробництв та об'єктів, які в процесі діяльності використовують радіоактивні матеріали. Державна установа «Енреса» є професійним центром з виведення з експлуатації, який відповідає за виведення з експлуатації всіх основних об'єктів, пов'язаних з використанням радіоактивних матеріалів, включаючи уранові заводи в м. Хаені та м. Бадахосі, а також атомну електростанцію в м. Таррагоні [191].

Досвід Іспанії є цікавим передусім тим, що за виведенням з експлуатації та приведенням у екологічно безпечний стан відповідає спеціалізована державна установа.

Запорукою успішного виведення з експлуатації є чітке планування, включно з опрацюванням усіх аспектів проекту від початку до кінця. Воно включає державне ліцензування та затвердження, операції з демонтажу та виведення з експлуатації, поведження з РАВ та подальше повернення промислового майданчика власнику. Останнім кроком процесу виведення з експлуатації є відновлення проммайданчика. Після відновлення майданчика регулюючий орган здійснює перевірку рівня радіоактивного забруднення, перш ніж передати об'єкт назад власникам, які можуть використовувати його для інших цілей. Процес виведення з експлуатації завершується після того, як регулюючий орган сертифікує, що проммайданчик більше не становить ризику для безпеки населення або навколишнього природного середовища [191].

Основна ідея полягає в тому, щоб залишити майданчик чистим для майбутніх поколінь, щоб повернути його суспільству для нових видів використання.

США стали однією з першій країн, що зіткнулась із проблемою негативного впливу радіоактивно забруднених об'єктів і територій на життя та здоров'я населення та навколишнє природне середовище. Інтенсивний промисловий розвиток підприємств в Сполучених Штатах Америки обумовив утворення значної кількості

забруднених об'єктів та територій, що потребували відновлення [225]. Зазначені обставини зумовили необхідність створення законодавчої бази, яка б врегульовувала питання оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

У Сполучених Штатах Америки основними законодавчими актами в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є Федеральний Закон «Про політику в галузі ядерних відходів» від 1982 року [204] та Закон «Про комплексне реагування на навколишнє середовище, компенсацію та відповідальність» від 1980 року (далі – Закон про Суперфонд) [218]. Необхідно зауважити, що в США правове регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій здійснюється на основі загальних підходів щодо всіх забруднених територій загалом.

Законодавством США визначені механізми прийняття рішень, зокрема заходи щодо відновлення територій, кінцеві критерії оздоровлення, органи, на яких покладена відповідальність щодо здійснення відповідних заходів, встановлена відповідальність за забруднення, що базується на принципі «забруднювач платить» та інші питання, пов'язані з оздоровленням забруднених територій, у тому числі радіоактивно забруднених, наприклад, порядок фінансування відповідних заходів, участь громадськості, інформаційне забезпечення та процедури моніторингу [217].

Згаданий вище Закон про Суперфонд передбачає два види заходів щодо оздоровлення забруднених територій:

1) короткострокові заходи, які застосовуються у разі виникнення потреби негайного захисту об'єкта чи території від загрози впливу на них небезпечних речовин. Такими заходами можуть бути побудова захисного огороження або виїмка забрудненого ґрунту;

2) довгострокові заходи, які застосовуються у випадку потреби тривалого очищення забруднених територій. Як приклад довгострокових заходів відновлення забрудненої території можна навести видалення небезпечних речовин із забруднених водних об'єктів із використанням технологій очищення [220].

Крім того, Закон про Суперфонд регулює питання фінансування програм, пов'язаних із оздоровленнями забруднених об'єктів і територій у разі, коли неможливо визначити відповідальну особу [218].

Важливо зазначити, що заходи, пов'язані з оздоровленням забруднених територій, можуть застосовуватись до тих об'єктів і територій, що включені до Списку національних пріоритетів (далі – Список) [223].

Для включення відповідного об'єкту чи території Списку проводиться огляд і попередня оцінка забрудненого об'єкта чи територій (англ. «Site Inspection/Preliminary Assessment»), після цього повинно бути розроблено техніко-економічне обґрунтування здійснення оздоровчих заходів (англ. «Remedial investigation») [220]. Сам Список містить у інформацію про об'єкти, щодо яких потрібно провести огляд та оцінку рівня їх негативного впливу на довкілля та здоров'я населення, а також заходи стосовно їхнього оздоровлення. Управління з охорони навколишнього природного середовища США фінансує заходи пов'язані, з виконанням програм оздоровлення забруднених територій, у тому випадку, якщо неможливо встановити осіб, відповідальних за забруднення, та якщо такі особи не можуть профінансувати відповідні заходи [222].

Управління з охорони навколишнього природного середовища США здійснює контроль за вимогами зазначеного нормативного акту шляхом проведення інспектування та оцінки стану забруднених об'єктів [119, с. 209]. Управління реалізує зазначені повноваження через свої регіональні відділення, кожне з яких відповідає за декілька штатів [219].

У Сполучених Штатах Америки прийнято та реалізуються програми щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Зокрема, Міністерством енергетики США кожного року виділяється приблизно 6-7 мільярдів доларів на проекти, пов'язані з оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а Міністерством оборони США щороку виділяється 1,5 мільярди доларів на приведення в безпечний стан підприємств оборонного комплексу [221]. Управлінням з охорони навколишнього середовища Міністерства енергетики США у 1989 році була розроблена екологічна програма, яка є однією з наймасштабніших у світі

програм із ядерної спадщини. Її основна мета – безпечна ліквідація ядерної спадщини, накопиченої протягом п'яти десятиліть в сфері виробництва ядерної зброї та досліджень у галузі атомної енергетики. У межах цієї програми Управління з охорони навколишнього середовища відповідало за рідкі та тверді РАВ, відпрацьоване ядерне паливо, ядерні матеріали та установки, забруднення ґрунту та ґрунтових вод у 14 штатах [198].

Багато поставлених завдань мали безпрецедентний за складністю характер, зумовлений: великими обсягами накопичених відходів; технологічною невизначеністю у майбутніх діях, пов'язаних із нестачею інформації щодо поведінки матеріалів у довгостроковій перспективі; змінами в нормативно-правовій базі, що регулює поводження з різних видів відходів.

Принципову можливість постановки та досягнення таких складних цілей, як екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій, підтверджує успішність реалізації проекту по комплексу з розробки ядерної зброї в Роккі-Флетс. Проект екологічного оздоровлення території та об'єктів у Роккі-Флетс, за оцінками 1995 року, був розрахований на багато років і оцінювався у 20 млрд доларів. Однак, він був завершений достроково, у 2005 році, зі значною економією коштів. Проект було виконано на 14 місяців раніше терміну з дотриманням усіх заходів безпеки та нормативних вимог. У межах проекту було захоронено понад 14866 м³ середньоактивних відходів та понад 594650 м³ відходів низького рівня. Виведено з експлуатації та ліквідовано також понад 800 будівель, сім установок з переробки плутонію та п'ять основних установок з переробки урану. У жовтні 2006 року роботи з екологічного оздоровлення комплексу розробки ядерної зброї у Роккі-Флетс було завершено. Вартість робіт виявилася більш ніж утричі нижчою за очікувану. Усього було відновлено 25 км² територій [198].

Сьогодні ця територія, яка вважалася одним із найнебезпечніших місць у Сполучених Штатах Америки, є Національним парком дикої природи. Меморандум про завершення екологічного оздоровлення було підписано Міністерством енергетики та Департаментом внутрішнього управління Сполучених Штатів Америки [141, с. 75].

Ще одним прикладом екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є програма екологічного оздоровлення об'єктів та території Ок-Ріджської національної лабораторії. Дослідження в галузі створення ядерної зброї в Ок-Ріджі було розпочато у 1943 році. Головним напрямком діяльності підприємства було виробництво та хімічне виділення плутонію для створення атомної бомби. Виходячи з цього, основною метою екологічного оздоровлення об'єктів та території було збереження промислового та науково-технічного потенціалу за пріоритетної уваги до питань збереження навколишнього природного середовища [203].

У межах екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій Ок-Ріджської національної лабораторії було проведено роботи, в результаті яких: відновлено будівлю сховища спеціальних матеріалів, захоронені РАВ, а металеві відходи переплавлено для повторного використання; забруднений метал дезактивовано та визнано придатним для вторинного необмеженого використання. Детальне опрацювання проєктів виведення їх з експлуатації дозволило обрати оптимальні методи демонтажу, що забезпечило мінімізацію відходів і збільшення обсягів матеріалів, що повторно використовуються або переробляються [205].

Отже, проаналізувавши досвід Сполучених Штатів Америки щодо правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій можемо зазначити наступне. Законодавство США в зазначеній сфері ґрунтується на принципі «забруднювач платить», це означає, що фінансування заходів стосовно оздоровлення забруднених територій здійснюється за рахунок правопорушника, а не за рахунок держави. Зокрема, Законом про Суперфонд визначено поняття «потенційно відповідальна сторона», якою може бути як власник відповідного об'єкту, так й інша особа, яка використовує об'єкт на законних підставах.

Також вважаємо за необхідно проаналізувати досвід Канади щодо правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Як і в інших країнах, таких як Франція, Іспанія та інших, для ядерних об'єктів Канади обов'язковим є отриманням ліцензії, потрібної для всіх етапів життєвого циклу таких об'єктів. Варто зазначити, що вимога щодо отримання окремої ліцензії, звільнення промайданчика та його відновлення є особливістю системи ліцензування Канаді.

Проведення екологічної оцінки є обов'язковою умовою для отримання будь-якої ліцензії, а при подачі заявки на отримання ліцензії має бути визначено планований стан промайданчика після виведення з експлуатації. Водночас, єдиних вимог до кінцевого стану немає. Комісія з ядерної безпеки Канади може погодитися із запропонованим кінцевим станом або вимагати внести зміни до такого плану, відповідні зміни повинні бути внесені до моменту видання ліцензії [229].

Таким чином, кінцевий стан промайданчика є вибором оператора, узгодженим із Комісією. Питання планованого стану промайданчика є предметом консультацій із місцевими органами влади та громадськістю. Крім того, процес екологічної оцінки також дає можливість залучення громадськості до обговорення цих питань.

До повноважень Комісії з ядерної безпеки Канади входить проведення публічних слухань у тому випадку, якщо Комісія має підстави вважати, що наявне забруднення ділянки понад встановлені межі. Публічні слухання проводяться з метою визначити, чи справді ділянка забруднена. У разі підтвердження забруднення Комісія надсилає повідомлення про забруднення до відповідного земельного реєстраційного органу та (або) інших інстанцій. Крім того, Комісія має право зобов'язати власника або іншу особу, під чийм управлінням чи контролем знаходиться ділянка, здійснити вказані заходи щодо зниження рівня забруднення. Для випадків, коли забруднення усунуто, Комісія також проводить публічні слухання, і при підтвердженні відсутності забруднення надсилає відповідне повідомлення [228].

Щодо оздоровлення радіоактивно забруднених територій, забруднених внаслідок минулої діяльності, в Канаді виділяють такі напрями діяльності:

- 1) хвости підприємств із видобутку та переробки урану;
- 2) «історичні» відходи;
- 3) «ядерна спадщина».

Щодо хвостів підприємств із видобутку та переробки урану, то такі об'єкти є предметом спільного регулювання Комісії з ядерної безпеки Канади та провінцій і територій, на яких вони розташовані. Після виведення з експлуатації та оздоровлення території уранових хвостів, проводяться заходи контролю. Такі заходи можуть бути включені до ліцензії на припинення діяльності об'єкту. Умовою звільнення

підприємства від здійснення заходів контролю регулюючим органом є забезпечення довгострокової безпеки території. Разом із тим, для багатьох об'єктів знадобиться довгостроковий контроль та моніторинг. У Канаді для вирішення проблем уранових хвостів, територій, забруднених внаслідок минулої діяльності з видобутку та переробки урану, а також низки інших проблем (наприклад, наявність радіоактивних відходів, люмінесцентні прилади з радієм тощо) була прийнята Програма «Система оцінки та визначення забруднених територій», що здійснюється Комісією з ядерної безпеки Канади. Програма містила два основних напрямки: ліцензування найбільш небезпечних об'єктів та визначення рівня регулюючого контролю. Зокрема, в межах реалізації програми виявилось, що жодне з таких занедбаних підприємств не становить небезпеки радіологічної. Оскільки регулювання інших ризиків на зазначених об'єктах вже здійснювалося на рівні провінцій, Комісія з ядерної безпеки вирішила, що регулювання таких об'єктів на федеральному рівні буде зайвим. Ці об'єкти було звільнено від отримання ліцензій [228].

«Історичні відходи» – термін, що використовується для відходів, минула практика поводження з якими сьогодні не вважається прийнятною, але, водночас, щодо яких їхній власник не може бути притягнутий до відповідальності і щодо яких обов'язок за довгострокове звернення прийняв на себе федеральний уряд. Оздоровлення територій «історичного» забруднення, поводження з цими відходами, а також моніторингом таких об'єктів займається Управління щодо поводження з низькоактивними відходами, яке функціонує на основі Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством природних ресурсів Канади та Атомною енергетичною корпорацією Канади. «Історичні» відходи в основному є низькоактивними відходами у вигляді ґрунтів, забруднених ураном і радієм. Вони пов'язані головним чином з функціонуванням заводу зі збагачення радію та урану на заводі в Порт Хоп у південній частині провінції Онтаріо. Обсяг «історичних» відходів становить близько 2 млн. кубометрів. Хоча ці відходи не становлять безпосередньої небезпеки для населення та навколишнього природного середовища, у місцевого населення, а також у професійних колах та серед органів регулювання існує консенсус, згідно з яким існуюча сьогодні система поводження з цими відходами не

є прийнятним довгостроковим рішенням. У 2001 році канадський уряд і місцеві органи влади уклали угоду про розроблення на основі місцевих ініціатив рішень щодо очищення та довготривалого поводження з радіоактивними відходами в районі Порт Хоп, що отримала назву «Ініціативи Порт Хоп» [227].

Під «ядерною спадщиною» у Канаді називають проблеми, що виникли в результаті понад 60 років досліджень та розробок, які провадилися в оборонних та інших цілях Національним комітетом з досліджень у період з 1944 по 1952 рік та надалі Атомною енергетичною корпорацією Канади (з 1952 року) проводяться по теперішній час. Проблеми ядерної спадщини здебільшого зосереджені на об'єктах корпорації – Лабораторії у Чок Рівер та Лабораторії Уайтшел у Манітобі. Передбачається, що реалізація стратегії протягом 70 років коштуватиме 7 млрд дол. Такий тривалий термін пов'язаний із тим, що Лабораторія в Чок Рівер найближчим часом продовжуватиме свою діяльність, при цьому низку її об'єктів буде виведено з експлуатації та здійснено екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій. У 2006 році канадський уряд оголосив про початок Програми відповідальності за ядерну спадщину, яка спрямована на вирішення проблем поводження з радіоактивними відходами спадщини та оздоровлення відповідних територій. Питання відповідальності включають поводження з відпрацьованим ядерним паливом дослідницьких реакторів, високоактивними рідкими відходами виробництва ізотопів для медицини та досліджень у галузі переробки палива [229].

У Великій Британії низка радіаційно небезпечних об'єктів були розташовані на морському узбережжі, і через це кількість рідких радіоактивних відходів, що зберігалися на об'єкті, була мінімальною. Крім того, відсутність полігонів для випробування ядерної зброї (Велика Британія проводила випробування у своїх колишніх колоніях) зумовила той факт, що екологічного оздоровлення вимагають порівняно невеликі об'єкти та території, пов'язані, в основному, з використанням радію та торію [224].

Основними законодавчими актами Великої Британії є Закон про радіоактивні речовини [208] від 1993 року та Закон про енергетику від 2004 року [192].

Політика уряду Великої Британії у сфері поводження з відпрацьованим ядерним паливом полягає в тому, що це питання вирішується власниками відпрацьованого ядерного палива з урахуванням комерційних інтересів.

Внутрішній ринок поводження з РАВ у Великій Британії контролюється створеним у квітні 2005 року Управлінням із виведення з експлуатації ядерних об'єктів (англ. Nuclear Decommissioning Authority, далі – NDA) [206]. Воно покликане забезпечити управління проєктами, керівництво роботами щодо виведення з експлуатації та екологічним оздоровленням радіоактивно забруднених територій.

Управління з виведення з експлуатації ядерних об'єктів визнає свою відповідальність за забезпечення ефективного комерційного управління промисловими активами атомної галузі та компенсацію витрат на виведення з експлуатації та екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Пріоритетами є ядерна безпека та захист довкілля.

До повноважень незалежного регулятора – Управління здоров'я та безпеки входить встановлення критеріїв оздоровлення при деліцензуванні. У процесі деліцензування ядерного об'єкта радіоактивно забруднена територія розглядається як накопичення РАВ на проммайданчику. Кінцевим станом для виведення з експлуатації та припинення ліцензії є звільнення проммайданчика для необмеженого використання. Окремо варто звернути увагу, що відповідно до Закону «Про охорону навколишнього середовища» не кожна територія, на якій є хімічне або радіоактивне забруднення, вважатиметься «забрудненою». Для того, щоб відповідна територія була визнана радіоактивно забрудненою, необхідно довести не тільки факт самого забруднення, але й причинно-наслідковий зв'язок між радіоактивним забрудненням території та шкодою, яка заподіяна внаслідок такого забруднення [139, с. 42]. Щодо дозових критеріїв визначення радіоактивно забруднених земель Агентство з охорони здоров'я вказало, що втручання зазвичай обґрунтовано у разі річної ефективної дози від забруднення близько 10 мЗв. При цьому для визначення радіоактивно забруднених земель запропоновано жорсткіший показник – 3 мЗв/год від забруднення. Агентство підкреслило, що цей рівень використаний для того, щоб ділянку було досліджено та заходи екологічного оздоровлення щодо неї розглянуті,

але при цьому втручання не обов'язково має бути вжито, бо воно може бути не обґрунтоване. При екологічному оздоровленні радіоактивно забруднених територій використовувалися методи зняття забрудненого ґрунту та видалення конструкцій та інших матеріалів із наступним поділом їх за типами відходів для подальшого поводження з ними [226].

У Франції підходи щодо забруднених територій формувалися в 1990-і роки стосовно хімічного забруднення з метою ідентифікації ділянок, які потребують вжиття заходів оздоровлення. На початку 2000-х років ці підходи адаптувалися до радіоактивного забруднення.

У Франції екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій здійснюється на основі Закону «Про дослідження в сфері поводження з радіоактивними відходами» від 1991 року № 91-1391 [201] та Закону «Про стале поводження з радіоактивними відходами» від 2006 року № 2006-739 [200].

У 2001 році була прийнята програма виведення з експлуатації та екологічного оздоровлення об'єктів ядерної спадщини в Франції. У рамках цієї програми за поводження з РАВ відповідає Французька національна агенція з управління радіоактивними відходами «ANDRA» [207].

Щодо ліцензованих промайданчиків ядерних об'єктів критерієм оздоровлення є необмежене використання ділянки. Для визначення стану навколишнього природного середовища та рівня забруднення використовується порівняння з пороговими рівнями для питної води, радону у будівлях та забруднення продуктів харчування. Визначення необхідних заходів оздоровлення проводиться з урахуванням дослідження ризику. З цією метою визначається залишковий вплив після проведення робіт екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Доза опромінення, що становить залишкове забруднення, повинна бути меншою за 0,3 мЗв/рік при реалістичному сценарії майбутнього використання об'єкта. Процес оптимізації з урахуванням витрат, соціальних факторів та параметрів навколишнього природного середовища використовується для визначення дозових значень [193].

Кінцевою метою екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій та об'єктів інфраструктури є приведення приміщень у стан необмеженого використання та виведення їх з-під радіаційного контролю. У випадку неможливості досягнення зазначеної мети можуть бути передбачені певні проміжні рішення, наприклад, збереження обмеженого доступу до приміщень із радіоактивно забрудненими ділянками. На території розташування об'єкта екологічне оздоровлення передбачає досягнення розрахункової дози залишкового радіоактивного забруднення, що не перевищує 300 мЗв/год. Подальша оптимізація робіт заснована на різних критеріях, включаючи вартість, мету подальшого використання, підпорядкованість розміщених на даній території установок у майбутньому, особливості будівель та територій тощо [139, с.42].

Як приклад практичної реалізації програми з екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, варто навести французький регіон Лімузен, що розташований на південному заході центральної частини держави. Місця колишнього видобутку урану на сьогодні прикрашають ландшафтні штучні озера, місця для риболовлі та сонячні електростанції. Коли лімузенські уранові шахти припинили свою діяльність, були розроблені стратегії екологічного оздоровлення, у тому числі, методологія дій, що відповідає Закону «Про стале поводження з радіоактивними відходами» [193].

Регіональному управлінню з питань промисловості та навколишнього середовища та Управлінню з ядерної безпеки Франції було доручено контролювати та здійснювати процес екологічного оздоровлення. Основна мета полягала у забезпеченні прозорості процесу, безпеки місцевого населення та герметизації будь-яких протікань та інших джерел забруднення у закритих копальнях. Крім того, адміністративні органи оцінили стан уранових шахт, у тому числі, ступінь їх вироблення, стан відвалів порожньої породи, хвостосховищ, систем збирання та очищення води, розташування місць захоронення забруднених відкладень та можливість повторного використання порожньої породи. Було також проаналізовано інформацію про вплив на місцеву екосистему радіоактивних речовин, оцінку дози

опромінення персоналу, моніторинг радіоактивних викидів у навколишнє природне середовище [193].

У 2006-2008 роках були виконані першочергові завдання: зокрема, були перевезені до місць захоронення радіоактивні та нерадіоактивні відходи; переміщені відходні радіоактивні матеріали; було забезпечено застосування юридичних заходів для захисту населення та навколишнього природного середовища.

При оздоровленні цих ділянок у Лімузені, французька влада прагнула звести до мінімуму наслідки колишньої діяльності та реінтегрувати колишні шахти в навколишній ландшафт. Щоб зробити ці райони безпечними для суспільного використання, вона організувала також постійний радіологічний та екологічний моніторинг та провела масштабне очищення води.

Вказаного результату неможливо було б досягти без участі зацікавлених сторін, прозорих процесів та добре скоординованих дій. Важливим чинником будь-якого успішного проєкту екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є участь громадськості у процесі прийняття рішень. Найбільше зацікавленим в успішному екологічному оздоровленні радіоактивно забруднених територій є населення, що проживає біля таких об'єктів. Їх участь є важливою та необхідною для формування технічно обґрунтованих та соціально прийнятних рішень. Місцеві жителі французького регіону Лімузен брали активну участь у консультаціях щодо програми екологічного оздоровлення [207].

Французькі адміністративні органи створили міжвідомчу експертну групу, щоб підтримувати діалог за участю експертів із зацікавлених спільнот із метою вільного обговорення та вирішення питань екологічного оздоровлення закритих уранових шахт. До складу міжвідомчої експертної групи увійшли понад 20 експертів різних спеціалізацій, у тому числі, незалежних експертів, працівників французьких та зарубіжних установ, представників асоціацій та промислових груп. Вони досліджували конкретні технічні та експлуатаційні аспекти програми екологічного оздоровлення. План відповідних заходів, над яким працювала міжвідомча експертна група, передбачав забезпечення фізичної безпеки зон, що оточують закриті уранові шахти, створення спеціальних місць захоронення, засипання забруднених порід та

захист водних систем від потрапляння в них радіоактивних елементів. Консультування та супроводження робіт забезпечували Інститут радіаційного захисту та ядерної безпеки і Національний інститут з вивчення промислового середовища та техногенних ризиків Франції. Проводилися також консультації з експертами з МАГАТЕ, Бельгії, Ізраїлю, Люксембургу, Великої Британії та Швейцарії [189].

Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій в Федеративній Республіці Німеччині базується на концепції подальшого використання територій.

У Німеччині основним нормативно-правовим актом, яким врегульовані питання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є Федеральний Закон ФРН «Про захист від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання» (далі – Закон ФРН «Про радіаційний захист») від 27 червня 2017 року [193].

Глава IV даного нормативно-правового акту має назву «Радіоактивно забруднені території» та складається з 2-х розділів та 4-х параграфів. У даному контексті доцільно звернути увагу на такі положення цієї Глави як визначення поняття «радіоактивно забруднені території», етапи та порядок дій компетентних державних органів стосовно визнання територій радіоактивно забрудненими, захист місцевого населення та працівників відповідних об'єктів від негативного впливу іонізуючого випромінювання на їхнє життя та здоров'я, засади рекультивациі та оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а також забезпечення фінансування відповідних заходів.

Зокрема, стаття 136 Федерального Закону ФРН «Про радіаційний захист», надає наступне визначення поняття радіоактивно забруднених територій: «власність або її частина, будівлі та водойми, які були забруднені в результаті завершеної діяльності людини, якщо у випадку такого забруднення спричинено чи може бути спричинено радіоактивне опромінення, що перевищує контрольне значення ефективної дози 1 мілізіверт на календарний рік для особи».

Щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, то відповідно до положень статті 144 «Офіційне планування відновлення»

Федерального Закону ФРН «Про радіаційний захист» компетентний орган самостійно чи із залученням експертів складає план санації радіоактивно забрудненої території. При здійсненні заходів екологічного оздоровлення компетентний орган зобов'язаний проінформувати громадськість про радіоактивно забруднену територію та радіоактивне опромінення, яке воно викликає, про заходи подальшого відновлення відповідної території та про заходи безпеки, які здійснюються з метою запобігання чи зменшення такого опромінення [194].

Як приклад, можна навести програму екологічного оздоровлення об'єктів колишнього радянсько-німецького підприємства «Вісмут» у Німеччині. Під час виконання цієї програми як на рівні територіальних округів, так і на державному рівні вирішувались завдання не лише з приведення у екологічно безпечний стан місць закриття старих шахт, розміщення відходів уранового виробництва та очищення територій, але й практично повного відновлення довкілля. Значна частина фінансування була витрачена на соціальні виплати місцевому населенню та на відновлення навколишнього природного середовища, з урахуванням ландшафту прилеглих територій [141, с. 76].

Видобуток урану вказаним підприємством завдавав значної шкоди навколишньому середовищу та населенню, яке проживає поряд. Екологічне оздоровлення територій колишнього підприємства «Вісмут» здійснювалось відповідно до вимог Закону ФРН «Про радіаційний захист». Статтею 149 вказаного законодавчого акту передбачено, що «виведення з експлуатації та рекультивація об'єктів і місць видобутку уранової руди здійснюється відповідно до Угоди від 16 травня 1991 року між ФРН та СРСР про припинення діяльності радянсько-німецького акціонерного товариства «Вісмут» від 16 травня 1991 року» [194].

Згідно із положеннями вказаного документу в 1991 році було створено ДП «Вісмут», основними завданнями якого визначались рекультивація земель та екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Напрямами діяльності німецького ДП «Вісмут» у частині екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є очищення прилеглих вод, реконструкція промислових

хвостосховищ, дезактивація та демонтаж приміщень, санація териконів і кар'єрів [190].

Першочергові завдання, визначені програмою, були виконані у 2006–2008 роках, до таких засобів віднесено: вивезення РАВ і забезпечення захисту населення та довкілля. Крім того, на місцевому та державному рівнях реалізовувались заходи не тільки стосовно приведення у безпечний стан місць розміщення відходів уранового виробництва та місць закриття старих уранових шахт, а також очищення прилеглої території, утримання таких територій у безпечному стані, а й виконувались заходи щодо повного відновлення навколишнього природного середовища.

Окремо варто зазначити, що частина фінансування програми була витрачена на соціальні виплати колишнім працівникам та місцевому населенню, вся інша частина виплат спрямовувались на відновлення довкілля [216].

Після виконання програми щодо екологічного оздоровлення території заводу «Вісмут», частина такої території була виділена для створення парку «Kurpark Oberschlema», а інша передана для використання в лісовому господарстві [202].

Наприкінці ХХ століття чеські урядовці разом з екоактивістами звернули увагу на ті екологічні проблеми, які завдає процес видобування уранової руди, зокрема на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу. Крім того, чеськими експертами було підраховано, що комплекс уранодобувної промисловості є збитковим для держави. Внаслідок цього у 1994 році було ухвалено рішення закрити всі уранові шахти на території Чехії. Основним аргументом на користь закриття уранових шахт стало саме екологічне питання, оскільки представники влади та громадськість були одностайними у своєму рішенні щодо необхідності збереження і відновлення навколишнього природного середовища [74].

У Чехії для закриття уранодобувних об'єктів була створена державна спеціальна інституція «Diamo». Процес закриття шахт був поступовим. Остання уранова шахта на території цієї держави була закрыта у 2017 році. Наразі території колишніх уранодобувних об'єктів перетворені на сквери та парки. «Diamo» на постійній основі здійснює моніторинг стану ґрунтових вод і процесу відновлення довкілля [79, с. 9].

Уряд Чехії разом із забезпеченням діяльності щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій витрачає щорічно кошти з державного бюджету країни на обов'язкові медичні та соціальні виплати для колишніх працівників шахт. Наприклад, шахтарі повністю закритої уранової шахти у районі Карвіна отримують щомісяця соціальні виплати у розмірі 8000 чеських крон [79, с. 13].

Отже, скоординований екоорієнтований підхід чеського уряду та громадськості доводить свою ефективність не тільки для захисту та відновлення довкілля, але й для персоналу, який раніше працював у видобувній промисловості.

Вважаємо, Україні необхідно запозичити досвід Чехії в тому контексті, що при закритті уранових шахт, в першу чергу, повинні братися до уваги екологічні фактори та стан навколишнього природного середовища. Це, в свою чергу, вказує на ще одну проблему українського суспільства, яка потребує вирішення – низький рівень екологічної свідомості та культури.

Ми підтримуємо пропозицію О. Гелевери, яка пропонує з метою зменшення надходження радіоактивного пилу до населених пунктів перетворювати території колишніх уранодобувних та уранопереробних об'єктів на радіаційно-екологічні заповідники, які підлягають охороні від самовільного вивезення радіоактивно забрудненого металевого устаткування [79, с. 14].

Також вважаємо за необхідне проаналізувати досвід Японії в сфері правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, беручи до уваги наявний у вказаній державі досвід подолання наслідків аварії на АЕС «Фукусіма-1», що сталася 11 березня 2011 року, – найбільшої аварії на атомній електростанції після Чорнобильської катастрофи.

11 березня 2011 року о 14 годині 46 хвилин біля північно-східного узбережжя японського острова Хонсю стався землетрус магнітудою ~ 9,0 балів. У зону прямого сейсмічного впливу потрапили чотири японські атомні електростанції з 14 діючими, у тому числі, 11 енергоблоками, що працювали в момент удару стихії: «Онагава», «Фукусіма-1» («Фукусіма Дайїчі»), «Фукусіма-2» («Фукусіма Даїні») та «Токай» [211].

На восьми атомних енергоблоках ситуацію вдалося стабілізувати та перевести реактори у стан «холодної зупинки» протягом перших днів; удар стихії по них не призвів до суттєвих наслідків. Однак на «Фукусімі-1» сейсмічна океанська хвиля, спричинена землетрусом, зумовила події, що призвели до другої за тяжкістю аварії у світовій історії цивільної атомної галузі. За радіаційними наслідками вона значно поступається лише катастрофі на Чорнобильській АЕС [211].

До аварії на АЕС «Фукусіма-1» в Японії на законодавчому рівні не було встановлено стратегії чи програми дій щодо післяаварійного відновлення радіоактивно забруднених територій, у результаті цього виникла потреба в їхній розробці після аварії.

Політика екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій була введена в дію японським урядом у серпні 2011 року. 21 серпня 2011 року було прийнято Закон «Про спеціальні заходи щодо боротьби із забрудненням довкілля радіоактивними матеріалами внаслідок їх викиду під час аварії на атомній електростанції в регіоні Тохоку» № 110 [188].

Даним нормативним актом було розподілено сфери відповідальності місцевого та національного урядів та оператора, а також сформовано інституційні механізми, необхідні для виконання та координації програми роботи щодо відновлення постраждалих територій у результаті аварії.

Крім того, у Законі «Про спеціальні заходи щодо боротьби із забрудненням довкілля радіоактивними матеріалами внаслідок їх викиду під час аварії на атомній електростанції в регіоні Тохоку» передбачені норми про пріоритетний порядок відновлення радіоактивно забруднених територій, участь зацікавлених сторін та розподіл коштів для проведення необхідних заходів.

Після аварії префектурою Фукусіми здійснювались відновлювальні заходи, наприклад, роботи зі зняття забрудненого верхнього шару ґрунту, і було забезпечено безпечне поводження з РАВ, що утворилися. Радіоактивні відходи, що утворилися в результаті аварії, зберігаються на тимчасових складах, які розташовані безпосередньо на місцях. Після закінчення передбаченого терміну зберігання у проміжному сховищі

тривалістю до 30 років відходи підлягатимуть остаточному захороненню за межами префектури.

В Японії також було затверджено стратегію оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Відповідно до зазначеної стратегії відновленню підлягають житлові райони, включаючи будинки, дороги, землі фермерських господарств та об'єкти інфраструктури. Враховуючи зазначене, стратегія зосереджена на роботах по дезактивації, що здійснюються з метою зниження рівнів активності радіоактивного цезію [210].

Результатами відповідних заходів стало те, що до кінця березня 2015 року було завершено дезактивацію більшої частини території інтенсивного контролю забруднення за межами префектури Фукусіма, що складає приблизно 80% муніципалітетів. На території інтенсивного контролю забруднення у префектурі Фукусіма дезактивовано близько 50% доріг, 60% житлових будівель та 90% громадських будівель [215].

Заходи щодо оздоровлення території, що зазнала радіоактивного впливу в результаті аварії на АЕС «Фукусіма-1», в Японії тривають до сих пір, оскільки, як було зазначено вище, процес оздоровлення за своєю природою є довготривалим.

Основна політика Японії полягає у переробці відпрацьованого ядерного палива та ефективному використанні відновленого урану, плутонію та інших елементів при забезпеченні безпеки та ядерному нерозповсюдженні.

Окремо варто звернути увагу на країни Центральної Азії. Зокрема, у Казахстані, Киргизстані, Таджикистані та Узбекистані налічується майже 60 місць, що використовувались для видобутку урану та наразі становлять небезпеку для довкілля та місцевого населення. Кожне з них становить проблему для місцевої та національної адміністрації, якій не вистачає технічних знань та ресурсів для оздоровлення цих майданчиків. Зазначені держави мають спільну історію розвитку виробництв із видобутку та переробки урану, проблеми недосконалості регуляторного забезпечення та національної нормативно-правової бази, відсутності досвіду планування та управління проєктами відновлення навколишнього природного середовища у районах розміщення колишніх уранових виробництв.

Проблему екологічного оздоровлення таких об'єктів ускладнює те, що споруди на відповідних територіях були побудовані ще до введення належних правил, що передбачають остаточне виведення з експлуатації, тому залишки довгоживучих радіоактивних та високотоксичних забруднювачів, як і раніше, серйозно загрожують здоров'ю населення та навколишньому природному середовищу.

Найбільшу небезпеку для навколишнього природного середовища становить сейсмічна нестабільність, наприклад, зсуви, що можуть розсіяти ці залишки. Координаційна група з колишніх уранових об'єктів МАГАТЕ надає допомогу владі Киргизстану в плануванні та практичній реалізації проєкту відновлення довкілля в Мін-Куші, що знаходиться в центрі Киргизстану. За допомогою проєктів технічного співробітництва МАГАТЕ фахівці з Міністерства охорони здоров'я, Національної академії наук та Державного агентства охорони навколишнього середовища Киргизстану та лісового господарства навчилися оцінювати та відслідковувати рівні випромінювання методами гамма- та альфа-спектрометрії [189].

Досвід Киргизстану в сфері екологічного оздоровлення за допомогою міжнародного співтовариства може бути корисним сусіднім країнам, які працюють над аналогічними проєктами. Наприклад, Таджикистан та Узбекистан за лінією програми технічного співробітництва МАГАТЕ закуповують лабораторне обладнання, організують підготовку персоналу, який бере участь у підвищенні кваліфікації інших працівників. Позитивний досвід взаємодії Киргизстану з МАГАТЕ може бути використаний як зразок для майбутніх міжнародних проєктів, пов'язаних із екологічним оздоровленням радіоактивно забруднених територій, особливо при пошуку можливостей реалізації програм у межах існуючої національної нормативно-правової бази [209].

У таких країнах, як Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Японія та Канада утворені спеціальні накопичувальні фонди, що акумулюють кошти на поводження з РАВ, відпрацьованим ядерним паливом та кошти на зняття з експлуатації уранових і атомних об'єктів. Спеціальні збори відраховуються залежно від розміру виробленої електроенергії 1 кВт·год чи за 1 кг важкого металу в

відпрацьованому ядерному паливі. Вартість відрахування враховується в тарифі виробленої електроенергії [155].

Україна має можливість запозичити досвід нормативно-правового регулювання в сфері забезпечення радіаційної безпеки відповідно до нормативних документів Євратому та кращі приклади транспозиції відповідних нормативних актів у внутрішнє законодавство держав-членів Європейського Союзу.

Таким чином, під час розробки національних нормативно-правових актів із питань екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій необхідно використати відповідний міжнародний досвід.

Висновки до розділу 2

На нашу думку, Україна повинна запозичити набутий зарубіжний досвід правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Результатом екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є забезпечення захисту населення, яке проживає поряд із такими територіями, приведення в екологічно безпечний стан територій, а також створення можливостей і формування засад сталого розвитку радіоактивно забруднених територій та їхнього подальшого використання у господарській діяльності.

Ми вважаємо, що питанням правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивних забруднених територій в Україні приділено недостатньо уваги. Наявні положення законодавства в окресленій сфері мають локальний характер: зокрема, вони врегульовують окремі аспекти оздоровлення тільки територій, що постраждали внаслідок катастрофи на ЧАЕС.

Аналізуючи зарубіжний досвід таких держав як Іспанія, США, ФРН, Франція та Чехія, можна стверджувати, що реалізація великих проєктів можлива тільки в тому випадку, коли всі учасники процесу усвідомлюють власну роль у такому процесі, а їх функції та послідовність реалізації проєкту є чітко визначеними. Крім того,

законодавство в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій в Іспанії, ФРН, США, Франції та Чехії ґрунтується на концепції подальшого використання територій та залучення громадськості на кожному етапі процесу екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. При оздоровленні радіоактивно забруднених територій уряди зазначених держав змогли звести до мінімуму наслідки колишньої діяльності та реінтегрувати ці території в навколишній ландшафт, створивши на їх місці національні парки, заповідники та зони для відпочинку. Щоб зробити ці райони безпечними для суспільного використання, владою було організовано постійний радіологічний і екологічний моніторинг та проведене масштабне очищення води. У законодавстві США щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій також використовується принцип «забруднювач платить», який означає, що фінансування заходів стосовно оздоровлення забруднених територій здійснюється за рахунок правопорушника, а не за рахунок держави. Зокрема, Законом про Суперфонд визначено поняття «потенційно відповідальна сторона», якою може бути як власник відповідного об'єкту, так й інша особа, яка використовує об'єкт на законних підставах.

Нормативно-правова база України, якою повинні бути врегульовані питання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій у цілому, відсутня. Правові норми, які містяться в чинному законодавстві України, мають локальний характер: в основному ними врегульований правовий режим територій, що постраждали в результаті катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції.

На нашу думку, доцільно доповнити Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» окремим розділом «Радіоактивно забруднені території», дія якого поширювалась би на всі території в межах України.

У законодавстві України необхідно також закріпити ефективні механізми управління в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, визначити напрями цільового використання ресурсів, джерела сталого фінансування, порядок залучення громадськості та оцінки ефективності розроблених проєктів до заходів у сфері оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а також визначити

сферу відповідальності компетентних органів щодо повноти виконання відповідних проєктів.

Отже, на нашу думку, доцільно гармонізувати загальні принципи та розробити подібні документи для інших держав, які зіткнулися з необхідністю вирішення подібних проблем, оскільки проблемні питання, що існують на таких промислових майданчиках, мають комплексний характер і стосуються багатьох аспектів, а саме: екологічних, технологічних, медичних, соціальних. Враховуючи їх масштабний характер, такі проблемні питання важко вирішувати на місцевому чи регіональному рівнях, держава має взяти на себе повну відповідальність за безпеку таких об'єктів.

Актуальним також є міжнародне співробітництво в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Воно має розвиватися на рівні як експертів і менеджерів, так і регулюючих органів, охоплювати широке коло питань та обмін досвідом щодо планування проєктів, використовуючи найкращі зразки світової практики. Для цього необхідно використовувати інструменти програм регіонального технічного співробітництва МАГАТЕ, а також інформаційну мережу програми ENVIRONET. Головними питаннями повинні бути: формування нормативно-правової бази; розвиток сучасних методів забезпечення безпеки та технічної реалізації програм довготривалого екологічного оздоровлення колишніх уранових виробництв; підвищення кваліфікації фахівців із управління та планування проєктів екологічного оздоровлення.

Завдяки проєктам, розробленими МАГАТЕ разом із зарубіжними країнами, вживаються заходи щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Беручи до уваги довготривалість і складність процесу оздоровлення радіоактивно забруднених територій, МАГАТЕ відіграє важливу роль у цьому процесі, насамперед, завдяки розробленим цією міжнародною організацією проєктам та програмам, а також участі міжнародних експертів під час їх виконання, завдяки яким процес екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій проходить швидше.

З 24 лютого 2022 року російськими військами були пошкоджені об'єкти, розташовані на території ЧАЕС, крім того, на сьогодні залишається тимчасово

окупованою державою-агресором найбільша в Європі атомна електростанція – Запорізька АЕС. Незважаючи на те, що представники МАГАТЕ неодноразово проводили зустрічі з представниками української влади стосовно забезпечення радіаційної безпеки на території Запорізької АЕС, можемо констатувати відсутність позитивних результатів стосовно вирішення питання забезпечення безпеки Запорізької АЕС.

Окупаційною владою порушуються всі встановлені критерії безпеки на ядерних об'єктах, прийняті МАГАТЕ. Незважаючи на грубі порушення міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки державою-агресором, МАГАТЕ не здатне припинити порушення критеріїв безпеки на тимчасово окупованій Запорізької АЕС. Такі обставини, певною мірою знецінюють роль і значення цієї організації, яка не здатна на ефективні дії.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ШЛЯХИ ОЗДОРОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

3.1. Організаційно-правові механізми екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій

Державне регулювання безпеки використання ядерної енергії відіграє важливу роль у процесі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, яке полягає у захисті людини та довкілля від негативного впливу іонізуючого випромінювання, а також у забезпеченні безпеки ядерних установок та інших джерел іонізуючого випромінювання.

За роки незалежності в нашій державі було розроблено та прийнято нормативно-правові засади організаційно-функціонального забезпечення радіаційної безпеки при радіоактивному забрудненні території та її оздоровленні. Наявну систему органів можемо поділити на органи загальної та спеціальної компетенції. До органів загальної компетенції належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, місцеві органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Органами спеціальної компетенції у сфері забезпечення радіаційної безпеки при радіоактивному забрудненні території та її оздоровленні в Україні є: Міндовкілля, Міністерство енергетики України, Міністерство охорони здоров'я України, Держатомрегулювання України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Зупинимось на характеристиці повноважень та основних завдань і функцій, покладених на зазначені вище органи у сфері забезпечення процесу екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

До компетенції Верховної Ради України в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій належать:

- затвердження правового режиму радіоактивно забруднених територій;
- визначення правових основ радіаційного захисту;

погодження порядку розробки та затвердження норм і правил ядерної та радіаційної безпеки;

встановлення правового режиму територій навколо підприємств по видобуванню уранових руд, ядерних установок, об'єктів, що створені для поводження з радіоактивними відходами та правового статусу громадян, які проживають на таких територіях;

затвердження основної дозової межі індивідуального опромінення персоналу об'єктів, на яких проводиться практична діяльність, та індивідуального опромінення населення.

Кабінет Міністрів України також наділений окремими повноваженнями у сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, до яких належать:

визначення порядку розробки та затвердження норм і правил ядерної та радіаційної безпеки;

прийняття рішень про зняття з експлуатації ядерних установок, підприємств по видобуванню уранових руд, крім тих, рішення щодо яких приймає Верховна Рада України;

розробка та впровадження правил і норм, виконання яких забезпечує безпечне здійснення практичної діяльності та неперевищення основних дозових меж опромінення для людини;

проведення оцінок і аналізів стану дозових навантажень населення та персоналу;

розробка та затвердження плану заходів щодо мінімізації довгострокових ризиків від поширення радону як в житлових, так і в нежитлових приміщеннях, на робочих місцях, зниження рівня опромінення населення радоном і продуктами його розпаду, від будь-якого джерела проникнення радону з будівельних матеріалів, води та ґрунту;

розпорядження об'єктами, що призначені для поводження з РАВ, які перебувають у власності держави.

Окремими повноваженнями щодо екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій наділене Міндовкілля, яке є центральним органом виконавчої

влади, що формує та реалізує державну політику в сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки, формує державну політику в сфері подолання наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС, управління в сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їхнього захоронення та довгострокового зберігання, управління зоною обов'язкового відселення та зоною відчуження, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення на екологічно безпечну систему об'єкта «Укриття». До повноважень Міндовкілля в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій можемо віднести:

забезпечення формування державної політики в сфері радіаційного захисту та управління РАВ;

розробка проєктів нормативно-правових актів у сфері екологічної безпеки, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та поводження з радіоактивними відходами;

здійснення технічного регулювання у сфері екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища;

здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням вимог законодавства про екологічну та радіаційну безпеку;

сприяння залученню інвестицій у сферу радіаційної безпеки [41].

Окремими повноваженнями щодо державного регулювання безпеки використання ядерної енергії, та зокрема, екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій наділений такий орган виконавчої влади як Держатомрегулювання.

Необхідно також зазначити, що державне регулювання безпеки використання ядерної енергії передбачає:

1) державний нагляд, а саме здійснення державного нагляду за дотриманням вимог законодавства, правил і норм ядерної та радіаційної безпеки, фізичного захисту та застосування санкцій;

2) законодавчу ініціативу та нормування, а саме встановлення вимог і нормативних критеріїв, що встановлюють безпечні умови використання ядерної енергії;

3) дозвільну діяльність, тобто видачу документів дозвільного характеру на здійснення діяльності в сфері використання ядерної енергії [135].

Держатомрегулювання здійснює свою діяльність відповідно до повноважень, передбачених Положенням про Державну інспекцію ядерного регулювання в Україні, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 363 від 20 серпня 2014 року. У сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій ДІЯРУ реалізує наступні повноваження:

«здійснює державний нагляд за дотриманням законодавства, правил, норм із питань ядерної та радіаційної безпеки, умов виданих документів дозвільного характеру, вимог фізичного захисту ядерних матеріалів, ядерних установок, РАВ та інших джерел іонізуючого випромінювання, а також веде облік і контроль ядерних матеріалів й інших джерел іонізуючого випромінювання;

погоджує концепції зняття з експлуатації ядерних установок;

проводить оцінку безпеки уранових об'єктів, ядерних установок, призначених для поводження з РАВ та інших джерел іонізуючого випромінювання;

здійснює державну експертизу ядерної та радіаційної безпеки уранових об'єктів, ядерних установок, призначених для поводження з РАВ та інших джерел іонізуючого випромінювання;

забезпечує створення та функціонування єдиної державної системи обліку та контролю індивідуальних доз опромінення» [39].

Відповідно до Звіту про діяльність Державної інспекції ядерного регулювання за 2019 рік в межах наглядової діяльності ДІЯРУ проведено інспекційні перевірки виконання умов ліцензій на право провадження діяльності з переробки уранових руд та радіаційної безпеки на державних підприємствах «Бар'єр» та «СхідГЗК». Держатомрегулювання було забезпечено регулюючий супровід Державної цільової екологічної програми першочергових заходів по приведенню у безпечний стан майданчика та об'єктів колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський

хімічний завод» на 2019-2023 роки, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 756 від 21 серпня 2019 року.

Крім того, Держатомрегулювання брало участь у реалізації таких міжнародних проєктів технічної допомоги як «Контроль, зменшення ризику радіоактивного забруднення та удосконалення системи моніторингу навколишнього природного середовища на колишньому виробничому об'єднанні «Придніпровський хімічний завод» і «Реалізація невідкладних заходів із ліквідації аварійного стану колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод», що здійснюються за рахунок фінансування Європейської Комісії [95].

У Звіті про діяльність Державної інспекції ядерного регулювання за 2022 рік передбачено, що Держатомрегулювання було розглянуто Програму радіаційного моніторингу уранових об'єктів ДП «Бар'єр» на 2022-2023 роки [96].

У вересні 2022 року на сайті Держатомрегулювання було оприлюднено проєкт Закону України «Про Національну комісію ядерного регулювання». Як зазначають автори проєкту, підставою розробки цього документа стала нагальна необхідність реформування органу державного регулювання безпеки використання ядерної енергії з метою посилення його незалежності, ефективності та інституційної стабільності шляхом закріплення його статусу як державного колегіального органу виконавчої влади, що наділений спеціальним статусом [158].

Зокрема, проєктом Закону України «Про Національну комісію ядерного регулювання» передбачається створення Національної комісії ядерного регулювання. До складу такого органу повинні входити голова та чотири члени, яких буде призначати Кабінет Міністрів України.

Спеціальний статус, який планується надати Національній комісії ядерного регулювання, означає, що орган не буде підпорядкований будь-якому міністерству. Проєктом закону передбачено склад, вимоги до членів, засади функціонування, основні функції, завдання та повноваження Національної комісії ядерного регулювання.

Для подолання наслідків катастрофи на ЧАЕС, управління в сфері поводження з радіоактивними відходами на стадії їхнього захоронення та довгострокового

зберігання, управління зоною обов'язкового відселення та зоною відчуження, зняття з експлуатації ЧАЕС та перетворення на екологічно безпечну систему об'єкта «Укриття» було створено Державне агентство України з управління зоною відчуження [132].

ДАЗВ діє на підставі «Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 22 жовтня 2014 року [40].

У сфері екологічного оздоровлення територій, що зазнали радіоактивного впливу внаслідок Чорнобильської катастрофи, можемо виокремити наступні завдання ДАЗВ:

забезпечення проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища;

забезпечення проведення робіт щодо визначення радіаційного стану зони обов'язкового (безумовного) відселення, зони відчуження, включаючи промайданчик Чорнобильської АЕС;

забезпечення проведення радіоекологічного моніторингу та радіаційного контролю, дотримання норм радіаційної безпеки на об'єктах та територіях у межах зони відчуження та зони обов'язкового (безумовного) відселення;

здійснення державного контролю за дотриманням правового режиму зони обов'язкового (безумовного) відселення та зони відчуження;

здійснення координації робіт щодо збирання, перевезення, переробки, зберігання та захоронення радіоактивних відходів ядерної енергетики, промисловості та РАВ, що утворились у процесі проведення робіт із ліквідації наслідків катастрофи на ЧАЕС, будівництва, реконструкції, експлуатації, зняття з експлуатації об'єктів, що призначені для поводження з РАВ, а також закриття сховищ для захоронення таких відходів;

затвердження положення, разом із Міндовкілля про об'єкти та території природно-заповідного фонду, створені у зоні обов'язкового (безумовного) відселення та в зоні відчуження території, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на ЧАЕС;

здійснення координації та методичного керівництва з визначення радіаційної обстановки, здійснення загальної оцінки радіаційної обстановки в межах зон, що зазнали радіоактивного забруднення, у тому числі їх обстеження та обґрунтування переліку критеріїв, відповідно до яких здійснюється розмежування зон радіоактивно забруднених територій;

здійснення заходів у сфері перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему;

прийняття разом із Держатомрегулювання, рішення про консервацію (закриття) сховищ РАВ [40].

Оператором чотирьох АЕС в Україні, зокрема, Хмельницької, Рівненської, Південноукраїнської та Запорізької, є ДП «НАЕК «Енергоатом», утворене у 1996 році відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 1268 від 17 жовтня 1996 року «Про створення Національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом» [31].

До складу цього державного підприємства також входить Централізоване сховище відпрацьованого ядерного палива, що знаходиться у Чорнобильській зоні, Олександрівська ГЕС і Ташлицька ГЕС. ДП «НАЕК «Енергоатом» посідає перше місце в Україні за обсягом виробництва електроенергії та формує близько чотирьох відсотків національного ВВП. ДП «НАЕК «Енергоатом» забезпечує приблизно 55 % потреб нашої держави в електроенергії, а в осінньо-зимовий період цей показник може сягати сорок відсотків. Крім того, це ДП входить у п'ятірку найбільших операторів атомних електростанцій світу [131].

Метою діяльності ДП «НАЕК «Енергоатом», відповідно до положень його статуту, є виробництво електричної енергії, безперебійне енергопостачання населення та суб'єктів господарювання, підвищення ефективності роботи та забезпечення безпечної експлуатації атомних електростанцій, безпеки під час будівництва, зняття та виведення з експлуатації ядерних установок, у межах своїх повноважень забезпечення готовності до швидких та ефективних дій у випадку виникнення аварій на об'єктах атомної енергетики, радіаційних аварій і дотримання правил і норм із ядерної та радіаційної безпеки та вимог чинного ядерного законодавства [171].

У сфері приведення у безпечний стан та екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій можемо виділити наступні напрями діяльності ДП «НАЕК «Енергоатом»:

забезпечення дотримання положень міжнародних договорів в сфері ядерної безпеки та цивільно-правової відповідальності за ядерну шкоду;

визначення, створення та підтримання безперервного функціонування системи об'єктів, призначених для поводження з РАВ;

створення системи поводження з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом;

створення системи поводження з РАВ для приведення їх у стан, придатний для передачі на захоронення чи довгострокове зберігання;

проведення діяльності, пов'язаної з конкретним етапом життєвого циклу ядерної установки, а саме зняття її з експлуатації та інші [171].

До складу ДП «НАЕК «Енергоатом» входять дванадцять відокремлених підрозділів, що забезпечують власну виробничу, конструкторську-технологічну та наукову базу, що сприяють оперативності та підвищенню якості ремонтів та забезпечення потреб експлуатації [131].

Відповідно до статуту ДП «НАЕК «Енергоатом» є державним комерційним підприємством, воно засноване на державній власності, а Кабінет Міністрів України виконує функції з управління [171].

Однак, у лютому 2023 року Верховної Радою України був прийнятий Закон України «Про акціонерне товариство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом», що набув чинності 23 березня 2023 року [28]. Вказаним нормативним актом передбачені правові, організаційні та економічні засади створення та діяльності акціонерного товариства «НАЕК «Енергоатом», держава в особі Кабінету Міністрів України є засновником акціонерного товариства та сто відсотків акцій належать державі. Ці акції не підлягають приватизації, крім того, зазначеним законом встановлена заборона на поділ корпоративних прав, що належать державі у статутному капіталі акціонерного товариства «НАЕК «Енергоатом»,

Кабінет Міністрів України здійснює управління державними корпоративними правами товариства.

Відповідно до пояснювальної записки метою прийняття закону є підвищення ефективності діяльності «НАЕК «Енергоатом», у тому числі, через вдосконалення корпоративного управління. Підставами розробки проєкту вказаного законодавчого акту стали зобов'язання України, передбачені Законом України «Про ратифікацію Гарантійної угоди (України: Зведена (Комплексна) програма підвищення рівня безпеки енергоблоків атомних електростанцій) між Європейським банком реконструкції та розвитку та Україною» № 1267-VII від 15 травня 2014 року [154].

На виконання зазначеного вище законодавчого акту Кабінетом Міністрів України 27 червня 2023 року було затверджено план перетворення ДП «НАЕК «Енергоатом» в акціонерне товариство, сто відсотків акцій якого належать державі [43]. Відповідно до цього плану у період з червня по липень 2023 року передбачалося проведення повної інвентаризації майна підприємства, у листопаді 2023 року – затвердження акту з оцінки майна та підготовка проєктів рішень про затвердження статутного капіталу акціонерного товариства, передавального акта майна до статутного капіталу, положення про наглядову раду, виконавчий орган акціонерного товариства та інші.

У грудні 2023 року, згідно із цим планом, передбачено випуск ста відсотків емітованих акцій акціонерного товариства «НАЕК «Енергоатом». Завершення процесу корпоратизації державного підприємства в акціонерне товариство заплановане на березень 2024 року.

Варто зауважити, що ще до моменту прийняття Закону України «Про акціонерне товариство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» існували два кардинально різні погляди щодо нього.

На думку тих, хто підтримував прийняття вказаного закону, корпоратизація «НАЕК «Енергоатом» надасть змогу підвищити конкурентоспроможність вітчизняного оператора ядерної установки та ефективність функціонування енергетичної галузі України в цілому, а також сприятиме збільшенню відрахувань обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів. Але головним аргументом виступало

те, що сама форма державного підприємства є атавізмом, і в сучасних умовах світ рухається до того, що має бути акціонерне товариство, а процес корпоратизації не означає приватизацію підприємства, оскільки сто відсотків його акцій буде належати державі. Крім того, процес корпоратизації сприятиме можливості компаніям створювати та формувати спільні підприємства для реалізації різних проєктів [83].

У свою чергу, ті хто виступали проти прийняття цього законодавчого акту, наводили наступні аргументи. В Україні існує певний негативний досвід корпоратизації державних підприємств, зокрема, акціонерне товариство «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз», яке у 2022 році оголосило дефолт щодо єврооблігацій. Разом із цим, у період дії правового режиму воєнного стану на території України не можна чітко відповісти на питання, що корпоратизація «НАЕК «Енергоатом» принесе користь нашій країні [83].

Прийнятим законом визначені привілейовані умови для одного конкретного суб'єкта господарювання щодо законодавчого забезпечення прав такого суб'єкта та виконання покладених на нього зобов'язань, що фактично суперечить положенням статті 13 Основного Закону України в частині рівності всіх суб'єктів права власності перед законом. У 2006 році було прийнято «Енергетичну стратегію України на період до 2030 року», якою теж було передбачено корпоратизацію «НАЕК «Енергоатом», проте вона на той час не була реалізована на законодавчому рівні [62].

У 2001 році було утворено державне підприємство «Бар'єр». ДП «Бар'єр» здійснює діяльність на підставі статуту [53]. Відповідно до зазначеного документа, ДП «Бар'єр» є відповідальним за виконання заходів щодо приведення в безпечний стан уранових об'єктів колишнього ВО «ПХЗ». ДП «Бар'єр» має атестовану лабораторію моніторингових досліджень та радіаційного контролю.

Метою ДП «Бар'єр» визначено обслуговування хвостосховищ РАВ, що утворилися внаслідок переробки уранових руд на колишньому ВО «ПХЗ», який переробляв уранову руду та урановмісні концентрати з 1949 по 1991 роки. Зокрема, після припинення діяльності колишнього ВО «ПХЗ»; головним завданням вказаного підприємства є поводження з РАВ, джерелами іонізуючого випромінювання,

здійснення відновлювальних і рекультиваційних робіт на радіоактивно забруднених територіях відповідно до чинного законодавства України [53].

Основними напрямками діяльності ДП «Бар'єр» є: проведення радіаційного моніторингу та радіаційного контролю навколишнього природного середовища; виведення хвостосховищ із експлуатації; поводження зі джерелами іонізуючого випромінювання; дезактивація споруд, будівель, території та обладнання та інші [133].

Фінансування діяльності ДП «Бар'єр» в частині обслуговування хвостосховищ РАВ, що утворилися внаслідок переробки уранових руд на колишньому ВО «ПХЗ», у тому числі, з оплати праці персоналу, сплати податків тощо, з огляду на її неприбутковість, має здійснюватися, передусім, з державного бюджету. На жаль, протягом останніх років у державному бюджеті України кошти на ці цілі не передбачалися, що може призвести до банкрутства підприємства та недосягнення мети його створення.

У період 1946–1947 років в Україні були відкриті залізорудні родовища, що містять уран, на базі яких у 1951 році був створений Комбінат № 9 (на сьогодні – ДП «СхідГЗК»). Два відсотки від світового видобутку урану видобувається саме ДП «СхідГЗК», крім того, вказане державне підприємство забезпечує до сорока відсотків уранового оксидного концентрату для українських АЕС [168].

ДП «СхідГЗК» є єдиним в Україні підприємством, що здійснює виробництво уранового оксидного концентрату. Єдиним кінцевим споживачем уранового оксидного концентрату на ринку України є ДП «НАЕК «Енергоатом», яке використовує його у складі ядерного палива для вітчизняних атомних станцій. До складу державного підприємства «СхідГЗК» входять відокремлені структурні підрозділи: Новокостянтинівська шахта, Інгульська шахта, Смолінська шахта, Дніпродзержинський хімічний завод, на якому виробляється урановий оксидний концентрат, необхідний для виробництва ядерного палива для атомних електростанцій.

На сьогодні єдине в Україні уранодобувне та уранопереробне виробництво – ДП «СхідГЗК» – знаходиться у кризовому стані внаслідок зупинки діяльності у 2022

році. Станом на 05 липня 2023 року кредиторська заборгованість підприємства складає 3,7 мільярда гривень. Тривалий простій комбінату може спричинити руйнацію уранодобувної та уранопереробної промисловості нашої держави. З метою подолання існуючих проблем депутатами Кіровоградської обласної ради було надіслано звернення щодо забезпечення виконання Урядом заходів по реалізації «Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу до 2026 року», а також надання бюджетної підтримки ДП «СхідГЗК» з метою запобігання банкрутства та продовження діяльності по видобутку уранової руди [197].

Кризовий стан ДП «СхідГЗК» зумовлений, передусім, тим, що всі родовища уранових руд, які відпрацьовуються його шахтами, за проєктом були забезпечені запасами на період до п'ятидесяти років, у той час як нові родовища підприємством не освоюються [134].

Вичерпання ж запасів уранової руди, в свою чергу, зумовлює й необхідність безпечного виведення (зняття) відповідної шахти з експлуатації. З огляду на масштабність питання, екологічні, організаційні, правові, фінансові та інші чинники, його вирішити силами одного ДП «СхідГЗК» неможливо.

З наведеного вище вбачається, що в Україні створено органи і організаційно-правові механізми екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Організаційно-правові засади діяльності центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері безпеки використання ядерної енергії, у тому числі, екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, постійно удосконалюються.

Водночас, державою не приділяється достатня увага забезпеченню належного функціонування ДП «Бар'єр», що може призвести до банкрутства цього підприємства та недосягнення мети його створення. Нагальним також є питання забезпечення виконання Урядом заходів по затвердженню Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу до 2026 року та надання бюджетної підтримки ДП «СхідГЗК» з метою запобігання його банкрутства та

продовження видобутку уранової руди із одночасним забезпеченням при цьому екологічної безпеки цього уранового об'єкта і прилеглої території.

Разом із цим, екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій має здійснюватися за допомогою правових та інших засобів задоволення основних соціальних потреб громадян, забезпечення безпеки життєдіяльності населення, довкілля, подолання негативних наслідків радіоактивного забруднення території.

З огляду на наведене, важливе значення має належне функціонально-правове забезпечення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

3.2. Функціонально-правове забезпечення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій

Державною проблемою, яка дісталася Україні у спадок, є необхідність приведення у безпечний стан та утримання у безпечному стані об'єктів і території колишнього уранового виробництва – ВО «ПХЗ». За підрахунками, на здійснення повного циклу заходів щодо приведення об'єктів і майданчика ВО «ПХЗ» у безпечний стан (до стану «зелена галявина») необхідно до 30 років та близько 10,0 млрд гривень [177, с. 120].

ВО «ПХЗ» протягом 1949 – 1991 років здійснювало переробку уранових руд з усіх родовищ колишнього Радянського Союзу та країн соціалістичного табору для виготовлення уранового оксидного концентрату, необхідного для виробництва ядерного палива, а також для виробництва ядерної зброї. За час діяльності ВО «ПХЗ» накопичилася значна кількість відходів, що містять підвищені концентрації природних радіонуклідів уранторієвого ряду, у ярах, балках та на верхній терасі р. Дніпро [169, с. 229].

Внаслідок діяльності утворено сім хвостосховищ і два сховища відходів уранового виробництва загальною площею 2,68 млн. кв. метрів, у яких накопичено близько 42,33 млн. тонн відходів загальною активністю майже $3,14 \cdot 10^{15}$ Бк, поводження з якими, включаючи питання безпечного тривалого зберігання або

захоронення та рекультивації місць розміщення відходів, є складним і ресурсомістким завданням.

Лише після десяти років із моменту здобуття Україною незалежності вчені звернули увагу на необхідність вирішення питань, пов'язаних із приведенням об'єктів уранової спадщини Радянського Союзу в безпечний стан. На тогочасний період в Україні був сформований та розпочав свою діяльність державний орган із ядерного регулювання, була сформована певна нормативно-правова база в сфері використання ядерної енергії та радіаційної безпеки, включаючи діяльність із переробки уранових руд [102, с. 49].

Першим рішенням стосовно вирішення проблем ВО «ПХЗ» була Державна програма приведення небезпечних об'єктів виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» в екологічний безпечний стан та забезпечення захисту населення від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання на 2005-2014 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 1846 від 26 листопада 2003 року [32].

Зазначеною Програмою було передбачено здійснення наступних заходів:

створення банків даних хвостосховищ відходів уранового виробництва;

демонтаж технічних трубопроводів;

проведення очисних робіт та дезактивація території хвостосховищ відходів уранового виробництва та промислового майданчика «Придніпровського хімічного заводу»;

проведення дослідження, які спрямовані на вивчення вмісту природних радіонуклідів у районах розташування хвостосховищ відходів уранового виробництва;

інформування населення про радіоекологічний стан навколишнього природного середовища та створення системи радіаційного моніторингу на уранових об'єктах;

підготовка наукових рекомендацій та методичної розробки в сфері поводження з відходами уранового виробництва;

проведення засипки відкритих радіоактивно забруднених ділянок на території сховища відходів уранового виробництва «Південно-Західне» та База С.

Щодо результатів виконання Програми, то висновки аудитів, проведених колегією регулювання та Рахунковою палатою України, були оцінені як незадовільні.

Такі результати виконання програми відбулися через:

- 1) неприйняття Міністерством енергетики України стратегічного плану дій;
- 2) відсутність дієвої системи приведення в екологічно безпечний стан шкідливих об'єктів уранового забруднення;
- 3) порушення законодавства та неефективність використання коштів, що надійшли з державного бюджету на виконання цієї програми;
- 4) невідповідність вимогам радіаційного захисту радіаційного стану хвостосховищ [177, с. 54].

Дія Програми була скасована постановою Кабінету Міністрів України № 1029 від 30 вересня 2009 року, цією ж постановою було затверджена нова Державна екологічна цільова програма приведення в безпечний стан уранових об'єктів виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод», із п'ятирічним строком дії (2010-2014 рр.) [33].

Основними завданнями цієї Програми стали:

запобігання виникнення радіаційних аварій, що пов'язані з подальшим зберіганням відходів уранового виробництва;

ліквідація уранових об'єктів та приведення їх у екологічно безпечний стан, з метою охорони навколишнього природного середовища та забезпечення захисту населення від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання;

мінімізація витрат з організації підтримки у належному технічному стані та захисту уранових об'єктів.

Щодо результатів вказаної Програми, то її мети також не було досягнуто, єдиним позитивним аспектом було відновлення Південно-Західного хвостосховища. Як зазначено у звіті Рахункової палати України, такі результати зумовлені відсутністю належного фінансування та відсутністю матеріального забезпечення, персоналом, ресурсами [97].

Жодних практичних результатів не було досягнуто й при виконанні наступної Державної цільової екологічної програми щодо приведення у безпечний стан уранових об'єктів державного підприємства «Бар'єр» на період 2015-2017 років, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 1091 від 23 грудня 2015 року [34].

Останньою затвердженою Державною цільовою екологічною програмою щодо проведення першочергових заходів із приведення у безпечний стан майданчика та об'єктів колишнього уранового виробництва виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» на 2019-2023 рр., є відповідна Програма, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 756 від 21 серпня 2019 року [35].

Основною метою цієї Програми передбачено проведення моніторингу за радіаційним станом об'єктів з переробки уранових руд вказаного виробничого об'єднання та запобігання виникненню надзвичайної ситуації в Україні в результаті погіршення екологічного стану на території ВО «ПХЗ».

Відповідною державною програмою на 2019 – 2023 роки було передбачено 248 млн грн. на приведення у безпечний стан та утримання у безпечному стані об'єктів і території колишнього ВО «ПХЗ». Проте відповідні кошти виділені не були.

Крім того, дана Програма містить певні недоліки, зокрема нею не зазначені пріоритетні оздоровчі заходи та не передбачені кошти на утримання персоналу ДП «Бар'єр».

Враховуючи вищезазначене можна зробити висновки, що приведення в екологічно безпечний стан колишніх уранових об'єктів шляхом прийняття державних цільових екологічних програм (на прикладі колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод») виявилось неефективним. За період з 2003 року по 2019 рік були прийняті чотири державні цільові програми. Кінцева мета всіх прийнятих програм не була досягнута, зокрема через відсутність повноцінного фінансування [147, с. 98].

Як зазначає Ю. Ткаченко, всього на виконання програм було передбачено виділити 18 млн доларів США, безпосередньо було виділено 30-70% від фактично запланованого.

Метою всіх прийнятих цільових програм було:

підтримка в належному технічному стані уранових об'єктів;

проведення та організація радіоекологічного моніторингу;

ліквідація уранових об'єктів та приведення їх в екологічно безпечний стан (при цьому не визначаючи чіткі критерії кінцевого результату таких заходів);

запобігання виникненню аварій під час здійснення робіт на уранових об'єктах [177, с. 62].

Можна зробити висновок, що загалом реалізація державних екологічних програм щодо приведення у безпечний стан радіаційно забруднених об'єктів не стала дієвим та ефективним механізмом у вирішенні вказаного питання.

Нестабільне фінансування, перерви дії державних цільових екологічних програм фактично унеможливили здійснення безперервного радіоекологічного моніторингу як підґрунтя для проведення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій та об'єктів.

Невирішеними є й деякі інші системні питання правового характеру, які негативно впливають на розв'язання зазначеної проблеми. На сьогодні порядок доступу на територію ВО «ПХЗ» визначений лише рішенням міської ради м. Дніпродзержинська від 24 червня 2005 р. № 562-19/IV, який, до того ж, не зареєстрований в установленому порядку [59].

Крім того, наявні прогалини в сфері нормативно-правового визначення критеріїв безпеки та вимог до рекультивації колишніх уранових об'єктів. За останні декілька років законодавцем було здійснено декілька спроб їх подолати.

Наприклад, на вимогу контролюючого органу експертами Інституту гігієни та медичної екології (наразі має назву «Інститут здоров'я людини») були розроблені рекомендації та вимоги до критеріїв безпеки та контрольних рівнів, що повинні застосовуватись при провадженні діяльності на території ліквідованого ВО «ПХЗ». На підставі розробленого документу наказом від 11 березня 2007 року № 3

Міністерством охорони здоров'я було затверджено Методичні вказівки «Радіаційно-гігієнічне регламентування проведення робіт на об'єктах ліквідованого ВО «ПХЗ» [177, с. 53].

Зазначений документ було розроблено з метою забезпечення радіаційної безпеки та протирадіаційного захисту людей, які працюють на підприємстві «Бар'єр» при дезактивації та санації небезпечних об'єктів ліквідованого ВО «ПХЗ» та працівників інших підприємств, що розташовані на території ВО «ПХЗ». У зазначених у методичних вказівках містяться рекомендації по запровадженню спеціальної програми моніторингу території колишнього ВО «ПХЗ» та районів, прилеглих до його території. Відповідно до вказаного нормативного акту встановлені наступні граничні дози, які застосовуються по відношенню до майданчика колишнього ВО «ПХЗ»: 1 мЗв/рік для населення; 5 мЗв/рік для персоналу категорії Б (персонал підприємств, що працює на території ВО «ПХЗ», проте не бере безпосередньої участі в роботах, що пов'язані з моніторингом, дезактивацією або поводження з РАВ); 20 мЗв/рік для персоналу категорії А (працівники ДП «Бар'єр») [48].

У Методичних вказівках також містяться контрольні рівні надходження радіоактивних речовин через споживання води, органи дихання [48].

Однак, вказаний документ не пройшов реєстрацію в Міністерстві юстиції України, внаслідок чого він не є обов'язковим до виконання всіма суб'єктами господарювання, що здійснюють свою діяльність на території ліквідованого ВО «ПХЗ». Крім того, зазначений нормативно-правовий акт не містить критеріїв і вимог, що регламентують рівні забруднення матеріалів, які вивозяться за межі ліквідованого ВО «ПХЗ».

На сьогодні експерти констатують й факт того, що на території ВО «ПХЗ» розподіл об'єктів не враховує специфіки характеру та рівня радіоактивного забруднення, особливостей розташування об'єктів колишнього виробничого об'єднання, їх технічного стану та негативного впливу накопичених відходів переробки урану на навколишнє природне середовище [133].

Зважаючи на наведене, проблемні питання правового регулювання приведення у безпечний стан та утримання у безпечному стані об'єктів і території колишнього уранового виробництва ВО «ПХЗ», на наш погляд, наступні:

1) відсутність нормативно-правового акту, який регулював би правовий режим, порядок доступу та обмеження щодо здійснення господарської діяльності на об'єктах і території колишнього ВО «ПХЗ». На нашу думку, враховуючи, що колишнє ВО «ПХЗ» припинило свою діяльність, можливо, на нормативному рівні доцільно було надати повноваження щодо встановлення правового режиму відповідних зон (спеціальних режимів господарювання) ВО «ПХЗ» органам місцевої влади за погодженням з Держатомрегулювання;

2) відсутність належного нормативно-правового визначення критеріїв безпеки та вимог до рекультивації уранових об'єктів колишнього ВО «ПХЗ»;

3) відсутність комплексного системного підходу до вирішення питання приведення у безпечний стан та утримання у безпечному стані об'єктів і території колишнього ВО «ПХЗ».

Відповідні державні цільові екологічні програми є короткостроковими (на 5 років), як наслідок, у період з 2014 по 2018 р. відповідна державна цільова екологічна програма взагалі була відсутня. Пропозиція – розробити і затвердити довгострокову цільову екологічну програму приведення у безпечний стан та утримання у безпечному стані об'єктів і майданчика колишнього ВО «ПХЗ».

У січні 2023 року Кабінетом Міністрів України було прийнято розпорядження № 4-р «Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми зняття з експлуатації уранового об'єкта на 2023-2027 роки». Відповідно до ухваленого документу було визначено шляхи, напрями та способи вирішення завдань щодо безпечного зняття з експлуатації Смолінської шахти ДП «СхідГЗК» [42]. Прийняття такого рішення пов'язано з тим, що родовища уранових руд, які відпрацьовуються шахтами ДП «СхідГЗК», за забезпечені запасами на період до п'ятидесяти років, вичерпання запасів уранової руди, та, відповідно, збитковість діяльності його відповідних шахт, робить актуальним питання безпечного зняття їх з експлуатації та екологічного оздоровлення відповідних територій.

На сайті Міненерго 23 серпня 2023 року було оприлюднено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової екологічної програми зняття з експлуатації уранового об'єкта на 2023 – 2027 роки» та Звіт про стратегічну екологічну оцінку.

Згідно з проєктом цього розпорядження, мета Програми – реалізація пріоритетного напрямку державної політики стосовно запобігання катастрофам екологічного характеру у зв'язку зі зняттям із експлуатації Смолінської шахти ДП «СхідГЗК», визначення завдань і заходів із виконання Програми, а також забезпечення соціального захисту працівників шахти, які вивільняються у зв'язку з припиненням її діяльності.

Відповідно до проєкту Програми пропонується зняти Смолінську шахту з експлуатації шляхом виконання робіт у два етапи:

перший етап – підготовчий, що включає заходи з поступового припинення видобування уранової руди із забезпеченням при цьому екологічної безпеки уранового об'єкта і прилеглої території; розроблення проєктної документації щодо закриття Смолінської шахти; проведення процедури оцінки впливу на довкілля планованої діяльності; вжиття заходів соціального захисту працівників, які вивільняються; забезпечення відповідності встановленим нормативам рівня очищення шахтних вод перед їх скиданням у водний об'єкт тощо;

другий етап – довгостроковий, на якому передбачається виконання безпосередніх робіт із ліквідації Смолінської шахти та усунення негативних наслідків її діяльності, зокрема, будівництво установки дезактивації металокопункцій і устаткування, дезактивація і демонтаж такого устаткування та металокопункцій, будівництво установки відкачки підземних і дренажної свердловини для очищення шахтних вод перед їх скиданням у водний об'єкт, заповнення підземних порожнин (гірничих виробок) твердіючою сумішшю для недопущення просідання об'єктів на поверхні, проведення рекультиваційних та відновлювальних робіт на порушених внаслідок експлуатації уранового об'єкта територіях, передача Смолінській селищній раді відновлених земель, створення системи моніторингу за впливом ліквідованого об'єкта на людей та довкілля [159].

Прийняття та реалізація вищевказаної Програми, безумовно, має важливе значення для безпечного виведення з експлуатації уранового об'єкта, запобігання катастрофі екологічного характеру та екологічного оздоровлення відповідної території. Загалом слід зазначити, що на сьогодні в нашій державі не визначені на законодавчому рівні критерії досягнення кінцевої мети оздоровлення забруднених територій та об'єктів із видобування та переробки уранових руд, відсутній порядок формування та використанні коштів на таку діяльність, у цілому відсутній досвід зняття з експлуатації шахт із видобування уранових руд.

Варто зауважити, що проведення дій щодо оздоровлення колишніх об'єктів уранової спадщини як і саме визначення такої діяльності в чинному вітчизняному законодавстві, відсутнє. З метою подолання існуючих прогалин 21 грудня 2020 року до Верховної Ради України подано проєкт Закону «Про управління майданчиками ядерного спадку» [157]. Робота над зазначеним проєктом виконувалася за фінансової підтримки Європейського комісії.

Відповідно до пояснювальної записки, метою Закону є захист сучасного і прийдешніх поколінь від шкідливого впливу радіаційного опромінення, поширення та збереження інформації про майданчики ядерного спадку, про діяльність із приведення таких об'єктів до екологічно безпечного стану та забезпечення єдиної державної політики в сфері управління майданчиками ядерного спадку на території України. Крім того, в Законі визначено основні вимоги та принципи управління майданчиками ядерного спадку.

Проте, 19 жовтня 2021 року проєкт Закону було знято з розгляду.

Крім того, в наявній законодавчій базі України відсутні й рекомендації щодо визначення методів оцінки безпеки та впливу на навколишнє природне середовище або ж чіткі вимоги до видів, обсягів радіоекологічного моніторингу та до характеристики майданчика уранового спадку.

Важливим аспектом екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є фінансування відповідних заходів. У даному контексті необхідно звернути увагу на статтю 55 Бюджетного кодексу України, яка закріплює перелік захищених видатків бюджету [9]. З 2010 року захищеними видатками бюджету

визначаються видатки загального фонду на роботи та заходи, що здійснюються на виконання Загальнодержавної програми зняття з експлуатації ЧАЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, та роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження, а також роботи та заходи з фізичного захисту ядерних установок та ядерних матеріалів [20].

На нашу думку, доцільно визнати захищеними видатками бюджету видатки на заходи з екологічного оздоровлення територій колишніх уранових об'єктів.

Окремо необхідно приділити увагу питанню оподаткування земель, що містять радіоактивні речовини. Згідно з чинним вітчизняним законодавством, відповідні земельні ділянки оподатковуються так само, як і землі, на яких здійснюється господарська діяльність. Статтею 284 Податкового кодексу України [17] та статтею 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлені особливості плати за землю, а саме – органи місцевого самоврядування можуть встановлювати ставки плати за землі в діапазоні від «0» до максимально встановлених розмірів [10].

Варто зазначити, що це є правом органів місцевого самоврядування, а не обов'язком, проте, у більшості випадків органи місцевого самоврядування встановлюють ставку плати за землю у тому самому розмірі, як і для земель промисловості, – 1 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Дніпропетровській області (м. Кам'янському) [60].

У результаті цього, зокрема, ДП «Бар'єр», основною метою діяльності якого є приведення у безпечний стан та утримання в безпечному стані уранових об'єктів колишнього ВО «ПХЗ», перебуває на межі банкрутства, оскільки станом на 1 січня 2022 року має податковий борг у сумі 33300685 грн, із них 32606851 грн. – перед місцевим бюджетом [231]. Частина зазначеного боргу зі сплати земельного податку стягнуто у судовому порядку (рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду у справі № 160/1631/22 від 30 березня 2022 року) [232].

У статті 283 Податкового кодексу України закріплено виключний перелік земельних ділянок, які не підлягають оподаткуванню земельним податком. При цьому при наданні земельним ділянкам режиму таких, що не підлягають

оподаткуванню земельним податком, беруться до уваги особливості правового режиму відповідних земель.

Враховуючи особливості правового режиму радіоактивно забруднених земельних ділянок, зокрема, неможливість їхнього використання у господарській діяльності, вважаємо, що статтю 283 Податкового кодексу України доцільно доповнити положенням про те, що не підлягають оподаткуванню землі промисловості (енергетики), на яких розташовані місця відходів уранового виробництва, що містять природні радіоактивні речовини, споруди та будівлі, забруднені природними радіоактивними речовинами. Одночасно необхідно передбачити можливість компенсації відповідних втрат місцевих бюджетів.

Доцільність запропонованих змін обґрунтовується й неможливістю консервації вищезазначених земель з огляду на положення частини другої статті 172 Земельного кодексу України, відповідно до яких консервація земель здійснюється шляхом припинення їхнього господарського використання та заліснення чи залуження на визначений термін [8].

Зокрема, земельні ділянки, що містять природні радіоактивні речовини та на яких розміщені відходи уранового виробництва колишнього ВО «ПХЗ», не можуть бути заліснені та залужені.

Зазначені земельні ділянки не можуть бути заліснені, оскільки відповідно до вимог пункту 5.2.7.5. ДБН В.2.4-5:2012 «Хвостосховища і шламонакопичувачі. Частина I. Проектування. Частина II. Будівництво» (далі – ДБН В.2.4-5:2012) заліснення здійснюється лише при рекультиваційних заходах, а також шар потенційно родючих ґрунтів повинен бути не менше ніж два метри. На земельних ділянках, на яких розташовані уранові об'єкти колишнього ВО «ПХЗ», не проводились жодні рекультиваційні заходи, не виконуються й вимоги щодо шару потенційно родючих ґрунтів. Крім того, такі земельні ділянки не можуть бути залужені, оскільки у такому разі не будуть дотримані вимоги п. 5.2.7.4 та 5.2.7.7. ДБН В.2.4-5:2012 стосовно шарів ґрунту та шарів потенційно родючого ґрунту. Біологічний етап рекультивації, зокрема залуження, повинен бути здійснений після повного завершення всіх робіт із технічної рекультивації, однак, відповідна

рекультивация не була здійснена по жодній земельній ділянці колишнього ВО «ПХЗ» [138, с. 131].

Таким чином, вважаємо за доцільне надати земельним ділянкам, на яких розташовані місця зберігання відходів уранового виробництва, будівлі та споруди, забруднені природними радіоактивними, які через їх екологічну небезпеку неможливо використовувати в господарській діяльності, правового режиму таких, що не підлягають оподаткуванню, а також встановити додаткові дотації з Державного бюджету України для відповідних місцевих бюджетів із метою компенсації втрат доходів місцевих бюджетів у результаті звільнення від оподаткування земельних ділянок, що є радіоактивно забрудненими.

Доцільно також визнати захищеними видатками бюджету, видатки на заходи з екологічного оздоровлення територій колишніх уранових об'єктів.

Окремо слід звернути увагу на те, що воєнні дії та окупація частини території України Російською Федерацією призводить до незворотних змін всіх компонентів навколишнього природного середовища.

Протягом восьми років Всеукраїнською екологічною лігою було зібрано інформацію та проведено громадський моніторинг негативного впливу ведення воєнних дій на території Луганської та Донецької областей на стан довкілля. Зокрема, на території цих областей було припинено роботу вугільних шахт, що призвело до забруднення поверхневих вод.

При замінуванні території, будівництві фортифікаційних споруд, переміщенні військової техніки здійснюється забруднення поверхневого шару ґрунту. Крім того, вибухи, артилерійські обстріли та загоряння боєприпасів супроводжується викидом токсичних газів, що містять у своєму складі толуол, бензол, сірководень, меркаптан та ціанову кислоту [149, с. 32].

Як наслідок, через тривалі воєнні дії на території Донецької та Луганської областей є критичною через деградацію та порушення ландшафтів відповідних територій.

Беручи до уваги наслідки воєнних дій та окупацію російськими військовими частини території України, ми погоджуємось із пропозиціями Всеукраїнської екологічної ліги, про здійснення таких заходів:

запровадження системи екологічного моніторингу стану природоохоронних територій та стану промислових об'єктів підвищеної небезпеки з оцінкою шкоди, заподіяної екосистемам, та розробки моделі їх відтворення;

залучення міжнародних організацій з метою отримання об'єктивної та повної оцінки впливу воєнних дій на навколишнє природне середовище;

вдосконалення системи раннього виявлення та запобігання техногенним та екологічним загрозам на територій України, враховуючи новітні ризики;

розроблення програм відновлення порушених екосистем із залученням представників відомств, міністерств, центральних та місцевих представників влади, громадських природоохоронних організацій та наукових працівників [149, с. 32].

З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року російськими військовими було тимчасово окуповано території Чорнобильської та Запорізької АЕС. У результаті цього було викрадено деякі радіоактивні матеріали, викрадено та пошкоджено джерела іонізуючого випромінювання, фактично повністю знищено інфраструктуру у м. Чорнобилі, у тому числі, частково знищено або викрадено спеціальне обладнання для моніторингу радіоактивного забруднення тощо [165].

Шкода, заподіяна вищезазначеними діями, може мати катастрофічні наслідки. Водночас, екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених об'єктів і територій є довгостроковим та потребує значних обсягів фінансування.

Відшкодування шкоди заподіяної довкіллю, в тому числі атомним об'єктам і радіоактивно забрудненим територіям, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, має бути покладено на Російську Федерацію як на країну-окупанта.

Наразі немає об'єктивної можливості оцінити обсяг пошкоджень та руйнувань, оскільки він зростає кожного дня, а деякі об'єкти і території ще продовжують перебувати у тимчасовій окупації російськими військовими. Зокрема, під контролем

військових Російської Федерації знаходяться об'єкти і територія Запорізької АЕС [143, с. 67].

На сьогодні актуальним є визначення способів стягнення з Російської Федерації заподіяної нею шкоди. Варто зазначити, що компенсація шкоди, заподіяної країною-агресором, можлива після підписання відповідних міжнародних документів. У таких міжнародних актах необхідно закріпити норми про визначення розмірів та порядку компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації, у тому числі, шкоди довкіллю.

Врегулювання механізму передання Україні заблокованих активів Центрального Банку Російської Федерації є ще одним із можливих способів отримання коштів на відшкодування екологічної шкоди. Крім того, одним із способів є звернення з позовами про відшкодування шкоди до міжнародних судових інституцій [125].

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що питання визначення способів компенсації шкоди, заподіяної довкіллю, у тому числі шкоди, заподіяної урановим об'єктам внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є актуальним та потребує подальшого правового регулювання на національному та міждержавному рівнях.

Своєчасне та належне виконання заходів і завдань екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій сприятиме досягненню позитивних результатів екологічного, економічного та соціального напрямів.

На нашу думку, задля забезпечення належного виконання комплексу заходів державою повинні бути здійснені наступні кроки: ресурсне забезпечення із використанням коштів державного бюджету; підтримка та участь центральних та місцевих органів виконавчої влади; розробка нормативно-правових актів із визначенням критеріїв кінцевого стану екологічно небезпечного об'єкта та підготовка спеціалістів зі зняття радіоактивно забруднених об'єктів із експлуатації, в межах технічної допомоги Європейського Союзу та Міжнародного агентства з атомної енергії.

3.3. Юридична відповідальність за недотримання порядку приведення у екологічно безпечний стан радіоактивно забруднених територій

Право є одним із основних регуляторів процесу екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, оскільки при його використанні є можливість встановлення, забезпечення та закріплення охорони прав та інтересів осіб, пов'язаних із цією діяльністю, і забезпеченням екологічної та радіаційної безпеки.

Законодавство про екологічну безпеку, у тому числі, в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, ґрунтується на конституційних засадах, принципах охорони навколишнього природного середовища, що спрямовані на регулювання екологічного ризику та тих видів діяльності, які ймовірно можуть завдати шкоду довкіллю, а через його забруднення – життю та здоров'ю населення. М.В. Краснова справедливо вказує, що до таких видів діяльності належать ті види, під час здійснення яких відбувається поводження хоча б з однією із небезпечних речовин. У свою чергу, сфери здійснення таких видів діяльності можуть бути різними, проте загальним для них є дотримання законодавчо встановлених екологічних вимог [109, с. 237-238].

Враховуючи зазначене, одним із основних важелів правового забезпечення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є юридична відповідальність як складова соціальної відповідальності.

Розглянемо її в контексті забезпечення радіоекологічної безпеки.

Актуальність дослідження юридичної відповідальності в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки полягає в тому, що вона виходить за межі галузевих правових наук, зокрема, дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної.

Інститут юридичної відповідальності в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки є одним із засобів забезпечення прав як усього суспільства, так і кожного громадянина, на захист їх життя та здоров'я від негативного впливу іонізуючого випромінювання та забезпечення радіоекологічно безпечного навколишнього природного середовища.

У першу чергу, необхідно зазначити, що юридична відповідальність є базовою категорією правової науки, її вивченню присвячені праці багатьох науковців. Юридична відповідальність є однією із форм соціальної відповідальності, а тому оцінюючи поведінку суб'єкта через призму його соціальної значущості, відповідна поведінка може бути визнана як соціально корисною, так і соціально шкідливою.

Юридична відповідальність за своїм змістом є відмінною від інших видів відповідальності. Юридичний зміст вказаної категорії проявляється у нерозривному зв'язку з державою та у правових настановах, які, власне, забезпечують реалізацію юридичної відповідальності.

Як обґрунтовано вказує Н.М. Оніщенко, необхідно враховувати, що юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, яка, в свою чергу, наступає за порушення соціальних норм (права, звичаїв, моралі, корпоративних норм тощо). Беручи до уваги те, що однією з найбільш важливих закономірностей права є відповідність правової форми змісту суспільних відносин, юридична відповідальність за своєю структурою та змістом повинна відповідати соціальній відповідальності. Співвідношення соціальної та юридичної відповідальності є співвідношенням загального та особливого. Зміст соціальної відповідальності розкривається у єдності двох складових елементів, по-перше, відповідальності суспільства та держави перед окремою особою або соціальною групою, по-друге, відповідальності окремої особи за вчинене діяння перед суспільством, державою, соціальними групами та іншими особами [130, с. 38].

Ю.В. Баулін вказує, що дослідження проблеми юридичної відповідальності є складним процесом, оскільки ні в науковій юридичній літературі, ні в законодавстві послідовно не наводиться одна точка зору на спірні питання, які виникають при дослідженні цієї теми. Без ефективної системи юридичної відповідальності право стає ненадійним і безсилим, і не виправдовує соціальних очікувань. Норми права, встановлені на їх підставі, права та обов'язки членів суспільства можуть перетворитись на «благі» наміри у разі, коли влада не здатна організувати поновлення та захист порушених прав, покарання тих, хто порушує законодавчі заборони, примус до виконання обов'язків. Враховуючи те, що більшість напрямів і процесів пов'язані

з дієвістю права, зокрема, гарантованістю прав та інтересів, відчуттям захищеності, безсумнівною дією механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах, протистоянням сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, на думку цього вченого, юридична відповідальність є засобом забезпечення правомірної поведінки та засобом боротьби з правопорушеннями [186, с. 143].

Виходячи з того, що категорія юридичної відповідальності є багатоаспектною та складною, науковцями вона визначається по-різному. Одні вчені під юридичною відповідальністю пропонують розуміти передбачений нормами права обов'язок суб'єкта зазнати несприятливих наслідків правопорушення. Інші визначають юридичну відповідальність як міру державного примусу за вчинене правопорушення, яка пов'язана з тим, що винна особа була позбавлена особистих майнових або організаційних благ тощо [187, с. 10].

Необхідно зазначити, що законодавство в сфері відповідальності має суспільне значення тільки у тій мірі, в якій воно реалізується. Якщо правоохоронні органи демонструють безсилля в боротьбі з правопорушеннями чи сприяють порушникам, то в суспільстві буде складено переконання, що існуючі правові заборони можна порушувати, не зазнаючи при цьому наслідків по відношенню до себе, і в той же час, із метою захисту своїх прав застосовувати самоуправство чи самосуд як найбільш ефективні способи захисту порушених прав. Крім того, аксіоматичним положенням є те, що в сфері, в якій застосовується державний примус, поширені випадки перевищення повноважень державними органами та посадовими особами, які розслідують справи про правопорушення [185, с. 7].

Дискусійним питанням на сьогодні залишається відсутність єдиної загальноновизнаної точки зору щодо визначення змісту юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Разом із цим, досягнення визначеності щодо поняття вказаної правової категорії є основоположним у сфері охорони навколишнього природного середовища, враховуючи те, що невизначеність сприяє виникненню проблем у процесі формування ефективного механізму правового регулювання використання, охорони та захисту довкілля [101, с. 9].

Зокрема, окремі науковці вважають, що еколого-правову відповідальність можна розглядати лише у контексті позитивної юридичної відповідальності. Із такої точки зору еколого-правову відповідальність необхідно розглядати як розробку стратегій, планів, програм і заходів, що входять у межі екологічного законодавства та їхню реалізацію [128, с. 613].

Становлення юридичної відповідальності за екологічним законодавством характеризується вектором спрямованості на майбутнє, глобалізацією об'єкта та суб'єкта відповідальності, що поєднує необхідність використання наукових знань із зростанням ролі моральної відповідальності. Такий процес безпосередньо пов'язаний із формуванням екологічної культури, підґрунтям якої є інформаційно-комунікаційні відносини та зв'язки, а також розвиток інтелекту та духовного життя. В умовах сьогодення подальший розвиток соціоприродної взаємодії не є можливим без формування високого рівня культури відповідальності як важливої передумови гармонізації соціоприродних відносин, а також сталого екологічно безпечного розвитку людства [128, с. 613-614].

На нашу думку, розглядати відповідальність за екологічним законодавством як виключно позитивну відповідальність є недостатнім для того, щоб можна було вести мову про існування зазначеного правового інституту, враховуючи те, що в такому випадку відповідальність за екологічним законодавством матиме моральний, а не правовий характер.

Питання виокремлення екологічної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності має практичне значення, більше того, деякі науковці пропонують виділяти в ролі самостійного виду відповідальності земельно-правову, природоохоронну, водно-правову відповідальність, а також відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення радіоекологічної безпеки та використання ядерної енергії [186, с. 25].

Разом із цим, необхідно враховувати, що визнанню нових видів юридичної відповідальності повинна сприяти й постановка питання про створення принципово нового механізму їх реалізації.

Як вказує М. Сірант, інститут екологічної відповідальності є функціональним інститутом, для якого характерні зв'язки норм права. Враховуючи зазначене, фактично науковцем замінюється вказане поняття та йдеться не про екологічну відповідальність, а про відповідальність за екологічні правопорушення. Як вважає науковець, «екологічна відповідальність є відповідальністю за забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища та екологічної безпеки та яка настає за порушення екологічного законодавства» [166, с. 161].

О.М. Ткаченко зазначає, що еколого-правову відповідальність можна розглядати як самостійний правовий інститут лише щодо відповідного галузевого виду юридичної відповідальності. Наприклад, еколого-правова кримінальна відповідальність як правовий інститут являє собою систему правових норм, що мають на меті забезпечення ефективного застосування примусових заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили порушення законодавчо визначеного порядку використання природних ресурсів і збереження сприятливих для людини умов навколишнього природного середовища. На думку вченого, екологічна відповідальність почала формуватися саме в межах кримінального права. Особливістю зазначеного правового інституту є комплексний характер, оскільки в систему норм юридичної відповідальності входять не лише норми кримінального права, а й інших галузей права, що доповнюють їх; у свою чергу, це створює умови для застосування кримінально-правових заборон нормами різних інших галузей права, зокрема, адміністративного, атмосферного, водного, земельного, лісового тощо [176, с. 275].

Ю.В. Корнєв визначає юридичну відповідальність за екологічні правопорушення як комплексний інститут, до якого входять норми різної галузевої приналежності, змістом якого є застосування до особи, яка вчинила екологічне правопорушення, заходів державного примусу, виражених в санкції норми права. Екологічний правопорядок є станом суспільних відносин, який відповідає екологічному законодавству. Особа, яка порушує вимоги щодо організації та підтримки екологічного правопорядку, відповідно, порушує положення екологічного

законодавства. Таким чином, діяння визнаються правопорушеннями, за вчинення яких особа буде притягнута до юридичної відповідальності [107, с. 13-14].

Екологічним правопорушенням є винна, протиправна дія (діяння або бездіяльність), що порушує врегульовані правом суспільні відносини, та яка завдає або містить реальну загрозу заподіяння шкоди здоров'ю людини, державі, природокористувачам і навколишньому природному середовищу у цілому [107, с. 13].

Юридичній відповідальності за екологічні правопорушення притаманні певні ознаки:

1) еколого-правова відповідальність покладається в певному процедурному порядку, спеціальним уповноваженим органом, що здійснює державний контроль у сфері охорони довкілля;

2) несприятливі наслідки закріплюються в санкціях норм права, які, в більшості випадків, передбачені екологічним законодавством;

3) еколого-правова відповідальність становить обов'язок правопорушника зазнавати несприятливих для нього наслідків, такі наслідки можуть бути у формі припинення права спеціального природокористування, обмеження права природокористування тощо.

Екологічним правопорушенням є винна, протиправна дія (діяння або бездіяльність), що порушує врегульовані правом суспільні відносини, та яка завдає або містить реальну загрозу заподіяння шкоди здоров'ю людини, державі, природокористувачам і навколишньому природному середовищу загалом.

Для характеристики еколого-правового правопорушення необхідно виходити як із загальних ознак правопорушення (винність, протиправність, загально небезпечний характер), так і спеціальних ознак, до яких належать наступні: шкода завдається безпосередньо довкіллю або природним ресурсам; екологічне правопорушення посягає на екологічні відносини, врегульовані нормами права, передбаченими екологічним законодавством [107, с. 14].

В.І. Андрейцев пропонує розглядати юридичну відповідальність за порушення норм екологічного законодавства як сукупність норм екологічного та інших галузей

права, які здійснюють екологічну функцію, та метою яких є примусове виконання фізичними та юридичними особами вимог законодавства та правил охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів [64, с. 7].

Зазвичай, юридична відповідальність розкривається як негативна реакція держави на протиправну поведінку суб'єкта. У такому розумінні юридична відповідальність має ретроспективний характер, оскільки настає у результаті вчинення правопорушення.

У правовій доктрині сформувався підхід до розуміння позитивної юридичної відповідальності, зміст якої полягає у виконанні суб'єктом законодавчо встановлених вимог. Позитивна юридична відповідальність має перспективний характер, що означає відповідальність за майбутню поведінку, результат якої втілюється у правомірній поведінці суб'єктів [99, с. 45].

Водночас, будь-яка галузева правова відповідальність за скоєне правопорушення відноситься до юридичної відповідальності як різновиду соціальної відповідальності. У свою чергу, для можливості віднесення позитивної відповідальності до форми юридичної відповідальності остання повинна володіти ознаками юридичної (правової) відповідальності.

Прихильники визнання позитивної юридичної відповідальності пропонують визначати її як правильне активно-свідоме виконання особою покладених на неї соціальних обов'язків, обумовлених необхідністю дотримання суспільних інтересів. Із цього випливає, що сама юридична відповідальність є критерієм оцінки людини та полягає в усвідомленні обов'язку діяти правомірно, не порушуючи вимоги чинного законодавства, у підпорядкуванні морально-правовим установкам, прийнятим суспільством. За такого підходу доцільно вести мову не про позитивну юридичну відповідальність, а про особливу систему правових ідей, поглядів, моральних орієнтирів, переконань та уявлень, які виражають ставлення суспільства до правових явищ [174, с. 236].

Необхідно зазначити, що юридична відповідальність, як й інші види соціальної відповідальності, – єдина. «Позитивна» і «негативна» юридична відповідальність є добровільною та примусовою формами реалізації юридичної відповідальності, метою

якої є відобразити зв'язок диспозиції та санкції норми права, заходів державного примусу та юридичних обов'язків, що забезпечують відповідальну та належну поведінку суб'єктів права [136, с. 47].

Позитивна юридична відповідальність має певну систему, до якої входять: суб'єктивне право, соціальний інтерес, поведінка суб'єкта, юридичні обов'язки, заходи морального та матеріального заохочення.

До ознак позитивної юридичної відповідальності належить:

- 1) нормативність;
- 2) забезпеченість державним примусом, переконанням або заохоченням;
- 3) виступає засобом правового стимулювання та державного переконання;
- 4) правомірна поведінка;
- 5) юридичний обов'язок дотримання та виконання вимог, передбачених законом;
- 6) пов'язана з наданням додаткових прав, можливостей й інших соціальних благ;
- 7) виражається в позитивних наслідках особистого, майнового та організаційного характеру;
- 8) застосовується спеціально уповноваженими суб'єктами (керівниками організацій, державними органами);
- 9) здійснюється в особливій процесуальній формі;
- 10) виступає формою реалізації заохочувальної санкції правової норми в конкретному випадку та по відношенню до конкретної особи, однак не ототожнюється з нею [186, с. 15].

Метою позитивної юридичної відповідальності є упередження соціально невігідної, пасивної, але все ж відповідної правовим нормам поведінки та протиправної поведінки у стимулюючій, «м'якій» формі; виховання громадян у дусі поваги до закону як ефективного інструмента задоволення їхніх потреб і соціальної цінності; стимулювання за вчинення найбільш значущих правомірних діянь [186, с. 16].

Зміст позитивної відповідальності полягає у відповідальності органів державної влади один перед одним, а також у обов'язку здійснювати повноваження, передбачені чинним екологічним законодавством України. Водночас, до санкцій позитивної моральної еколого-правової відповідальності, яку можуть застосовувати уповноважені державні органи, належать: заслуховування звітів про діяльність органу, посадової особи виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища; заохочення громадян, які відзначилися в збереженні, охороні та відновленні довкілля, нагородження медалями, орденами, нагрудними знаками, грамотами, дипломами, подяками, присвоєння почесних звань і нагородження відзнаками [186, с. 37].

Отже, позитивна юридична відповідальність є видом юридичної відповідальності, що являє собою відповідну реакцію суспільства та держави на здійснене правомірне соціально корисне діяння особи у формі застосування різноманітних заходів правового заохочення. Такими заходами можуть бути наступні:

- 1) заходи організаційного характеру (підвищення у посаді);
- 2) заходи майнового характеру (грошова премія);
- 3) заходи особистого характеру (присвоєння почесного звання, винесення подяки) [187, с. 15].

Суб'єкти позитивної відповідальності можуть бути індивідуальними та колективними, тобто фізичні та юридичні особи. Вина у діях таких суб'єктів відсутня, крім того, саме протиправне діяння може взагалі не здійснюватися ними. Одна з особливостей застосування санкцій за екологічним законодавством полягає у охопленні позитивною відповідальністю різних суб'єктів, у коло яких можуть входити фізичні особи, юридичні особи, органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Разом із цим, підставою для притягнення до позитивної відповідальності за екологічним законодавством є відповідність поведінки суб'єкта екологічних правовідносин передбаченим вимогам, закріпленим у законодавстві.

Враховуючи зазначене, можемо зробити висновки, що зміст юридичної відповідальності за екологічним законодавством включає й позитивну відповідальність. Отже, відповідальність за екологічним законодавством знаходиться на «перетині» соціальної та правової відповідальності, водночас, така специфіка не обумовлює «розмивання» змісту зазначеної правової категорії.

На думку деяких науковців, позитивна юридична відповідальність за екологічним законодавством є певною моделлю поведінки в сфері охорони навколишнього природного середовища, а також являє собою високоморальну правову категорію [163, с. 75]. Позитивній юридичній відповідальності за екологічним законодавством притаманні наступні ознаки:

встановлюється державою в ролі заохочення;

застосовується уповноваженими суб'єктами (органи державної влади, керівники організацій, у тому числі громадських);

виражається у позитивних наслідках як майнового, так і організаційного характеру;

є формою реалізації екологічної санкції, проте не тотожне їй;

застосовується в особливій процесуальній формі [163, с. 76].

На відміну від ретроспективної юридичної відповідальності за екологічним законодавством, до складу позитивної не входить екологічне правопорушення. Крім того, позитивна і ретроспективна юридична відповідальність різняться між собою за характеристикою умислу. Зокрема, при негативній юридичній відповідальності умисел може бути як прямий, так і непрямий, у свою чергу, при позитивній юридичній відповідальності особа усвідомлює наслідки своїх дій і усвідомлено їх вчиняє, керуючись високим рівнем еколого-правової свідомості та культури. Позитивна юридична відповідальність, у більшості випадків, також виражається в діях, однак не виключається й бездіяльність (наприклад, утримання від порушень вимог законодавства), а при негативній юридичній відповідальності можливо вчинення як дій, так і бездіяльності, проте вони є протиправними, що зумовлює застосування до правопорушника заходів карного характеру [175, с. 81].

Існування саме позитивної юридичної відповідальності за екологічним законодавством підтверджує й стаття 66 Конституції України, згідно з положеннями якої на «особу покладається обов'язок не заподіювати шкоду природі» [1].

Тепер проаналізуємо більш детально правову природу негативної юридичної відповідальності, зокрема, у сфері порушення екологічного законодавства України.

Негативна юридична відповідальність за порушення та недотримання норм законодавства являє собою комплекс заходів державного примусу, що застосовується до винних осіб. Метою застосовування заходів державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, є: попередження вчинення нового правопорушення; відновлення порушених прав; стимулювання до дотримання положень законодавства [184, с. 3].

Негативна юридична відповідальність є особливим видом юридичної відповідальності, яка є відповідною реакцією держави та суспільства на вчинене особою винне протиправне діяння у вигляді застосування до такої особи заходів державного примусу. До таких заходів належать:

- 1) заходи організаційного характеру (звільнення);
- 2) заходи майнового характеру (штраф);
- 3) заходи особистого характеру (позбавлення волі) [187, с. 16].

Основними функціями негативної юридичної відповідальності є превентивна (попереджувальна), виховна, каральна та компенсаційна. Фактичною підставою негативної юридичної відповідальності виступає правопорушення, що характеризує його сукупність ознак, які утворюють його склад. У свою чергу, юридичною підставою негативної юридичної відповідальності є правова норма та відповідний акт правозастосування (наприклад, рішення суду, наказ адміністрації тощо), згідно з яким уповноважений орган встановлює конкретну форму та обсяг примусових засобів до особи правопорушника [129, с. 1049].

Ознаками негативної юридичної відповідальності є:

- 1) настає за вчинене правопорушення;
- 2) спирається на державний примус;
- 3) визначається державою в нормах права;

- 4) виражається у настанні негативних наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру по відношенню до винної особи;
- 5) пов'язана з покладенням на винну особу нового додаткового обов'язку;
- 6) виступає формою реалізації санкції норми права в конкретному випадку та застосовується по відношенню до конкретної особи;
- 7) застосовується спеціально уповноваженими органами державної влади;
- 8) здійснюється в процесуальній формі [184, с. 16-17].

На підставі положень чинного національного законодавства України виділяють три види санкцій, що можуть бути застосовані до особи, яка вчинила правопорушення, а саме:

- 1) правовідновлюючі санкції (наприклад, скасування незаконного правового акту);
- 2) компенсаційні санкції, пов'язані із відшкодуванням заподіяної шкоди;
- 3) каральні санкції (наприклад, позбавлення, обмеження волі) [93, с. 379].

Г.І. Балюк обґрунтовано зазначає, що для всіх видів юридичної відповідальності в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки характерний превентивний (попереджувальний) характер, тобто недопущення правопорушення. Для будь-якої сфери господарського комплексу, де використовуються джерела іонізуючого випромінювання та ядерна енергія, ця ознака має важливе значення [67, с. 27].

Юридичній відповідальності у сфері забезпечення радіоекологічної безпеки притаманні як загальні ознаки юридичної відповідальності, так і специфічні ознаки. Останні обумовлені специфікою об'єкта правового регулювання, а саме – здійснення діяльності, пов'язаної з використанням джерел іонізуючого випромінювання, ядерної енергії, що характеризуються високим рівнем ризику щодо ймовірності радіоактивного забруднення, ядерного інциденту, радіоактивних викидів.

Підставою для притягнення за порушення законодавства у сфері забезпечення радіоекологічної безпеки є вчинення ядерного правопорушення.

Під ядерним правопорушенням необхідно розуміти винне, протиправне радіоекологічно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на

встановлений законом порядок використання ядерної енергії. Ядерні правопорушення полягають у невиконанні, недотриманні норм, правил і стандартів, ядерної та радіаційної безпеки, що порушують права громадян і завдають шкоди навколишньому природному середовищу. Враховуючи зазначене, юридичній відповідальності в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки притаманний принцип відповідальності без вини [167, с. 16].

У цілому, варто зазначити, що законодавчу базу інституту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення складає широкий спектр нормативних актів, прийнятих із метою збереження, охорони та захисту природи (стаття 66 Конституції України [1], розділ XV Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14]). Задля забезпечення захисту об'єктів навколишнього природного середовища та, загалом, навколишнього природного середовища законодавцем було включено у різні галузеві кодекси (Цивільний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України) норми щодо відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу.

До видів юридичної відповідальності за порушення законодавства в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки належать дисциплінарна, матеріальна адміністративна та кримінальна відповідальність. Крім того, вітчизняним законодавством передбачена матеріальна, адміністративна та кримінальна відповідальність за недотримання чи порушення законодавчих вимог в сфері забезпечення екологічної безпеки на територіях, які зазнали радіоактивного забруднення (статті 81 – 83 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [15], стаття 22 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» [19], стаття 16 Закону України «Про видобування і переробку уранових руд» [18], стаття 22 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [12]).

У контексті теми нашого дослідження варто згадати положення статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно

до якої «встановлюється юридична відповідальність за порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище та порушення норм екологічної безпеки» [14].

Крім того, згідно з частиною першою статті 69 Закону України «Про охорону навколишнього середовища» «школа, яка була заподіяна внаслідок порушення законодавства в сфері охорони навколишнього природного середовища, компенсується у повному обсязі» [14].

До того ж, притягнення винної особи до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності не звільняє її від обов'язку відшкодування заподіяної шкоди відповідно до розмірів і в порядку, передбачених законом [179, с. 203].

Як було згадано вище, за недотримання чи порушення законодавства в сфері забезпечення екологічної безпеки на радіоактивно забруднених територіях, особа може бути притягнута до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Проаналізуємо більш детально адміністративну відповідальність за недотримання чи порушення законодавства в сфері забезпечення екологічної безпеки на радіоактивно забруднених територіях.

Адміністративна відповідальність здійснюється в адміністративному порядку, тобто в процесі реалізації виконавчо-розпорядчих повноважень спеціально уповноваженим органом державної влади.

Деякі органи адміністративної юрисдикції, що володіють спеціальною компетенцією щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, за правовим статусом є органами виконавчої влади, наділеними контрольними повноваженнями в сфері відносин, що складають об'єкт відповідних правопорушень. Це означає, що притягнення до адміністративної відповідальності здійснюється компетентним органом у процесі здійснення державного управління, а саме – реалізації такої функції державного управління як контроль. Із процесуальної точки зору процедура притягнення до адміністративної відповідальності визначена адміністративно-правовими нормами у формі адміністративного провадження [186, с. 229].

Функціональне призначення адміністративної відповідальності згідно із найбільш поширеними концепціями полягає в каральній та охоронній функціях. Проте, крім охоронної та каральної, розроблені нові концепції адміністративної відповідальності – правозахисна, публічно-сервісна та управлінська.

Відповідно до правозахисної концепції адміністративну відповідальність необхідно розглядати як механізм захисту прав і свобод громадян.

Способами реалізації правозахисної функції адміністративної відповідальності можуть бути:

сприяння забезпеченню формування матеріальної бази для реалізації певних прав громадян України;

реалізація органами виконавчої влади адміністративної відповідальності як примусового методу державного управління;

механізм деліктного адміністративно-правового регулювання (у випадках, коли відносини, що пов'язані зі забезпеченням прав громадян, врегульовані виключно шляхом встановлення адміністративної відповідальності за певні правопорушення);

встановлення адміністративної відповідальності за правопорушення, об'єктом яких виступають не самі права громадян, а також й інші цінності, у результаті посягання на які створюється загроза порушення прав громадян;

забезпечення за допомогою адміністративної відповідальності виконання законних вимог органів державної влади, що пов'язані з припиненням дій, які порушують права та свободи людини [63, с. 480].

Із точки зору публічно-сервісної концепції адміністративна відповідальність у випадках, передбачених законодавством, може виступати в якості засобу забезпечення виконання зобов'язань, що випливають із договорів або інших відносин, що не пов'язані з державним управлінням.

У такому разі відносини адміністративної відповідальності відносяться до адміністративно-правових за ознакою участі в них органів, що наділені розпорядчо-виконавчими повноваженнями.

Однак, реалізація відповідних повноважень має сервісний, обслуговуючий характер, а користь від такої діяльності отримують як ті суб'єкти, права яких були

порушені, так і держава. Інтерес держави у такому разі задовольняється за рахунок надходження до бюджету сум штрафних санкцій, а інтерес однієї з сторін, наприклад, цивільно-правових відносин, задовольняється за рахунок владного впливу на іншу сторону – особу, яка вчинила правопорушення [105, с. 10].

У контексті управлінської концепції адміністративна відповідальність являє собою особливий засіб реалізації примусового методу державного управління, зміст якого полягає у застосуванні адміністративних стягнень до об'єкта управління у випадку невідповідності його поведінки вимогам, передбаченим законодавством. Разом із цим, адміністративна відповідальність використовується у такому випадку виключно у відкритих системах, в яких об'єкт і суб'єкт управління не перебувають у відносинах організаційного підпорядкування та суб'єкт управління обмежений у виборів методів управління, не маючи інших засобів прямого впливу на об'єкт [117, с. 117].

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення являє собою обов'язок особи, яка вчинила адміністративне екологічне правопорушення зазнати несприятливих наслідків у формі адміністративного стягнення, що накладається на особу у порядку, передбаченому законодавством. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення передбачає застосування компетентним органом держави заходів адміністративного примусу за вчинення адміністративного екологічного правопорушення.

До специфічних рис, притаманних адміністративній відповідальності за екологічні правопорушення, можемо віднести наступні:

1) суб'єктами адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення можуть бути як фізичні, так і юридичні особи;

2) об'єктом посягання адміністративного екологічного правопорушення є суспільні відносини в сфері державного управління в галузі охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів;

3) адміністративні проступки в екологічній сфері мають менш суспільно небезпечний характер, ніж екологічні кримінальні правопорушення;

4) адміністративні стягнення за екологічні правопорушення можуть бути покладені на правопорушників як у судовому, так і в позасудовому порядку.

Одним із адміністративно-примусових заходів та способів реалізації методів виховання є притягнення до адміністративної відповідальності винних осіб у порушенні норм і правил ядерної та радіаційної безпеки (стаття 95 Кодексу України про адміністративні правопорушення [6]).

Суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення норм і правил ядерної та радіаційної безпеки можуть бути громадяни, установи, підприємства, організації (ліцензіати), що здійснюють діяльність у сфері використання ядерної енергії, у результаті якої було порушено відповідні норми та правила безпеки чи умови дозволів на ведення робіт, пов'язаних із використанням ядерної енергії, джерел іонізуючого випромінювання, якщо такі порушення завдали або могли завдати шкоди здоров'ю людей або навколишньому природному середовищу [113, с. 15].

Під порушенням норм і правил ядерної та радіаційної безпеки необхідно розуміти невиконання норм, правил, норм і стандартів із ядерної та радіаційної безпеки у сфері використання ядерної енергії, або умов дозволів на ведення робіт, передбачених статтею 28 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [15].

Об'єктом захисту є встановлений чинним ядерним законодавством України порядок дотримання норм, стандартів і правил ядерної та радіаційної безпеки або умов дозволів на ведення робіт фізичною особою [103, с. 150].

Статтю 46-1 КУпАП «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення» встановлено притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за «порушення встановлених законодавством вимог радіаційної безпеки в зоні радіаційного забруднення», яка може виражатись у формі наступний діянь:

- 1) проникнення в зону радіаційного забруднення без відповідного дозволу;
- 2) самовільного поселення в зоні радіаційного забруднення;
- 2) пошкодженні, перенесенні чи знищенні огорожі зони радіаційного забруднення або знаків радіаційного забруднення [6].

За вчинення зазначених вище дій передбачена санкція у вигляді штрафу в розмірі від 20 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією знарядь вчинення вказаного правопорушення, а для посадових осіб – накладення штрафу в розмірі від 25 до 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією знарядь вчинення такого правопорушення [6].

На нашу думку, встановлення такого розміру штрафу не відповідає тим наслідкам, які можуть настати в результаті порушення вимог радіаційної безпеки та потребує перегляду.

Питання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки потребують предметної уваги, беручи до уваги активний розвиток вітчизняного ядерного законодавства та приведення його у відповідність праву Європейського Союзу. Розвиток ядерного права вносить багато новацій у регулювання відносин, пов'язаних із притягненням до адміністративної відповідальності.

Таким чином, необхідним є переосмислення окремих положень теорії та практики щодо адміністративної відповідальності за порушення норм і правил ядерної та радіаційної безпеки, а також за порушення режиму радіаційної безпеки на території, що зазнала радіоактивного забруднення [84, с. 182].

Як зазначає Г.І. Балюк, надійною законодавчою основою для підвищення ефективності інституту адміністративної відповідальності у сфері використання ядерної енергії є Кодекс України про адміністративні правопорушення, оскільки саме цей кодифікований акт закріплює вихідні положення щодо визначення змісту адміністративної відповідальності та адміністративного правопорушення, а також завдань адміністративного законодавства в сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки [67, с. 27-28].

Незважаючи на це, вчена констатує той факт, що Кодексом України про адміністративні правопорушення визначено обмежене коло складів адміністративних правопорушень у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, за порушення яких винні особи можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності і, як справедливо наголошує Г.І. Балюк, найбільш важливо, щоб винні особи дійсно понесли таку відповідальність [67, с. 28].

Крім того, невелика частина адміністративних правопорушень, що передбачені статтями 81–83 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [15], знайшла відображення у реальних правових конструкціях Кодексу України про адміністративні правопорушення. У зв'язку з цим існує необхідність розширення кола складів адміністративних правопорушень у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, використання ядерної енергії, за вчинення яких винні особи повинні бути притягнуті до адміністративної відповідальності.

Із прийняттям законів України «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювання» та «Про видобування та переробку уранових руд» виникла необхідність у вдосконаленні Кодексу України про адміністративні правопорушення шляхом доповнення його новими складами адміністративних правопорушень, які б передбачали притягнення особи до адміністративної відповідальності у випадку порушення законодавства у сфері забезпечення радіоекологічної безпеки та використання ядерної енергії.

На нашу думку, також є всі підстави для виокремлення окремої глави в Кодексі України про адміністративні правопорушення, у якій були б згруповані ядерні правопорушення та виділені склади адміністративних правопорушення згідно зі статтею 81 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [67, с. 28-29].

Зазначене стосується і екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій (наприклад, порушення встановлених правил зняття із експлуатації джерел іонізуючого випромінювання, уранових об'єктів і ядерних установок, невиконання вимог екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій та інші).

Окремо варто зазначити про важливу роль заходів адміністративного примусу. До таких заходів належать адміністративно-попереджувальні заходи та заходи адміністративного перетинання.

Адміністративно-попереджувальними заходами є організація та здійснення радіометричного контролю території, що зазнала радіоактивного забруднення, вимога щодо отримання дозволу на вивезення із території, що зазнала радіоактивного забруднення, транспортних засобів, будівельних матеріалів, устаткування та інших

предметів, які є радіоактивно забрудненими, понад рівні, що допускаються законодавством. Заходами адміністративного перетинання можуть бути адміністративне затримання осіб, які порушують вимоги режиму ядерної та радіаційної безпеки в зоні радіаційного забруднення, а саме у разі самовільного поселення в цій зоні, проникнення в радіаційну зону без дозволу від уповноважених органів або пошкодження, перенесення чи знищення знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначеної зони [167, с. 16].

Кримінальна відповідальність за недотримання чи порушення вимог законодавства у сфері забезпечення радіоекологічної безпеки та використання ядерної енергії застосовується за суспільно небезпечні ядерні правопорушення у формі кримінальних правопорушень. Склади кримінальних правопорушень, підстави притягнення до кримінальної відповідальності та кримінально-правові санкції за їх вчинення закріплені в Кримінальному кодексі України [98, с. 116].

Змістом кримінальної відповідальності є врегульовані нормами кримінального права суспільні відносини. Таким чином, кримінальну відповідальність необхідно визначати через призму правового становища особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а сама кримінальна відповідальність визначається як сукупність реалізації кримінально-правових, виконавчих і процесуальних відносин [110, с. 117].

Водночас, у межах публічно-правових відносин обмеження державою життєво важливих прав і свобод людини, у тому числі, винної особи, можливе з урахуванням статті 6 Конституції України, відповідно до якої державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову.

Виходячи з цього, міра та вид обмежень прав і свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинні бути визначені законодавцем (законодавчий аспект кримінальної відповідальності), здійснені спеціально уповноваженими органами виконавчої влади (виконавчий аспект) та конкретизовані (індивідуалізовані) судом (судовий аспект) [151, с. 144].

Діяльність законодавчих, виконавчих і судових органів державної влади щодо встановлення, індивідуалізації та реалізації кримінальної відповідальності мають різну правову форму, зміст, підстави, початок і закінчення та реалізуються в межах

певних правовідносин; водночас, їх об'єднує та обставина, що вони всі відображають правову та соціальну сутність кримінальної відповідальності – обмежують права і свободи особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [187, с. 341].

Кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення передбачена КК України.

Визначення поняття «кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення» необхідно розкривати з урахуванням загального поняття кримінальної відповідальності та його ознакам, до яких належать: кримінальна відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення є одним із видів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення; застосовується виключно судом; склади екологічних кримінальних правопорушень передбачені виключно КК України; злочинні діяння в екологічній сфері мають найбільш високу суспільну небезпечність; суб'єктом кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення, як правило, виступають фізичні особи; порядок кримінально-правового впливу на правопорушників передбачений нормами кримінального процесуального законодавства.

Під екологічним кримінальним правопорушенням необхідно розуміти винне, протиправне суспільно небезпечне діяння фізичної особи, що посягає на екологічний правопорядок та завдає шкоди здоров'ю та майну людей, довкіллю, природним ресурсам або створює загрозу такого заподіяння, за яке настає кримінальна відповідальність передбачена КК України.

Відповідно до статті 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» встановлена кримінальна відповідальність за такі діяння, як неналежне проведення чи ухилення від проведення на території, що зазнала забруднення випромінюванням або небезпечними речовинами, дезактиваційних або інших відновлюваних заходів, що здійснюються з метою усунення чи ліквідації наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладений відповідний обов'язок, якщо відповідні дії спричинили загибель людей або настання інших тяжких наслідків [7].

Актуальним питанням залишається необхідність вдосконалення правового регулювання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки та використання ядерної енергії, враховуючи високий рівень суспільної небезпеки злочинних діянь у сфері використання ядерної енергії, їхню кінцеву спрямованість проти особи та права на життя в радіоекологічно безпечному навколишньому природному середовищі.

Кримінально-правові норми у сфері забезпечення радіоекологічної безпеки та використання ядерної енергії повинні за своєю метою та складом представляти собою превентивні (попереджувальні) нормативні установки, які спрямовані на попередження заподіяння ядерної та радіаційної шкоди як самій людині, так і навколишньому природному середовищу, а також на попередження фактів вчинення кримінальних правопорушень у окресленій сфері. Зокрема, до стратегії відповідної кримінально-правової норми повинно бути включено:

- 1) попередження самої надзвичайної ситуації;
- 2) попередження причин виникнення надзвичайних ситуацій у процесі використання ядерної енергії (заборона використання процесів, що становлять безпосередню загрозу життю та здоров'ю людини або можуть негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища) [67, с. 30].

Враховуючи вищезазначене, можемо зробити наступні висновки.

Інститут еколого-правової відповідальності є складовим елементом системи екологічного законодавства.

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства має комплексний характер, враховуючи, що заходи щодо притягнення до такого виду юридичної відповідальності передбачені в різних законодавчих актах. Ще однією ознакою юридичної відповідальності є система однотипних правових норм, в санкціях яких передбачені заходи щодо притягнення до юридичної відповідальності. Наявність такої системи однотипних норм юридичної відповідальності та закріплення їх в спеціалізованому акті екологічного законодавства є підтвердженням існування екологічної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності.

Екологічне правопорушення є протиправним, винним діянням (дія або бездіяльність), що посягає на встановлений у державі екологічний правопорядок і завдає шкоду або створює реальну загрозу такого заподіяння здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу.

Основними причинами вчинення екологічних правопорушень, зокрема й радіоекологічних, є низький рівень еколого-правової свідомості та культури як представників контролюючих органів, так і суспільства в цілому; споживацька психологія щодо використання природних ресурсів; дублювання повноважень контролюючих органів тощо.

Досліджуючи форми юридичної відповідальності за екологічним законодавством за порушення та недотримання вимог чинного національного законодавства України в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки та правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, можемо визначити дві її форми – перспективну (позитивну) юридичну відповідальність і ретроспективну (негативну) юридичну відповідальність.

На нашу думку, враховуючи вимоги, закріплені статтею 81 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», необхідно Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнити статтями, які б стосувались наступних питань: статтею 95-2 «Порушення встановлених правил зняття з експлуатації уранових об'єктів, джерел іонізуючого випромінювання та ядерних установок» та статтею 95-3 «Невиконання вимог екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій». Щодо останньої, то внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення можливе лише після нормативного закріплення порядку здійснення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Крім того, вдосконалення чинного законодавства в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій необхідне з метою підвищення ефективності практичного застосування кримінально-правової норми, що передбачена статтею 237 Кримінального кодексу України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення».

Висновки до розділу 3

Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій неможливе без здійснення державного регулювання безпеки використання ядерної енергії та створення відповідної системи державних органів. Державне регулювання безпеки використання ядерної енергії полягає у захисті людини та навколишнього природного середовища та забезпеченні безпеки джерел іонізуючого випромінювання, ядерних установок у результаті діяльності, пов'язаної з використанням ядерної енергії.

Органи, які наділені компетенцію в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, можемо поділити на органи загальної та спеціальної компетенції. До органів загальної компетенції належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, місцеві органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Органами спеціальної компетенції у сфері забезпечення радіаційної безпеки при радіоактивному забрудненні території та її оздоровленні в Україні є: Міндовкілля України, Міністерство енергетики України, Міністерство охорони здоров'я України, Держатомрегулювання України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Оператором чотирьох атомних електростанцій в Україні є ДП «НАЕК «Енергоатом». У лютому 2023 року Верховної Радою України був прийнятий Закон України «Про акціонерне товариство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом». Зазначеним законодавчим актом передбачені правові, організаційні та економічні засади створення та діяльності акціонерного товариства «НАЕК «Енергоатом», держава в особі Кабінету Міністрів України є засновником акціонерного товариства та сто відсотків акцій належать державі.

У 2001 році було утворено ДП «Бар'єр», метою якого є обслуговування хвостосховищ радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок переробки уранових руд на колишньому виробничому об'єднанні «Придніпровський хімічний завод».

Державне підприємство «Бар'єр» перебуває на межі банкрутства, головним чином через неналежне його фінансування державою, у тому числі, необхідне для сплати податку, у зв'язку з чим станом на 1 січня 2022 року підприємство мало податковий борг у сумі 33300685 грн, з них 32606851 грн. – перед місцевим бюджетом через несплату земельного податку. Фінансування діяльності ДП «Бар'єр» у частині обслуговування хвостосховищ РАВ, що утворилися внаслідок переробки уранових руд на колишньому ВО «ПХЗ», у тому числі, з оплати праці персоналу, сплати податків тощо, з огляду на її неприбутковість, має здійснюватися, передусім, з державного бюджету.

Державне підприємство «СхідГЗК» є єдиним в Україні підприємством, що здійснює виробництво уранового оксидного концентрату. На сьогоднішній день ДП «СхідГЗК», знаходиться у кризовому стані внаслідок зупинки діяльності у 2022 році. Станом на 05 липня 2023 року кредиторська заборгованість підприємства складає 3,7 мільярда гривень. З огляду на масштабність питання, екологічні, організаційні, правові, фінансові та інші чинники, його вирішити силами одного ДП «СхідГЗК» неможливо. З огляду на наведене, нагальним є питання забезпечення виконання Урядом заходів по затвердженню Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу до 2026 року та надання бюджетної підтримки ДП «СхідГЗК», з метою запобігання його банкрутству та продовження видобутку уранової руди з одночасним забезпеченням екологічної безпеки цього уранового об'єкта і прилеглої території.

Актуальним також є питання нормативно-правового забезпечення безпечного зняття з експлуатації уранових шахт ДП «СхідГЗК», які є неприбутковими у зв'язку з вичерпанням запасів уранової руди відповідного родовища, та екологічного оздоровлення відповідних територій.

Важливим аспектом екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є фінансування відповідних заходів.

Особливістю правового режиму радіоактивно забруднених земельних ділянок є неможливість використання їх у господарській діяльності. На нашу думку, статтю 283 ПК України доцільно доповнити положенням про те, що «не підлягають

оподаткуванню землі промисловості (енергетики), на яких розташовані місця відходів уранового виробництва, що містять природні радіоактивні речовини, споруди та будівлі, забруднені природними радіоактивними речовинами».

При цьому пропонується встановити дотації з Державного бюджету для місцевих бюджетів задля компенсації втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок звільнення від оподаткування земельних ділянок, що є радіоактивно забрудненими. Також вважаємо доцільним визнати захищеними видатками бюджету видатки на заходи з екологічного оздоровлення територій колишніх уранових об'єктів шляхом внесення відповідних змін до статті 55 Бюджетного кодексу України.

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства має комплексний характер, враховуючи, що заходи щодо притягнення до такого виду юридичної відповідальності передбачені в різних законодавчих актах. Ще однією ознакою юридичної відповідальності також є система однотипних правових норм, у санкціях яких передбачені заходи щодо притягнення до юридичної відповідальності.

Доцільно визначити дві форми юридичної відповідальності за порушення та недотримання вимог чинного національного законодавства України в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки та правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій – перспективну (позитивну) юридичну відповідальність і ретроспективну (негативну) юридичну відповідальність.

На нашу думку, доцільно доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення наступними статтями: статтею 95-2 «Порушення встановлених правил зняття з експлуатації уранових об'єктів, джерел іонізуючого випромінювання та ядерних установок» та статтею 95-3 «Невиконання вимог екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій». Однак, варто зазначити, що доповнення такими статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення можливе лише після закріплення порядку здійснення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій на нормативно-правовому рівні.

З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року російськими військовими було тимчасово окуповано території Чорнобильської та Запорізької АЕС. У результаті цього було викрадено деякі радіоактивні матеріали,

викрадено та пошкоджено джерела іонізуючого випромінювання, фактично повністю знищено інфраструктуру у м. Чорнобилі, у тому числі, частково знищено або викрадено спеціальне обладнання для моніторингу радіоактивного забруднення тощо. Шкода, заподіяна вищезазначеними діями, може мати катастрофічні наслідки. Водночас, екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених об'єктів і територій є довгостроковим та потребує значних обсягів фінансування. Відшкодування шкоди заподіяної довкіллю, в тому числі атомним об'єктам і радіоактивно забрудненим територіям, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, має бути покладено на Російську Федерацію як на країну-окупанта.

Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених об'єктів і територій є довгостроковим та потребує значних обсягів фінансування. Відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, у тому числі, урановим об'єктам і радіоактивно забрудненим територіям, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, має бути покладено на Російську Федерацію як країну-окупанта.

Компенсація шкоди, заподіяної країною-агресором, можлива після підписання відповідних міжнародних документів. У таких міжнародних актах необхідно закріпити норми про визначення розмірів та порядку компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації, у тому числі, шкоди довкіллю.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження дозволило зробити наступні висновки.

1. Радіаційне забруднення є одним із найбільш небезпечних видів забруднення небезпечними речовинами. Радіоактивне забруднення відноситься до фізичного забруднення, що означає привнесення у навколишнє природне середовище джерела енергії, яке знаходить свій прояв у відхиленні від норми його фізичних властивостей. Фізична природа радіоактивності полягає у мимовільному перетворенні атомних ядер, у результаті чого змінюється їх масове число та виникає іонізуюче випромінювання, що складається з трьох видів (основних) ядерних випромінювань (альфа, бета та гамма промені).

Під радіоактивно забрудненою територією необхідно розуміти частину території, яка здійснює негативний вплив на навколишнє природне середовище та загрожує здоров'ю населення, та яка підлягає екологічному оздоровленню після забруднення радіоактивними речовинами.

Регулювання правового режиму радіоактивно забруднених територій ставить перед нашої державою низку проблем, основу яких складає розробка та реалізація програми екологічного оздоровлення відповідних територій.

Уперше з необхідністю правового регулювання режиму радіоактивно забруднених територій Україна зіткнулась після Чорнобильської катастрофи, причому особливістю законодавства в цій сфері було і залишається те, що регулюванню підлягають, в основному, законодавчо визначені території, яке визначає їхні кордони та спеціальні соціальні та еколого-оздоровчі заходи.

Регулювання відносин щодо визначення правового режиму радіоактивно забруднених територій має комплексний характер та включає різноманітні галузеві норми, у першу чергу, йдеться про норми екологічного та ядерного права. Це норми права, що визначають межі радіоактивно забрудненої території, градацію такої території залежно від радіометричних показників і передбачають набір спеціальних заходів екологічного оздоровлення радіоактивно забрудненої території. Правовий режим радіоактивно забруднених територій включає в себе систему спеціальних

обмежень щодо використання природних ресурсів, захисні та відновлювальні заходи, порядок визначення меж такої території, особливий порядок державного управління такою територією, обсяг прав і обов'язків суб'єктів екологічних правовідносин, а також механізм, який забезпечує запобігання порушенням режиму природокористування.

2. До Чорнобильської катастрофи правове регулювання використання ядерної енергії та радіаційного захисту здійснювалось підвідомчими актами. Катастрофа на ЧАЕС завдала значної шкоди екологічного та соціально-економічного характеру нашій державі. На території України виникли суспільні відносини нового типу, що потребували спеціального правового регулювання. Після проголошення незалежності України на порядок денний постала необхідність розробки концепції державного управління ядерною галуззю в Україні, яка передбачала б створення нормативно-правової бази в сфері регулювання відносин використання ядерної енергії та радіаційного захисту.

На сьогодні можемо констатувати той факт, що державою продемонстровано готовність та прихильність забезпечення пріоритету людини та довкілля в сфері використання ядерної енергії, а також запровадження ефективних засобів захисту від потенційної небезпеки з метою захисту життя та здоров'я окремих осіб і суспільства в цілому, навколишнього природного середовища від негативного впливу іонізуючого випромінювання, РАВ під час виробництва ядерного палива.

Основним нормативно-правовим актом, положеннями якого визначений правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення, є Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року. Цим Законом визначено чотири види режимів відповідної території, які відрізняються між собою порядком здійснення та організації ведення на них господарської діяльності. Крім вказаного законодавчого акту, норми якого спрямовані на екологічне оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, варто зазначити Закон України «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з

експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» від 11 грудня 1998 року.

Окремо слід звернути увагу на проблеми встановлення правового режиму на інших, крім територій Чорнобиля, об'єктах і територіях, – об'єктах і територіях урановидобувних та уранопереробних підприємств, яким, на нашу думку, не приділено належної уваги та недостатньо врегульовано в законодавстві. Закон України «Про видобування і переробку уранових руд» є основним законодавчим актом, положеннями якого врегульовано провадження діяльності в урановій сфері. З метою захисту населення від можливого негативного впливу діяльності уранових об'єктів у місцях їхнього розташування встановлюються території з особливим режимом, санітарно-захисна зона та зона спостереження.

Однак, аналізуючи наявну інформацію щодо санітарно-захисної зони промайданчика колишнього уранового виробництва ВО «ПХЗ», за радіаційним фактором відповідно до чинного законодавства вона не була встановлена. Крім того, Положення про режимну територію колишнього уранового виробництва ВО «Придніпровський хімічний завод», затверджене рішенням Дніпродзержинської міської ради від 24 червня 2005 року, фактично суперечить вимогам чинного законодавства України. На нашу думку, доцільно було б надати повноваження щодо встановлення правового режиму відповідних зон ВО «ПХЗ» органам місцевої влади за погодженням із Держатомрегулювання України.

Порядок припинення діяльності уранових об'єктів, а також порядок формування та використання коштів на дезактивацію, рекультивацію земель, здійснення контролю в санітарно-захисній зоні та зоні спостереження цих об'єктів на сьогодні в Україні чітко не регламентований.

Відсутність достатньої вітчизняної нормативно-правової бази щодо регулювання процедури закриття уранових шахт та виділення фінансування на проведення екологічно оздоровчих заходів відповідних об'єктів зумовлює перебування територій у занедбаному стані та здійснення негативного впливу на життя та здоров'я людей, а також на навколишнє природне середовище.

3. Катастрофа на Чорнобильській АЕС, що відбулась у 1986 році, призвела до глобальних демографічних, медичних та радіоекологічних наслідків, а також спричинила серйозний негативний вплив на економічний і соціальний розвиток постраждалих територій. Однак, саме ці наслідки обумовили початок формування вітчизняного законодавства в сфері соціального захисту осіб, які постраждали в результаті радіоактивного забруднення територій.

Рівень правового та соціального захисту громадян є показником розвитку усього суспільства та держави, проте, проаналізувавши наявну нормативно-правову базу в сфері соціального захисту осіб, які постраждали в результаті радіоактивного забруднення територій, можемо вказати на наявність певних недоліків чинного національного законодавства, що, у свою чергу, впливає на якість реалізації задекларованих положень.

Державна політика в сфері соціального захисту осіб, постраждалих від катастрофи на Чорнобильській АЕС, і щодо створення умов проживання та праці на радіоактивно забруднених територіях базується на таких основних принципах: повної компенсації шкоди особам, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС та соціального захисту такої категорії осіб; пріоритету здоров'я та життя осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; повної відповідальності держави за створення нешкідливих і безпечних умов праці; застосування економічних методів покращення рівня життя шляхом проведення політики пільгового оподаткування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; комплексного виконання завдань соціальної політики, охорони здоров'я та використання радіоактивно забруднених територій відповідно до державних цільових програм із вказаних питань та врахування інших напрямів соціальної та економічної політики, а також досягнень у сфері науки та охорони довкілля; підвищення кваліфікації та здійснення заходів щодо професійної переорієнтації населення, постраждалого внаслідок Чорнобильської катастрофи; координації діяльності державних установ, органів, організацій і об'єднань громадян, діяльність яких спрямована на вирішення різних аспектів проблеми соціального забезпечення постраждалого населення, та проведення консультацій і співробітництва між органами державної влади та

постраждалими громадянами (їх представниками) під час прийняття рішень щодо соціального захисту на державному та місцевому рівнях; міжнародного співробітництва в сфері соціального захисту, охорони здоров'я, охорони праці, використання міжнародного досвіду з організації роботи з цих питань.

22 червня 2023 року було оприлюднено проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України». До зазначеного переліку увійшли 155 із 863 населених пунктів із 12 областей України. До нього не було включено більшість населених пунктів північних регіонів Житомирської області. Скорочення кількості населених пунктів, що віднесені до зон радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, матиме своїм наслідком зменшення кола осіб, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, а отже, й втрату соціального захисту.

Положення Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» спрямовані виключно на захист населення, що постраждало в результаті катастрофи на Чорнобильській АЕС. У той же час існують дослідження, що підтверджують негативний вплив іонізуючого випромінювання на здоров'я людей, які проживають в інших областях, зокрема, біля територій колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв і хвостосховищ. Отже, право жителів інших радіаційно забруднених територій на соціальне забезпечення на сьогодні в Україні є обмеженим.

4. У чинному законодавстві України на даний час відсутня дефініція категорії «екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій». Проте, вказаний термін вживається у деяких законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах України. Однак, законодавець, використовуючи поняття «екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій», вживає його лише щодо екологічного оздоровлення територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. На нашу думку, термін «екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій» доцільно вживати і відносно таких територій,

що є радіоактивно забрудненими в результаті інших чинників, зокрема, господарської діяльності уранових об'єктів.

Під екологічним оздоровленням радіоактивно забруднених територій, на нашу думку, необхідно розуміти врегульований правовими нормами тривалий процес соціально виправданого повернення забруднених територій у суспільно прийнятний екологічний та естетичний стан та у подальше корисне використання.

Метою екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій можемо визначити зменшення радіаційного опромінення населення та навколишнього природного середовища на територіях і проммайданчиках, використання яких має бути обмежене через високий рівень радіоактивності.

Завданням екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є зменшення радіаційного опромінення від забруднених ґрунтів, установок для зберігання відходів чи іншої забрудненої інфраструктури, підземних чи поверхневих вод.

Результатом екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є забезпечення захисту населення, яке проживає поряд із такими територіями, приведення в екологічно безпечний стан територій, а також створення можливостей і формування засад сталого розвитку радіоактивно забруднених територій та їхнього подальшого використання у господарській діяльності.

Кожен проєкт екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій повинен включати в себе три етапи: підготовчий етап, етап реалізації проєкту, заключний етап. Дотримання вказаних етапів та дій дозволяє уникнути стратегічних та технічних помилок під час проєктування та будівництва захисних споруд.

Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій є складним процесом для держав, що здійснюють таку діяльність у всьому світі. З огляду на це відповідна правова основа, а також належна підготовка персоналу для реалізації проєкту належить до обов'язкових попередніх умов забезпечення радіоекологічної безпеки на відповідних територіях та об'єктах.

На сьогоднішній день держави, приступаючи до розробки нових ядерно-енергетичних програм, складають попередні плани безпечної утилізації матеріалу

перш ніж розпочинається будівництво відповідного об'єкту, також заздалегідь складаються плани фінансування цих робіт.

Разом із тим в Україні нормативно-правова база, що врегульовує питання екологічного оздоровлення та використання радіоактивно забруднених територій загалом, практично відсутня. По-перше, немає спеціального закону, по-друге, правові норми, що містяться в спеціальному законодавстві, мають локальний характер: визначають правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, хоча радіоактивно забруднених територій в Україні набагато більше. На законодавчому рівні також не визначено й не закріплено критеріїв досягнення кінцевої мети екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, зайнятих об'єктами, пов'язаними із використанням радіоактивних матеріалів та інших радіоактивно забруднених територій, а також відсутній порядок формування та використання коштів, призначених для припинення діяльності цих об'єктів, що не дозволяє вирішити дану проблему засобами територіального чи галузевого управління.

Крім того, на сьогодні відсутній затверджений методичний документ, що однозначно закріплював би вимоги до ділянок територій, які підлягають екологічному оздоровленню, порядок, види та обсяги досліджень при проведенні заключного радіаційно-гігієнічного обстеження об'єктів та територій після забруднення радіонуклідами в результаті попередньої діяльності. Актуальним питанням залишається необхідність розробки та затвердження таких нормативних документів. Продовження використання ядерної енергії, нехтуючи системою заходів безпеки, може спричинити появу нових радіоактивно забруднених територій в Україні.

5. Після здобуття Україною незалежності у 1991 році, національною владою було продовжено співпрацю з різними міжнародними організаціями в сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, розробки нових ядерних технологій і приведення у безпечний стан та відновлення радіоактивно забруднених територій.

Створена у 1957 році під егідою ООН МАГАТЕ – єдина організація системи ООН, яка має експертний потенціал у сфері ядерних технологій. Роль МАГАТЕ

полягає в тому, щоб запобігати поширенню ядерної зброї та допомагати всім державам у налагодженні надійного, мирного та безпечного використання досягнень ядерної науки та технологій. Зокрема, МАГАТЕ розробило комплексні послуги з розгляду програм поводження з відпрацьованим ядерним паливом та РАВ, екологічного оздоровлення. Ці послуги надаються з 2014 року та призначені для операторів установок та організацій-виконавців, відповідальних за виведення з експлуатації ядерних установок, поводження з РАВ та оздоровлення промайданчиків, забруднених радіоактивними матеріалами. МАГАТЕ також було створено Міжнародний проєкт з управління виведенням з експлуатації ядерних об'єктів та відновлення пошкоджених ядерних установок, реалізація якого розпочалася у січні 2015 року. Експерти, які беруть участь у ньому, отримують можливість вивчити та застосувати досвід виведення з експлуатації та очищення ядерних установок, пошкоджених внаслідок важких аварій.

Міжнародне співробітництво в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій активно розвивається. Зокрема, МАГАТЕ та Європейською Комісією надається технічна та фінансова підтримка не лише стосовно проєктів щодо екологічного оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок катастрофи на ЧАЕС, а й територій колишніх уранодобувних та уранопереробних виробництв (території колишнього ВО «ПХЗ»). Беручи до уваги довготривалість і складність процесу оздоровлення радіоактивно забруднених територій, МАГАТЕ відіграє важливу роль у цьому процесі, насамперед, завдяки розробленим цією міжнародною організацією проєктам та програмам, а також участі міжнародних експертів під час їх виконання, завдяки яким процес екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій проходить більш швидко.

Сучасні загрози, насамперед, обумовлені повномасштабним вторгненням російських військ на територію України та окупація окремих її частин, поставили перед міжнародним співтовариством, насамперед, перед МАГАТЕ, нові виклики у сфері забезпечення радіаційної безпеки. З 24 лютого 2022 року російськими військами були пошкоджені об'єкти, розташовані на території ЧАЕС, крім того, на сьогодні залишається тимчасово окупованою державою-агресором найбільша в

Європі атомна електростанція – Запорізька АЕС. Незважаючи на те, що представники МАГАТЕ неодноразово проводили зустрічі з представниками української влади стосовно забезпечення радіаційної безпеки на території Запорізької АЕС, можемо констатувати відсутність позитивних результатів стосовно вирішення питання забезпечення безпеки Запорізької АЕС. Окупаційною владою порушуються всі встановлені критерії безпеки на ядерних об'єктах, прийняті МАГАТЕ. Незважаючи на грубі порушення міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки державою-агресором, МАГАТЕ не здатне припинити порушення критеріїв безпеки на тимчасово окупованій території Запорізької АЕС. Такі обставини, на нашу думку, певною мірою знецінюють роль і значення цієї організації.

6. Враховуючи наявні недоліки вітчизняної нормативно-правової бази, досвід зарубіжних країн є підґрунтям для її вдосконалення в сфері правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

Крім того, вважаємо, що Україні необхідно запозичити досвід таких держав, як ФРН, Франція та Чехія в тому контексті, що при закритті уранових об'єктів, насамперед, повинні братися до уваги екологічні фактори та стан навколишнього природного середовища. Це, в свою чергу, вказує на ще одну проблему українського суспільства, яка потребує вирішення, – низький рівень екологічної свідомості та культури.

Правове регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій в Іспанії, ФРН, США, Франції та Чехії базується на концепції подальшого використання територій та залучення громадськості на кожному етапі процесу екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. При оздоровленні радіоактивно забруднених територій уряди зазначених держав змогли звести до мінімуму наслідки колишньої діяльності та реінтегрувати ці території в навколишній ландшафт, створивши на їх місці національні парки, заповідники та зони для відпочинку. Щоб зробити ці райони безпечними для суспільного використання, владою було організовано постійний радіологічний та екологічний моніторинг, а також проведено масштабне очищення води.

Вважаємо, що Україні необхідно гармонізувати загальні принципи та розробити документи, подібні до документів інших держав, які зіткнулися з необхідністю вирішення таких самих проблем, оскільки проблеми, які існують на таких промайданчиках, мають комплексний характер і стосуються багатьох аспектів, а саме – екологічних, технологічних, медичних, соціальних. Беручи до уваги їх масштабний характер, такі проблемні питання важко вирішувати на місцевому чи регіональному рівнях, держава має взяти на себе повну відповідальність за безпеку таких об'єктів.

7. Здійснення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій неможливе без створення системи органів, що здійснюють державне регулювання безпеки використання ядерної енергії.

Органи, які наділені компетенцію в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, можна класифікувати на органи загальної та спеціальної компетенції. До органів загальної компетенції належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, місцеві органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Органами спеціальної компетенції у сфері забезпечення радіаційної безпеки при радіоактивному забрудненні території та її оздоровленні в Україні є: Міндовкілля України, Міністерство енергетики України, Міністерство охорони здоров'я України, Держатомрегулювання України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

У 2001 році було утворено ДП «Бар'єр», метою якого є обслуговування хвостосховищ радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок переробки уранових руд на колишньому ВО «ПХЗ». Фінансування діяльності ДП «Бар'єр» із обслуговування хвостосховищ РАВ, що утворилися внаслідок переробки уранових руд на колишньому ВО «ПХЗ», у тому числі з оплати праці персоналу, сплати податків тощо, з огляду на її неприбутковість, має здійснюватися, передусім, з державного бюджету. На жаль, протягом останніх років у державному бюджеті України кошти на ці цілі не передбачалися, що може призвести до банкрутства підприємства (станом на 1 січня 2022 року воно має податковий борг у сумі 33300685

грн, з них 32606851 грн. – перед місцевим бюджетом) та недосягнення мети його створення, оскільки Державне підприємство «СхідГЗК» є єдиним в Україні підприємством, яке здійснює виробництво уранового оксидного концентрату. На сьогоднішній день ДП «СхідГЗК», знаходиться у кризовому стані внаслідок зупинки діяльності у 2022 році. Станом на 05 липня 2023 року кредиторська заборгованість підприємства складає 3,7 мільярда гривень. Кризовий стан ДП «СхідГЗК» зумовлений, передусім, тим, що всі родовища уранових руд, які відпрацьовуються його шахтами, за проектом були забезпечені запасами на період до п'ятидесяти років, у той час як нові родовища підприємством не освоюються. Вичерпання ж запасів уранової руди, в свою чергу, зумовлює й необхідність безпечного виведення (зняття) відповідної шахти з експлуатації.

З огляду на масштабність питання, екологічні, організаційні, правові, фінансові та інші чинники, його вирішення силами одного ДП «СхідГЗК» є неможливим. З огляду на наведене, нагальним є питання забезпечення виконання Урядом заходів по затвердженню Державної цільової економічної програми розвитку атомно-промислового комплексу до 2026 року та надання бюджетної підтримки ДП «СхідГЗК», із метою запобігання його банкрутства та продовження видобутку уранової руди із одночасним забезпеченням при цьому екологічної безпеки цього уранового об'єкта і прилеглої території.

За період з 2003 року по 2019 рік були прийняття чотири державні цільові екологічні програми сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, зокрема, територій колишнього ВО «ПХЗ». Однак, кінцева мета всіх прийнятих програм не була досягнута, зокрема через відсутність повноцінного фінансування. Загалом реалізація державних екологічних програм щодо приведення у безпечний стан радіаційно забруднених об'єктів не стала дієвим та ефективним механізмом у вирішенні вказаного питання.

Нестабільне фінансування, перерви дії державних цільових екологічних програм фактично унеможливили здійснення безперервного радіоекологічного моніторингу як підґрунтя для проведення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій та об'єктів.

Актуальним також є питання нормативно-правового забезпечення безпечного зняття з експлуатації уранових шахт ДП «СхідГЗК», які є неприбутковими у зв'язку з вичерпанням запасів уранової руди відповідного родовища, та екологічного оздоровлення відповідних територій.

8. Нормативно-правова база України, якою повинні бути врегульовані питання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій загалом, в основному, відсутня. Правові норми, які містяться в чинному законодавстві України мають локальний характер: ними врегульований правовий режим територій, що постраждали в результаті катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції.

Беручи до уваги зазначене вище, вважаємо необхідним доповнити Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» розділом, під назвою «Радіоактивно забруднені території», дія якого буде поширюватись на всю територію України, та визначатиме: механізми управління в сфері екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, напрями цільового використання ресурсів, джерела сталого фінансування, порядок залучення громадськості та оцінки ефективності розроблених проєктів і заходів у сфері оздоровлення радіоактивно забруднених територій, а також сферу відповідальності компетентних органів щодо повноти виконання відповідних проєктів.

Особливістю правового режиму радіоактивно забруднених земельних ділянок, є неможливість використання їх у господарській діяльності. На нашу думку, статтю 283 ПК України доцільно доповнити положенням про те, що «не підлягають оподаткуванню землі промисловості (енергетики), на яких розташовані місця відходів уранового виробництва, що містять природні радіоактивні речовини, споруди та будівлі, забруднені природними радіоактивними речовинами». При цьому варто встановити дотації з Державного бюджету для місцевих бюджетів задля компенсації втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок звільнення від оподаткування земельних ділянок, що є радіоактивно забрудненими. Вважаємо також доцільним визнати захищеними видатками бюджету видатки на заходи з екологічного оздоровлення територій колишніх уранових об'єктів шляхом внесення відповідних змін до статті 55 Бюджетного кодексу України.

З 2010 року захищеними видатками бюджету визначаються видатки загального фонду на роботи та заходи, що здійснюються на виконання Загальнодержавної програми зняття з експлуатації ЧАЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження, а також роботи й заходи з фізичного захисту ядерних установок та ядерних матеріалів. На нашу думку, доцільно визнати захищеними видатками бюджету видатки на заходи з екологічного оздоровлення територій колишніх уранових об'єктів.

Проаналізувавши наявну інформацію щодо санітарно-захисної зони промислового майданчика колишнього уранового виробництва ВО «ПХЗ», з'ясовано, що за радіаційним фактором відповідно до чинного законодавства така санітарно-захисна зона не встановлена.

Крім того, Положення про режимну територію колишнього уранового виробництва ВО «Придніпровський хімічний завод», затверджене рішенням Дніпродзержинської міської ради від 24 червня 2005 року, суперечить вимогам чинного законодавства України. На нашу думку, доцільно було б на нормативному рівні надати повноваження щодо встановлення правового режиму відповідних зон (спеціальних режимів господарювання) ВО «ПХЗ» органам місцевої влади за погодженням з Держатомрегулювання.

Воєнні дії та окупація частини території України призводить до незворотних змін усіх компонентів навколишнього природного середовища. З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року російськими військовими було тимчасово окуповано території Чорнобильської та Запорізької АЕС. Внаслідок окупації території ЧАЕС російськими військовими було викрадено деякі радіоактивні матеріали, викрадено та пошкоджено джерела іонізуючого випромінювання, фактично повністю знищено інфраструктуру у м. Чорнобилі, у тому числі, частково знищено або викрадено спеціальне обладнання для моніторингу радіоактивного забруднення на об'єктах по поводженню з радіоактивними відходами. Шкода, заподіяна такими діями, може мати катастрофічні наслідки.

Враховуючи той факт, що екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених об'єктів і територій є довгостроковим та потребує значних обсягів фінансування, відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, у тому числі урановим об'єктам і радіоактивно забрудненим територіям, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, має бути покладено на Російську Федерацію як державу-агресора.

Компенсація шкоди, заподіяної державою-агресором, можлива після підписання відповідних міжнародних документів. У таких міжнародних актах необхідно закріпити норми про визначення розмірів та порядку компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації, у тому числі шкоди довкіллю.

9. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства має комплексний характер, враховуючи, що заходи щодо притягнення до такого виду юридичної відповідальності передбачені в різних законодавчих актах. Ще однією ознакою юридичної відповідальності є також система однотипних правових норм, у санкціях яких передбачені заходи щодо притягнення до юридичної відповідальності. Проаналізувавши форми юридичної відповідальності за екологічним законодавством, зокрема, порушення та недотримання вимог чинного національного законодавства України в сфері забезпечення радіоекологічної безпеки та правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, можемо визначити дві її форми – перспективну (позитивну) юридичну відповідальність і ретроспективну (негативну) юридичну відповідальність.

На нашу думку, враховуючи вимоги, закріпленні ст. 81 Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», необхідно доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення такими статтями: статтею 95-2 «Порушення встановлених правил зняття з експлуатації уранових об'єктів, джерел іонізуючого випромінювання та ядерних установок» та статтею 95-3 «Невиконання вимог екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій». Щодо останньої, то внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні

правопорушення можливе лише після законодавчого закріплення порядку здійснення екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами від 05.09.1997 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_335
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р., ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
4. Угода про грант (Проект ядерної безпеки Чорнобильської АЕС) між Європейським банком реконструкції та розвитку як Розпорядником коштів, наданих згідно з Грантом з Рахунка ядерної безпеки, Урядом України та Чорнобильською атомною електростанцією від 12.11.1996 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996_729
5. Угода між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку стосовно діяльності Чорнобильського Фонду «Укриття» в Україні від 20.11.1997 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/996_004
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

8. Земельний кодекс України від 25.10.2001 року №2768-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
9. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/conv#n896>
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року №2755-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
11. Про приєднання України о Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.08.1968 р.: Закон України від 16.11.1994 № 248/94-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80>
12. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 р. № 791а-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12>
13. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12>
14. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
15. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 р. р. № 39/95-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80>
16. Про поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 30.06.1995 р. № 255/95-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255/95-%D0%B2%D1%80>
17. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

18. Про видобування і переробку уранових руд: Закон України від 19.11.1997 р. № 645/97-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/645/97-%D0%B2%D1%80>

19. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14.01.1998 р. № 15/98-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15/98-%D0%B2%D1%80>

20. Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічну безпечну систему: Закон України від 11.12.1998 р. №309-XIV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/309-14>

21. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії: Закон України від 11.01.2000 р. № 1370-XIV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1370-14>

22. Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Закон України від 19.10.2000 р. № 2064-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2064-14>

23. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

24. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15>

25. Загальнодержавна програма подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006-2010 роки: Закон України від 14.03.2006 р. № 3522-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3522-15>

26. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

27. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 р. № 2710-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20>

28. Про акціонерне товариство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»: Закон України від 06.02.2023 р. № 2896-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2896-20>

29. Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи: постанова Верховної Ради Української РСР від 01.08.1990 р. № 95-ХІІ. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95-12>

30. Про інформацію Кабінету Міністрів України про виконання Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»: постанова Верховної Ради України від 07.03.2002 р. № 3117-ІІІ. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3117-14>

31. Про створення Національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом»: постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.1996 р. № 1268. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-96-%D0%BF>

32. Державна програма приведення небезпечних об'єктів виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» в екологічний безпечний стан та забезпечення захисту населення від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання на 2005-2014 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2003 р. № 1846. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1846-2003-%D0%BF> (втрата чинності 09.10.2009 р.)

33. Державна екологічна цільова програма екологічна програма приведення в безпечний стан уранових об'єктів виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод»: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2009 р. № 1029.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2009-%D0%BF>

34. Державна цільова екологічна програма щодо приведення у безпечний стан уранових об'єктів державного підприємства «Бар'єр»: постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2015 р. № 1091. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-2015-%D0%BF>

35. Державна цільова екологічна програма щодо проведення першочергових заходів із приведення у безпечний стан майданчика та об'єктів колишнього уранового виробництва виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод»: постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2019 р. № 756. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2019-%D0%BF>

36. Державна цільова екологічна програма першочергових заходів приведення у безпечний стан об'єктів і майданчика колишнього уранового виробництва виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод» на 2019-2023 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 765. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2019-%D0%BF#n12>

37. Про затвердження Державної програми забезпечення сталого розвитку регіону видобування та первинної переробки уранової сировини на 2006-2030 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2004 р. №1691. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1691-2004-%D0%BF> (втратила чинність 07.07.2011 р.)

38. Угода про співробітництво з Європейським Співтовариством з атомної енергії про співтовариство у сфері мирного використання ядерної енергії: постанова Кабінету Міністрів України від 25.01.2006 р. № 59. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956_003

39. Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 363. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2014-%D0%BF>

40. Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження: постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 р. № 564. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2014-%D0%BF>

41. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 614. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF>

42. Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми зняття з експлуатації уранового об'єкта на 2023-2027 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.01.2023 р. № 4-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4-2023-%D1%80>

43. Про затвердження плану перетворення державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» в акціонерне товариство, 100 відсотків акцій якого належать державі»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.06.2023 р. № 572-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/571-2023-%D1%80>

44. Про введення в дію Державних гігієнічних нормативів «Норми радіаційної безпеки України (НРБУ-97): постанова Міністерства охорони здоров'я України, Головного державного санітарного лікаря України від 01.12.1997 р. № 62. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0062282-97>

45. Норми радіаційної безпеки України; доповнення Радіаційний захист від джерел потенційного опромінення (НРБУ-97/Д-2000): постанова Міністерства охорони здоров'я України, Головного державного санітарного лікаря України від 12.07.2000 р. № 116. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0116488-00>

46. Основні санітарні правила забезпечення радіаційної безпеки України: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.02.2005 р. № 54. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0552-05>

47. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.10.1997 р. № 171. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98>

48. Методичні вказівки «Радіаційно-гігієнічне регламентування проведення робіт на об'єктах ліквідованого Придніпровського хімічного заводу (ПХЗ)»: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11.01.2007 р. № 3. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0003282-07>

49. Положення про Чорнобильській радіаційно-екологічний біосферний заповідник: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 03.02.2017 р. № 43. *Офіційний сайт Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника*. URL: <https://zapovidnyk.org.ua/index.php?fn=ofdocs>

50. Порядок проведення державної експертизи ядерної та радіаційної безпеки: наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 21.02.2005 р. № 21. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0372-05>

51. Порядок звільнення радіоактивних матеріалів від регулюючого контролю в рамках практичної діяльності: наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 01.07.2010 р. № 84. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0718-10>

52. Загальні вимоги до системи управління діяльністю у сфері використання ядерної енергії: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 19.12.2011 р. № 190. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0017-12>

53. Про затвердження статуту державного підприємства «Бар'єр»: наказ Міністерства енергетики України від 20.07.2021 р. № 153. *Офіційний сайт Міністерства енергетики України*. URL: <https://www.mev.gov.ua/sites/default/files/field/file/order/%D0%9D%D0%B0%D0%BA>

[%D0%B0%D0%B7%20%E2%84%96%20153%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%2020.07.2021.pdf](#)

54. Порядок видачі дозволів на використання земель і водойм, розташованих у санітарно-захисній зоні ядерної установки, об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, уранового об'єкта: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 16.01.2012 р. № 8. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0181-12>

55. Порядок проведення навчання і перевірки знань з питань радіаційної безпеки в персоналу і посадових осіб суб'єктів окремих видів діяльності у сфері використання ядерної енергії: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 02.10.2014 р. № 143. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1549-14>

56. Вимоги та умови безпеки (ліцензійні умови) провадження діяльності з переробки уранових руд: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 27.05.2015 р. № 101. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0700-15>

57. Вимоги до адміністративного контролю майданчиків уранових об'єктів у рамках обмеженого звільнення їх від регулюючого контролю: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 21.02.2017 р. № 60. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0353-17>

58. Про удосконалення нормативно-правових актів щодо діяльності з видобування, переробки уранових руд: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 13.12.2022 р. № 734. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1718-22#n16>

59. Рішення Дніпродзержинської міської ради «Про визначення території колишнього уранового виробництва ВО «Придніпровський хімічний завод» як режимної території з посиленням рівнем фізичного захисту, охорони та радіаційного контролю» від 24.06.2005 р. № 562-IV. Офіційний сайт Кам'янської міської ради. URL: https://so.kam.gov.ua/ua/treezas_so/pg/1_d1/

60. Про внесення змін до рішення міської ради від 22.06.2018 року № 1105-25/VII: Рішення Кам'янської міської ради від 14.07.2022 року № 626-21/VIII. *Офіційний сайт Кам'янської міської ради.* URL: https://so.kam.gov.ua/ua/treezas_so/pg/140722990496543_d1/

61. Програма «Радіаційний захист населення та екологічне оздоровлення територій, що зазнали радіоактивного забруднення»: рішення Волинської обласної державної адміністрації від 26.12.2019 р. *Офіційний сайт Волинської обласної державної адміністрації.* URL: <https://www.voladm.gov.ua/article/proekt-programi-radiaciyniy-zahist-naselennya-ta-ekologichne-ozdorovlennya-teritoriy-scho-zaznali-radioaktivnogo-zabrudnennya-za-rozdilom-reabilitaciya-radioaktivno-zabrudnenih-teritoriy-u-volinskiy/>

62. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 145-р (*втрата чинності: 24.07.2013 р.*). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-%D1%80>

Наукові джерела

63. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. У 2 т. К.: Юридична думка, 2004. Т.1. 584 с.

64. Андрейцев В.І. Екологія і закон: Еколого-правова відповідальність. К.: Т-во «Знання» УРСР, 1991. 704 с.

65. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.

66. Балюк Г.І. Концептуально-правові «реформи» в сфері екології в Україні та сучасні виклики. *Екологічне право України.* 2016. № 1-2. С. 80–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eklprukr_2016_1-2_21

67. Балюк Г.І. Деякі проблеми удосконалення юридичної відповідальності у сфері використання ядерної енергії та забезпечення радіоекологічної безпеки. *Вісник*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2000. Вип. 37. С. 26–33.

68. Балюк Г.І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні. К.: Віопол, 1997. 196 с.

69. Балюк Г.І. Ядерне право України: стан і перспективи розвитку (правові аспекти радіоекології). К. : Віопол, 1996. 140 с.

70. Басай Р.М. Правове регулювання техногенно забруднених земель в Україні. *Держава і право.* 2012. Випуск 56. С. 394–399.

71. Басай Р.М. Правовий режим техногенно забруднених земель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право»; Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2013. 20 с.

72. Батлук В.А. Радіаційна екологія: навч. посібник. К.: Знання, 2009. 309 с.

73. Берлач Н.А. Перспективи розвитку позитивної юридичної відповідальності в демократичному суспільстві. *Форум права.* 2012. №1. С. 77-81.

74. Бочаров-Туз В. Досвід закриття шахт Чехії та України: чому нема приводу для оптимізму. 2021. *Інформаційний портал ГУРТ.* URL: <https://gurt.org.ua/articles/71147/>

75. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.

76. Віхров О.П. Спеціальний режим господарювання на територіях, радіоактивно забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи. *Університетські наукові записки.* 2014. № 4. С. 119–126.

77. Воробець М.М. Джерела забруднення довкілля: навчальний посібник; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Вид-во Чернівец. нац. ун-ту, 2012. 80 с.

78. Гавриш Н.С. Відповідальність за забруднення та засмічення ґрунтів в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.06 / Гавриш Наталія Степанівна. О., 2001. 168 с.

79. Гелевера О. Закриття уранодобувних шахт: вирішення проблем чи створення нових? *Екологічний вісник*. 2021. № 6 (130). С. 9–14.

80. Генеральна конференція МАГАТЕ: роль атомної енергетики зростає, безпека – головне завдання. *Новини ООН*. 2022. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/09/1432421>

81. Гіроль М.М., Ниник Л.Р., Чабан В.Й. Техногенна безпека: Підручник. Рівне: УДУВГП, 2004. 452 с.

82. Глава МАГАТЕ: на Запорізький АЕС будь-якої миті може статися все що завгодно. *Новини ООН*. 2022. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/09/1432071>

83. Горбунова О. Корпоратизація «Енергоатома»: чи на часі? *Голос України*. 2023. URL: <http://www.golos.com.ua/article/365370>

84. Григоренко А.В. Охорона навколишнього природного середовища. Екологічна безпека. Законодавство. Методики. Рекомендації : практичний посібник. Харків : вид-во «Право», 2017. 288 с.

85. Гудков І.М., Гайченко В.А., Кашпаров В.О. та інші. Радіоекологія: Навчальний посібник. За редакцією академіка НААН України І.М. Гудкова. Вид. 2-ге доповнене. стереотипне. Херсон.:ОЛДІ ПЛЮС, 2017. 468 с.

86. Директива 2006/21/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15.03.2006 р. про управління відходами видобувних підприємств, та якою вносяться зміни до Директиви 2004/35/ЄС. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://mepr.gov.ua/news/31287.html>

87. Директива Ради 2011/70/ЄВРОАТОМ від 19.07.2011 року про запровадження рамок Співтовариства для відповідального та безпечного управління відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-11

88. Директива Ради 2013/59/Євроатом від 05.12.2013 р. про встановленим норм безпеки для захисту від загроз, зумовлених впливом іонізуючого випромінювання. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-13

89. Доповідь про стан ядерної та радіаційної безпеки в Україні у 2007 році. К. : ДК ЯР України, 2008. 12 с.
90. Дудар Т.В., Маслова Ю.В., Савицька М.А., Бугера С.П. Аналіз розвитку урановидобувної галузі та пов'язаних з нею проблем екологічної безпеки. *Наукоємні технології*. 2011. № 3-4 (11–12). С. 87–92.
91. Екологічне право: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. Х.: Право, 2013. 432 с.
92. Експерти МАГАТЕ перевіряють Південноукраїнську АЕС. *Ліга.Новини*. 2009. URL: <https://news.liga.net/economics/news/eksperty-magate-inspektiruyut-yuzhno-ukrainskuyu-aes>
93. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів; М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
94. Заграй Я.М. Вплив фізичних і хімічних забруднювачів на еко- і біосистеми. За заг. ред. Я.М. Заграй, О.А. Костовенко, О.Ю. Мірошніченко. К. : КНУБА, 2009. 275 с.
95. Звіт про діяльність Державної інспекції ядерного регулювання України за 2019 рік. *Офіційний сайт Державної інспекції ядерного регулювання*. URL: <https://snriu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5f1/1e8/889/5f11e8889af17742008797.pdf>
96. Звіт про діяльність Державної інспекції ядерного регулювання України за 2022 рік. *Офіційний сайт Державної інспекції ядерного регулювання*. URL: <https://snriu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/2022ost-1-pislya-zasidannya.pdf>
97. Звіт Рахункової палати України за 2014 рік. URL: http://geoinf.kiev.ua/wp/wp-content/uploads/2017/06/szhorichnyk_2017.pdf
98. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання А.М. Шульга. Х. : НікаНова, 2012. 192 с.
99. Іваненко О.В. Теоретико-правові аспекти визначення поняття та сутності позитивної юридичної відповідальності. *Держава і право*. 2008. № 42. С. 44-49.

100. Іванов Є. Радіаційна екологія: навчально-методичний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 217 с.
101. Ільків Н.В. Місце юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у системі юридичної відповідальності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 1–9.
102. Коваленко Г.Д., Дурасова Н.С. Оцінка радіаційної небезпеки хвостосховищ Придніпровського хімічного заводу для населення. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2015. № 3 (67). С. 49–53.
103. Кожем'яка І. Адміністративна відповідальність за порушення екологічної безпеки в Чорнобильській зоні відчуження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2019. Випуск 21. С. 147–153.
104. Кожем'яка І.В. Передумови формування та генезис адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Чорнобильській зоні відчуження. *Наукові праці МАУП*. 2016. Вип. 51 (4). С. 75–84.
105. Коломоець Т.О. Адміністративна відповідальність: навч. посібн. К.: Істина. 2011. 177 с.
106. Константінов М.П. Радіаційна безпека: навч. посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. 151 с.
107. Корнєєв Ю.В., Садовський М.В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. *Юридичний вісник*. 2015. № 1 (34). С. 13–17.
108. Костяшкін І.О. Заверуха С.В. Правовий режим радіоактивно забруднених територій: проблеми екологічного оздоровлення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 11. С.112–116.
109. Краснова М.В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти) : монографія. Київ : Видавчино-поліграфічний цент «Київський університет», 2008. 439 с.
110. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Під ред. Я.Ю. Кондратьєва. К.: Правові джерела, 2002. 432 с.

111. Кульчицька О.В. Співпраця України та МАГАТЕ в контексті екологічної безпеки. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія*. 2012. Т. 180, Вип. 168. С. 48–51.

112. Кутиркін А. Деякі актуальні правові проблеми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. *Економіка і право*. 2010. № 9. С. 100–105.

113. Лесяк Я.О. Особливості протидії злочинності на території Чорнобильської зони відчуження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. акад. прокуратури України. К. 2015. 20 с.

114. Лисанець О.С. Правове регулювання використання та охорона техногенно забруднених земель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/16.pdf

115. Лисанець О.С. Правові засади охорони земель від забруднення та псування. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. С. 1–10.

116. Лисиченко Г.В., Ковач В.О. Світовий досвід реабілітації земель колишніх уранових виробництв. *Збірник наукових праць «Техногенно-екологічна безпека та цивільний захист»*. 2013. № 6. С. 4–12.

117. Лук'янець Д.М. Управлінські аспекти в концепції адміністративної відповідальності. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Одеса: *Юридична література*. 2003. Вип. 19. С. 116–120.

118. Львовчкіна А.М. Основи екологічної психології: Навч. посіб. К. : МАУП, 2004. 136 с.

119. Малохліб О.С. Особливості правового регулювання приведення в екологічно безпечний стан радіоактивно забруднених територій: досвід Сполучених Штатів Америки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 208–211.

120. Малюга Л.Ю. Правове регулювання надання соціальних послуг громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 264–270.

121. Малюга Л.Ю. Проблеми реалізації соціальної політики держави на прикладі соціального захисту інвалідів та громадян, які постраждали внаслідок

Чорнобильської катастрофи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2014. № 29(1). С. 217-221.

122. Малога Л.Ю. Соціальний захист інвалідів та постраждалих внаслідок катастрофи на ЧАЕС в Україні: навч. посіб. Київ : Алерта, 2016. 326 с.

123. Матвійчук А. Удосконалення законодавства України щодо захисту АЕС як об'єктів критичної інфраструктури у військовий час. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 5 (124)/2022. 104 с. (С. 66–72).

124. Німко О.Б. Міжнародне співробітництво та адміністративно-правове регулювання атомної енергетики в Україні та світі. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 276–280.

125. Новіков В. Як примусити Росію заплатити за руйнування України. *Економічна правда*. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/18/684292/index.amp>

126. Оверковська Т.К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: монографія; Віниц. нац. агр. ун-т. Вінниця : Вид-во ПП «Едельвей і К», 2010. 220 с.

127. Оверковська Т.К. Правові ознаки понять «забруднення» та «псування» земель. *Збірник тез міжнар. наук. конф. молодих вчених «Четверті осінні юридичні читання»*, (Хмельницький, 21-22 жовтня 2005 р.): у 3-х част. Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2005. Ч 3 : Публічно-правові науки. Підтом 1. 2005. С. 90–94.

128. Огородник В.В. Вплив екологічного компонента соціальної відповідальності на економіку країни. *Миколаївський національний університет імені В. О.Сухомлинського*. 2015. Випуск 7. С. 612-616.

129. Олійник А. Юридична відповідальність (принципи, види, функції та мета). *Міжнародна поліцейська енциклопедія*. У 10 т. Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.О. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т.1. 1232 с.

130. Оніщенко Н.М. Нормотактика як складова державної, правової політики. *Бюлетень Міністерства юстиції України* 2012. № 4 (126). С. 37–42.
131. Офіційний сайт «НАЕК «Енергоатом». 2023. URL: <https://www.energoatom.com.ua/mission.html>
132. Офіційний сайт Державного агентства України з управління зоною відчуження. URL: <https://dazv.gov.ua/ua>
133. Офіційний сайт державного підприємства «Бар'єр». URL: <http://baryer.dp.ua/>
134. Офіційний сайт державного підприємства «Східний гірничо-збагачувальний комбінат». URL: <https://vostgok.com.ua/>
135. Офіційний сайт Державної інспекції ядерного регулювання. URL: <https://snriu.gov.ua/>
136. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність. Навч. посіб. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.
137. Паламарчук В. Теоретико-правові основи розуміння державної території України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 182–186.
138. Пахолок Ю.П. Актуальні проблеми оподаткування земель, на яких розташовані місця зберігання відходів уранового виробництва, будівлі та споруди, забруднені природними радіоактивними речовинами: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від Дня народження професора Василя Лук'яновича Мунтяна (м. Київ, 21 жовтня 2022 року) / За заг. ред. Володимира Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН : Хмельницький, Хмельницький університет управління і права імені Леоніда Юзькова. 2022. 198 с. (С. 129–131).
139. Пахолок Ю.П. Досвід держав-членів Європейського Союзу в процесі правового регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. Сучасний конституціоналізм: нові виклики, цінності та євроінтеграційні перспективи: матеріали круглого столу з нагоди Дня Конституції України (30 червня

2022 року) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2022. 72 с. (С. 41–43).

140. Пахолок Ю.П. Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій як складова екологічної безпеки. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 77: частина 2. С. 11–16.

141. Пахолок Ю.П. Зарубіжний досвід правового регулювання зниження рівня радіоактивного забруднення територій до прийняттого рівня для здоров'я людини та довкілля. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 5 (124)/2022. С. 72–77.

142. Пахолок Ю.П. Компенсація шкоди, завданої атомним об'єктам та радіоактивним забрудненим територіям внаслідок збройної агресії Російської Федерації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2022 року) / За заг. ред. д.ю.н., акад. НАПрН України О.П. Орлюк, к.ю.н., доц. Г.З Остапенко, к.ю.н. А.В. Айдинян. К., 2022. 389 с. (С. 256–258).

143. Пахолок Ю.П. Міжнародно-правове забезпечення ядерної безпеки в умовах дії воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2022 року): ел. збірник / Ред. кол.: О. Васильченко; О. Лотюк; П. Діхтієвський; В. Пашинський; А. Матат. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022. 203 с. (С. 66–68).

144. Пахолок Ю.П. Правове регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий Вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2023. Вип. 15 (27), Т. 2. С. 175–180.

145. Пахолок Ю.П. Правове регулювання екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій: досвід Японії: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.). За заг. ред. А. П. Гетьмана ; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків : Право, 2022. 390 с. (С. 240–244).

146. Пахолок Ю.П. Проблеми вдосконалення правового захисту громадян, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС: матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції (13 грудня 2021 року). За ред. О. Васильченко; Є. Герасименко, О. Сінкевич, А. Матат. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 356 с. (С. 185–188).

147. Пахолок Ю.П. Проблеми правового регулювання приведення в безпечний стан уранових об'єктів колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності», м. Львів, 16 – 17 квітня 2021 р. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. Ч. 2. 104 с. (С. 96–101).

148. Пахолок Ю.П. Роль Міжнародного агентства з атомної енергії в процесі екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 74: частина 2. С. 23–27.

149. Позиція ВЕЛ щодо наслідків для довкілля воєнних дій на Сході України. *Екологічний вісник*. 2021. № 6 (130). С. 32.

150. Позняк Е. Еколого-правова культура природного заповідання в Україні (на прикладі створення Чорнобильського радіаційного-екологічного біосферного заповідника). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2019. № 4 (111). С. 55–62.

151. Пономаренко Ю.А. Поняття кримінальної відповідальності. *Проблеми законності*. Х., 2009. № 102. С. 142–144.

152. Попова А.О. Джерела забруднення земель небезпечними речовинами та їх види. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 443–450.

153. Посібник з реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги на території України, що фінансуються Європейським Союзом. Львів. 2020. 28 с. URL: https://www.pbu2020.eu/files/uploads/pages_en/Guidelines%20on%20ITA%20UA/GUIDELINES%20UA.pdf

154. Пояснювальна записка до проєкту Закону про акціонерне товариство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» від 22.09.2022 р. №

8067. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1481755>

155. Пояснювальна записка до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми «Зняття з експлуатації уранових об'єктів» на 2020-2024 роки». *Офіційний сайт Кабінету Міністрів України.* URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245381310>

156. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» щодо уточнення окремих положень від 15.03.2022 р. № 7169. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39237>

157. Проект Закону про управління майданчиками ядерного спадку від 21.12.2020 р. № 4529. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=70724

158. Проект Закону України «Про Національну комісію ядерного регулювання». *Офіційний сайт Державної інспекції ядерного регулювання.* URL: <https://snriu.gov.ua/npas/proyektu-zakonu-ukrayini-pro-nacionalnu-komisiyu-yadernogo-regulyuvannya>

159. Проект Державної цільової екологічної програми зняття з експлуатації уранового об'єкта на 2023–2027 роки. *Офіційний сайт Міністерства енергетики України.* URL: https://www.mev.gov.ua/sites/default/files/field/file/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0_0.pdf

160. Проект Концепції Державної цільової програми радіаційного і соціального захисту населення Кіровоградської області та міста Кропивницького: розпорядження голови Кіровоградської обласної державної адміністрації 29.12.2017 р. № 690-р. *Офіційний сайт Кіровоградської обласної державної адміністрації.* URL: <http://www.kr-admin.gov.ua/Rozpor/Ua/2017/690.pdf>

161. Проект Постанови про встановлення мораторію на внесення змін до переліку населених пунктів віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок

Чорнобильської катастрофи. Офіційний сайт Верховної Ради України від 10.07.2023 р. № 9472. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42248>

162. Радіологічний захист населення та екологічне оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення. *Офіційний сайт Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*. 2022. URL: <https://mepr.gov.ua/radiologichnyj-zahyst-naseleण्या-ta-ekologichne-ozdorovlennya-terytoriyi-shho-zaznala-radioaktyvnogo-zabrudnennya-2/>

163. Сарапіна М.В. Забезпечення екологічної безпеки : курс лекцій. Укладач: М.В. Сарапіна. Х. : НУЦЗУ, 2015. 195 с.

164. Семинога А.І. Аналіз нормативно-правової бази у сфері подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. *Правові проблеми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-м роковинам Чорнобильської катастрофи* (18 трав. 2001 р.) / відпр. ред. В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко. К.: КНЕУ, 2011. С. 25.

165. Ситуація на атомних об'єктах України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221561.html>

166. Сірант М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. *Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică*. 2021. № 1. С. 161–166.

167. Сіряк В.І. Правове забезпечення екологічної безпеки на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / В.І. Сіряк ; Нац. аграр. ун-т. К., 2008. 19 с.

168. Соколова Л. «Складається враження, що ми державі не потрібні». 2023. *Офіційний сайт Атомпрофспілки*. URL: <http://www.atomprofspilka.info/public/2221135>

169. Сорока Ю.М. Стратегія реабілітації території колишнього уранового виробництва ВО «Придніпровський хімічний завод». *Геотехнічна механіка*. 2017. № 132. С. 229–237.

170. Співробітництво з Європейською Комісією. *Офіційний сайт Державної інспекції ядерного регулювання України*. 2020. URL:

<https://snriu.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-diyalnist/spivrobotnictvo-z-mizhnarodnimi-organizacijami/evropejska-komisiya>

171. Статут державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»: постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 р. № 302. *Офіційний сайт «НАЕК «Енергоатом».* URL: <https://www.energoatom.com.ua/parts/statut.pdf>

172. Сушик О. Правове регулювання забезпечення радіаційної безпеки в документах Європейського Співтовариства з атомної енергії. *Evropský politický a právní diskurz.* 2015. Sv. 2, Vyd. 2. С. 46–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_2_8

173. Сушик О.В. Правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. 20 с.

174. Теорія держави та права : навч. посіб. Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

175. Титова Н.І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. Л.: Вид-во Львівського ун-ту, 1973. 314 с.

176. Ткаченко О.М. Еколого-правова відповідальність: проблеми та шляхи вдосконалення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО».* 2012. Випуск 13. С. 274–277.

177. Ткаченко Ю. Придніпровський хімічний завод – уранова спадщина України: оглядова доповідь про історію діяльності та сучасний стан колишнього виробничого об'єднання «Придніпровський хімічний завод». *Bellona Foundation.* 2020. 132 с.

178. Уранові руди України. Геологія, використання, поводження з відходами виробництва: монографія. Г.В. Лисиченко, Ю.П. Мельник, О.Ю. Лисенко, Т.В. Дудар, Н.В. Нікітіна. Проєкт «Наукова книга». Київ: Наукова думка, 2010. 221 с.

179. Устименко Т. Екологічне право : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2016. 290 с.

180. Хилько М.І., Кушерець В.І. Екологічна безпека України: у запитаннях та відповідях. К.: Знання України, 2006. 144 с.
181. Чумак Д.В. Інтегровані гарантії МАГАТЕ та шлях України до їх застосування. *Ядерна наука та енергетика очима молоді: нові ідеї, дослідження, рішення: Зб. наук.ст.*, 2011. С. 134–139.
182. Шараєвська Т.А. Правові заходи щодо реабілітації постраждалих територій за надзвичайних екологічних ситуацій в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2012. Випуск 19. Том 3. С. 89–92.
183. Шевцов А.І. Міжнародне співробітництво в ядерній енергетиці - шлях до вирішення проблем ядерної галузі України. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 2. С. 10–16.
184. Шевченко Я.М. Що таке юридична відповідальність? *Юриспруденція. Теорія і практика*. 2011. № 1 (75). С. 2–5.
185. Шемшученко Ю.С., Оніщенко Н.М. До питання про формування і розвиток державних правових інститутів незалежної України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8 (130). С. 5–13.
186. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с.
187. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення. Колектив авторів. Відп. ред. Ю.В. Баулін. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. 424 с.
188. Act on Special Measures concerning the Handling of Environment Pollution by Radioactive Materials Discharged by the NPS Accident Associated with the Tohoku District - Off the Pacific Ocean Earthquake That Occurred on March 11, 2011. URL: http://josen.env.go.jp/en/framework/pdf/basic_principles.pdf
189. Decommissioning and Environmental Remediation. *IAEA Bulletin*. April 2016. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/bull571april20161.pdf>
190. Die Wismut GmbH. URL: <https://www.wismut.de/de/index.php>

191. El CSN y Enresa analizan el avance en los desmantelamientos de José Cabrera (Guadalajara) y Santa María de Garoña (Burgos) [The CSN and Enresa analyze the progress in the dismantling of José Cabrera (Guadalajara) and Santa María de Garoña (Burgos)]. (2021). *El periodico de la energia*. <https://elperiodicodelaenergia.com/el-csn-y-enresa-analizan-el-avance-en-desmantelamientos-de-jose-cabrera-guadalajara-y-santa-maria-de-garona-burgos/>

192. Energy Act 2004. UK Legislation. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/20/contents>

193. Évaluation Environnementale Stratégique du Plan National de Gestion des Matières et Déchets Radioactifs 2016-2018. Ministère de l'Environnement, de l'Energie et de la Mer Direction Générale de l'Energie et du Climat. 2016. URL: https://www.andra.fr/sites/default/files/2017-12/Rapport%20environnemental_PNGMDR2016-2018.pdf

194. Gesetz zu dem Abkommen vom 16.05.1991 zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken über die Beendigung der Tätigkeit der Sowjetisch-Deutschen Aktiengesellschaft Wismut. *Bundesministerium der Justiz*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/wismutagabkg/index.html>

195. Gesetz zum Schutz vor der schädlichen Wirkung ionisierender Strahlung. *Bundesministerium der Justiz*. 2017 URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/strlsg/>

196. IAEA international fact finding expert mission of the Fukusima Dai-Ichi NPP accident following the great east Japan earthquake and tsunami. *International Atomic Energy Agency*. 2011. URL: https://www-pub.iaea.org/mtcd/meetings/pdfplus/2011/cn200/documentation/cn200_final-fukushima-mission_report.pdf

197. Infoatom news. 2023. URL: <https://infoatom.news/2023/07/05/050720231201>

198. Jeffrey K. Rocky Flats Closure Project. Badger – Society of American Military Engineers 2. 2007. URL: https://www.oecd-neo.org/rwm/wpdd/10/documents/12_Rocky_Lessons_Kerridge.pdf

199. List of Member States. *Official site of International Atomic Energy Agency*. URL: <https://www.iaea.org/about/governance/list-of-member-states>
200. Loi n° 2006-739 du 28 juin 2006 de programme relative à la gestion durable des matières et déchets radioactifs. *Legifrance*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000240700/>
201. Loi n° 91-1381 du 30 décembre 1991 relative aux recherches sur la gestion des déchets radioactifs. *Legifrance*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000356548/>
202. Mann S. The Wismut Rehabilitation Project: Present State, Outlook and Lessons Learned. *IAEA-Workshop, Chemnitz*. 2012. URL: https://web.archive.org/web/20140714202735/http://www.iaea.org/OurWork/ST/NE/NEF/W/WTS-Networks/ENVIRONET/environetfiles/WkpRemediationInfrastructure_Germany_Dec2012/WkpRemediationInfrastructure_Germany_Dec2012-WismutProject_Mann.pdf
203. Murray W. Rosenthal An account of Oak Ridge national laboratory's thirteen nuclear reactors. 2010. URL: <https://info.ornl.gov/sites/publications/files/Pub20808.pdf>
204. Nuclear Waste Policy Act of 1982. *Statutes at large*. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title42/chapter108&edition=prelim>
205. Oak Ridge Reservation (USDOE). *United States Environmental Protection Agency*. 2021. URL: <https://cumulis.epa.gov/supercpad/SiteProfiles/index.cfm?fuseaction=second.cleanup&id=0404152>
206. Official site of UK Atomic Energy Authority. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/uk-atomic-energy-authority>
207. Préfecture de Région Limousin – EES du CPER 2015-2020. *Rapport environnemental*. 2015. URL: https://www.haute-vienne.gouv.fr/content/download/10063/80423/file/ESE_CPER%202015-2020_RE%20Limousin-VF%2027%2003.pdf
208. Radioactive Substances Act 1993. *UK Legislation*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1993/12/contents>

209. Strategic Master Plan Environmental Remediation of Uranium Legacy Sites in Central Asia. *International Atomic Energy Agency*. 2017. URL: https://nucleus.iaea.org/sites/connect/CGULSpublic/Strategic%20Master%20Plan/Strategic_Master_Plan_V1%20May%202018.PDF
210. The Follow-up IAEA International Mission on Remediation of Large Contaminated Areas Off-Site the Fukushima Daiichi Nuclear Power Plant. Final Report. *International Atomic Energy Agency*. 2014. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/final_report230114.pdf
211. The Fukushima Daiichi Accident. Report by the Director General GC (59)/14. *International Atomic Energy Agency*. 2015. URL: <https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1710-reportbythedg-web.pdf>
212. Tamburelli G., Kovalenko T. (2019). Chernobyl – experience and perspectives of international cooperation and environmental protection. *Hungarian Journal of Legal Studies (HJLS) (Acta Juridica Hungarica)*. 60, № 2, pp. 185–208. URL: <http://10.1556/2052.2019.00012>
213. The Statute of the International Atomic Energy Agency. *Official site of International Atomic Energy Agency*. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/statute.pdf>
214. TradeTech. Uranium Primer – Uranium Extraction Methods. URL: <https://www.uranium.info/resources/uploaded/TradeTech-UraniumPrimerExtractionMethods.pdf>
215. Use of Knowledge and Experience Gained from the Fukushima Daiichi Nuclear Power Station Accident to Establish the Technical Basis for Strategic Off-Site Response. *Japan atomic energy agency*, 2015. URL: <http://jolissrch-inter.tokai-sc.jaea.go.jp/search/servlet/search?5049878>
216. Wismut GmbH: 25 Jahre Wismut GmbH. Dialog Mitarbeiterzeitschrift Sonderausgabe № 90, 2016, 68 s. URL: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/S-T/25-jahre-wismut-sonderausgabe.pdf?__blob=publicationFile&v=6#page=16

217. Superfund. *Official site of Superfund.* URL: <https://www.epa.gov/superfund/superfund-cercla-overview>
218. Superfund: A Summary of the Law. *Official site of Superfund.* URL: <https://www.everycrsreport.com/reports/RL31154.html>
219. Visiting a Regional Office. *Official site of Superfund.* URL: <https://www.epa.gov/aboutepa/visiting-regional-office>
220. What is the Difference Between a Removal Action and a Remedial Action? *Official site of Superfund.* URL: <https://superfund.zendesk.com/hc/en-us/articles/211635948-What-is-the-difference-between-a-removalaction-and-a-remedial-action>
221. CERCLA's Overlooked Cleanup Program: Emergency Response and Removal. *Official site of Superfund.* URL: https://www.epa.gov/sites/production/files/2014-12/documents/cerclas_overlooked_cleanup_program.pdf
222. Resource Conservation and Recovery Act Facilities Investigation Remedy Selection Track. *Official site of Superfund.* URL: https://www.epa.gov/sites/production/files/2016-6/documents/a_toolbox_for_corrective_action_resource_conservation_and_recovery_act_facilities_investigation_remedy_selection_track_rcra_first.pdf
223. Superfund: Remedial Design/Remedial Action. *Official site of Superfund.* URL: <https://www.epa.gov/superfund/superfund-remedial-design-remedialaction>
224. Decommissioning Implementation Guide. DOE G 430.1-4, September 2, 1999. *Nuclear Regulatory Commission.* URL: <https://www.nrc.gov/docs/ML0221/ML022120380.pdf>
225. Policy on Decommissioning of Department of Energy Facilities Under the Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act. May 22, 1995. *Nuclear Regulatory Commission.* URL: <https://www.etec.energy.gov/Library/Main/1995DOE-EPAD&DMemo.pdf>
226. Radiation Protection of the Public and the Environment. *Nuclear Regulatory Commission.* URL: <https://www.nrc.gov/docs/ML1108/ML110800239.pdf>

227. Decommissioning of uranium mine tailings management areas in the Elliot lake area. *Official site of Canadian Nuclear Safety Commission*. URL: https://publications.gc.ca/collections/collection_2017/acee-ceaa/En105-52-1996-eng.pdf

228. How environmental assessments work. *Official site of Canadian Nuclear Safety Commission*. URL: <https://nuclearsafety.gc.ca/eng/resources/environmental-protection/environmental-assessments-process.cfm>

229. Safety analysis. *Official site of Canadian Nuclear Safety Commission*. URL: <https://nuclearsafety.gc.ca/eng/resources/research/safety-analysis.cfm>

Матеріали правозастосовної практики

230. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року №76-VIII від 17. 07.2018 р. №6-р/2018. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18>

231. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 12.01.2022 року у справі № 904/737/18 (904/3893/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102724941>

232. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 30.03.2022 року у справі № 160/1631/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103801319>